

คำชี้แจง

คำสุภาษิตเป็นบทสั้น ๆ แต่กินความกว้าง มีทางทำให้เข้าใจได้หลายอย่าง เหตุนี้จึงต้องมีรรถกถาฎีกาแก้เนื้อความให้กระจ่างชัดเจน จำกัคขอบเขตความหมายให้ลงเป็นหนึ่งแนวว่า สุภาษิตบทนั้นหมายความว่าอย่างไร เพื่อไม่ให้เข้าใจผิดและปฏิบัติผิด.

ในหลักสูตรการศึกษานักธรรม มีบทบัญญัติให้นักเรียนแต่งเรียงความแก้กระทู้ธรรม เพื่อให้รู้จักตีความและขยายความให้ถูกต้อง ถ้าตีความผิด แม้อธิบายได้อย่างไร ก็นับว่าผิดหมด แต่ถ้าตีความถูกแล้ว การขยายความก็มักถูกไปตามกัน

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย ให้สร้างหลักสูตรซึ่งเป็นแม่บทขึ้นแล้ว แต่ยังไม่มืหนังสืออธิบายซึ่งเป็นลูกบทประกอบไว้ จึงมีเอกชนแต่งคำอธิบายเรียงความขึ้นจำหน่ายโดยไม่มีผู้รับรอง ไม่สมควรที่จะถือเอาเป็นแนวการศึกษา บรรดาครูและนักเรียนต่างต้องการให้มหาวิทยาลัย ทำหนังสือเช่นนั้นขึ้น.

บัดนี้ มีหนังสือคำแนะนำเรียงความแก้กระทู้ธรรม ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า ซึ่งพระจุลคณิศร (ครั้งยังเป็นพระครูวิจิตรธรรมคุณ) ขอประทานพิมพ์แจกในคราวทำบุญอายุ เมื่ออ่านดูแล้ว เห็นว่ามีประโยชน์แก่นักเรียนไม่น้อย แต่ไม่มีจำหน่ายแก่ผู้ต้องการ จึงขอให้ท่านช่วยกราบทูลขอประทานลิขสิทธิ์แก่มหาวิทยาลัย เมื่อพิมพ์จำหน่ายให้แพร่หลาย ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดประทานลิขสิทธิ์หนังสือนี้ และตั้งทรงประทานพระอนุมัติให้แก้ไขเลขลำดับและถ้อยคำ อนุโลมตามพุทธศาสนาสุภาษิต เล่ม ๑ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๔ พ. ศ. ๒๔๗๗ อีกส่วนหนึ่งด้วย.

หนังสือคำแนะนำเรียงความแก้กระทู้ธรรมเล่มนี้ ขึ้นเดิมได้ทรงแนะนำไว้ตลอดทุกบทในพุทธศาสนสุภาษิต ฉบับพิมพ์ครั้งแรก หาก

แต่หนังสือนั้นได้แก้ไขเพิ่มเติมเป็นลำดับมา คำแนะนำถึงจะมีไม่ครบตามฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๔ นั้น เมื่อว่าโดยกระบวนการมาแล้ว ก็นับว่าได้ทรงแนะนำไว้ครบถ้วนทีเดียว.

อนึ่ง ขอนักศึกษาโปรดสังเกตว่า วิธีเรียงความนี้ ได้ทรงแนะนำให้ใช้ความคิดประกอบไปในตัว ไม่เหมือนหนังสือแนะนำเรียงความทั้งหลายอื่น ส่วนจำนวนเลขหลังลำดับบทในเล่มนี้ ได้ลงตัวเลขตามพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๔ ส่วนที่ขาดลำดับในระหว่าง ๆ คือสุภาษิตเล่มใหม่ ยังไม่ได้ทรงแนะนำไว้.

อย่างไรก็ดี คำแนะนำเรียงความแก่กระผู้ธรรมเล่มนี้ เป็นแบบประกอบการศึกษาเล่มแรกของมหามกุฏราชวิทยาลัย แม้นักปฏิบัติซึ่งมิใช่ นักเรียนจะอ่านเพื่อจะหาความเข้าใจในธรรมปฏิบัติ ก็จักได้รับความเข้าใจและได้รับความเย็นใจโดยตลอด.

พระมหาทองสีบ จารุณโณ

หัวหน้ากองตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๗ พฤศจิกายน ๒๔๗๘

คำนำ

เรื่อง " คำแนะนำเรียงความแก่กระผู้ธรรม " นี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราดิวิวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า เสด็จพระอุปัชฌาย์ ทรงนิพนธ์ไว้เมื่อทรงสอนภิกษุใหม่ ในพรรษา พ.ศ. ๒๔๖๑ ต่อมา มิได้ทรงสอนอีก พระนิพนธ์นี้ก็ไม่เปิดเผยแต่นั้นมา ถึงบัดนี้ได้ ๑๖ ปีแล้ว.

โดยฐานะที่เป็นภิกษุใหม่ใน พ.ศ. นั้นประการหนึ่ง และเพื่อบูชาต่อพระนิพนธ์ในสมัยมงคลอายุ ๓ รอบปี หวังความจำเริญสุข

แก้ต่อไป อีกประการหนึ่ง จึงทูลขอประทานพระอนุมัติพิมพ์ขึ้น.

ทั้งนี้ หาได้หมายให้เป็นตำรับตำราแข่งขันกับตำราที่แพร่หลาย
อยู่ในเวลานี้ไม่ นอกจากปรารภเหตุดังกล่าวแล้ว ก็เพื่อรวบรวม
รักษาพระนิพนธ์ไว้ไม่ให้กระจัดกระจายสูญหาย และมุ่งหมายว่า
ประโยชน์อาจมีแก่ผู้ประสงค์บ้างตามควร อีกประการหนึ่งเท่านั้น.

ด้วยเจตนาข้างต้นนี้ ขอท่านผู้ได้รับ จงแสวงหาประโยชน์จาก
พระนิพนธ์โดยชอบ ควรแก่ธรรมาศัยแห่งตน เทอญ.

พระครูวิจิตรธรรมคุณ* (วาสน เปரியญ)

วัดราชบพิธ

ปีระกา เบญจศก วันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๖

๑. สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก.

นโม พุทธาย

๑. อัตถรรค คือ หมวดตน

๑. อตุตา หเว ชิตฺตํ เสยฺโย. [๑]

ชำระตนนั้นแล เป็นดี.

ต้องรู้ก่อนว่า เที่ยวนี้นั้นตนรกวนเราอย่างไรหรือ เราต้องสู้รบ
ตนอย่างไรหรือ. ตนปล่อยให้เกิดกิเลสครอบงำ เป็นไปตามอำนาจ
กิเลส ว่าโดยง่ายตนมีความเสียวอยู่เป็นปกติ อาศัยเหตุนี้แหละตน
รกวนเราไม่ให้ผาสุกอยู่เสมอ เราต้องต่อสู้ตนอยู่เสมอ. เมื่อเราทำ
กิเลสให้น้อยให้เบาบางลง ก็ชื่อว่าเราเห็นทางชำระอยู่บ้าง เมื่อเรา
ละได้ขาด ก็ชื่อว่าชำระได้แท้ไม่กลับแพ้อีก. ชำระเข้าศึกภายนอกได้
สักเท่าใด สู้ชำระตนไม่ได้ เพราะชำระตนได้แล้ว เป็นอันชำระ
เข้าศึกภายนอกได้ด้วย เพราะฉะนั้น ชำระตนนั้นแล จึงเป็นดี.

๒. อตุตา หิ กิร ทุทุทโม. [๒]

ได้ยินว่า ตนแล ฝึกได้ยาก.

ฝึกได้ง่ายมิเป็นคนดีไปหมดโลกหรือ เพราะฝึกยาก จึงมีคน
ฝึกแล้วน้อย ไม่ได้ฝึกมากหลาย. ทำไมตนจึงฝึกได้ยาก เพราะ
เหตุหลายอย่าง เช่น เกียจคร้าน ไม่รักตน ไม่กลัวทุกข์. แต่มีใช้

เป็นเอง ถ้าฝึกก็ฝึกได้ ไม่ฝึกก็ไม่ได้ หมั่นฝึกไปแล้วค่อยง่ายเข้า ๆ. ฝึกตนอย่างไร, ฝึกกายวาจาใจให้ดี ฝึกอายตนะทั้ง ๖ อย่าให้ยินดี ยินร้ายเกิด เพราะอายตนะภายในภายนอกกระทบกัน. ผู้ฝึกตน คือ ฝึกกายวาจาใจหรืออายตนะ ๖ ได้แล้ว เชื่อว่า มีชัยอย่างดี ดังพระพุทธภาษิตว่า อุตฺตา หเว ชิตํ เสโย ชานะตนนํนแล เป็นดี.

๓. อุตฺตา หิ อุตฺตโน นาโถ. [๔]

ตนแล เป็นที่พึ่งแห่งตน.

อธิบายว่า แม้จะได้ผู้อื่นเป็นที่พึ่งก็เพราะความดีของตน. พึ่งใครไม่ได้จริง ๆ ต้องพึ่งตนของตน. ตนเป็นอย่างไรจึงเป็นอันพึ่งตนได้ ตนต้องประพฤติดีชอบ จึงพึ่งตนได้. ประพฤติดีได้เพียงไร ก็พึ่งได้เพียงนั้น. ตนประพฤติไม่ดี ก็พึ่งตนไม่ได้ ประพฤติไม่ดีแล้วพึ่งใครไม่ได้เป็นอันขาด ประพฤติดีแล้ว พึ่งใคร ๆ ได้เป็นแท้. การที่ประพฤติดีจึงพึ่งใครได้นั้น ก็เชื่อว่าตนเป็นที่พึ่งของตนนั่นเอง พระพุทธภาษิตนี้สอนให้รู้สึกว่ ใครช่วยใครให้เป็นสุขไม่ได้ ได้แต่แนะนำให้รู้จักอุบายแห่งความสุขอุบายแห่งความทุกข์ ลงท้ายก็ได้แต่แนะนำให้รู้ ผู้ที่นั้นจะเชื่อจะทำตามหรือไม่ก็แล้วแต่ผู้ นั้น ต้องตนของตนทำดีก็จะได้ เชื่อว่าพึ่งตนได้ ทำไม่ดีก็จะเชื่อว่าพึ่งตนไม่ได้ จะโทษว่าพึ่งใครพึ่งไม่ได้ ไม่ถูกทั้งนั้น.

๔. อุตตา หิ อุตตโน คติ. [๕]

ตนเทียว เป็นคติของตน.

ตนทำอะไรลงไปแล้ว ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม ย่อมเป็นคติของตนเอง. ถ้าไม่รู้จักคิดก็เปล่า. ตนทำดีได้รับผลที่สำราญกายใจ ก็เป็นคติที่ตนจะได้ประพุดิเช่นนั้นหรือให้ยิ่งกว่านั้นต่อไปอีก ตนทำชั่วได้รับผลที่เดือดร้อนระทมกายใจ ก็เป็นคติที่ตนจะได้ไม่ประพุดิเช่นนั้นต่อไปอีก.

๕. นตฺถิ อุตตสมํ เปมํ. [๗]

ความรัก (อื่น) เสมอด้วยตนไม่มี.

ได้ความว่า ความรักวิญญาณกทรัพย์หรืออวิญญาณกทรัพย์แม้จะมี ก็เป็นแต่สักว่ารัก อันจะมีรักอะไรเสมอเหมือนตนไม่มี. และคงเป็นเช่นนี้ทุกคน ไม่แต่บางคน. บางคนก็ยอมตายแทนกันได้ จะว่ารักคนอื่นมากกว่ารักตน หรือไม่รักตนก็ไม่ใช่ ทำดังนั้นก็ชื่อว่ารักตนเหมือนกัน. บางคนโทมนัสขัดเคืองอะไรหรือกลัวอะไร ก็ฆ่าตัวเสียเอง ด้วยผูกคอตาย เชือดคอตาย กินยาตาย หรือตายด้วยอย่างอื่น ก็ชื่อว่ารักตัวเหมือนกัน. ตามที่ว่ามีโดยสันนิษฐานว่า บุคคลรักตนแล้ว เมื่อเห็นว่าทำอย่างไรดีก็ทำอย่างอื่น จำต้องทำอย่างนั้น จะดีชั่ว ถูกผิดไม่ได้ ใคร่ครวญ แต่คงเข้าใจว่าถูกเป็นแน่ ยอมตายแทนคนอื่นได้ก็หมายเป็นชื่อเสียงของตน หรือตลอดวงศ์ของตน ฆ่าตัวตายนั้นก็

หมายว่าเป็นดีกว่าจะอยู่ ทั้งนี้ ก็เพราะรักตัวจึงตกลงยอมตายแทนฆ่าตัวตายได้.

เมื่อผู้ปริชาพิจารณาเห็นว่ารักอะไรอื่นไม่เสมอเหมือนรักตน ตนเป็นยอดแห่งความรัก เมื่อเป็นเช่นนี้ จะควรประพฤติฉันใดจึงจะสมกับคนที่เป็นที่รักของตน, ขอบบรรยายตามที่พระเจ้าปัสเสนทิโกศล กราบทูลสมเด็จพระทศพล และพระองค์ทรงอนุมัติดังต่อไปนี้. ทูลว่าบุคคลประพฤติสุจริต ถึงจะพูดว่าไม่รักตนก็ชื่อว่ารักตน. ทรงอนุมัติว่า (อุตตนาณเจ ปิย ชลญา น น ปาเปน สยฺเช น หิ ตํ สุลภํ โหติ สุขํ ทุกกฏการินา) ถ้ารู้ว่าตนเป็นที่รักของตน ก็อย่าประกอบตนด้วยกรรมเป็นบาป เพราะบุคคลทำกรรมชั่วจะได้ความสุขไม่ง่ายเลย ฉะนี้.

๖. อุตตนา โจทยุตตานํ. [๑๘]

จงเตือนตนด้วยตนเอง.

คนอื่นเตือนนั้นก็เป็นการที่ดี แต่จะทำตามหรือไม่ก็แล้วแต่ผู้นั้น. ที่อาจเป็นต้นเหตุคือผู้เตือนได้แท้ ก็ตนแลเตือนตนนั้นแล คนอื่นเตือนไม่สำคัญเท่า.

๑. ปฏิบัติตนด้วยตนเอง. [๑๕]

จงพิจารณาตนด้วยตนเอง.

ถ้าพิจารณาตนด้วยตนเองแล้ว ก็จะเห็นผิด เห็นถูก ผิดจะได้เว้น ถูกจะได้ประพฤติ. ว่าโดยคนสามัญ ใครจะพิจารณา ใครจะรู้เรื่อง ในใจของใครได้ตลอด.

๒. อุตุนัน น ทเท โปโส. [๒๓]

บุรุษไม่พึงให้ซึ่งตน.

เกิดมาเป็นคนอย่ายอมมอบตนให้แก่ผู้อื่นง่าย ๆ คำนี้ไม่ได้หมาย ให้เป็นคนเย่อหยิ่งถือตัว ไม่ให้ยอมอยู่ได้บังคับใคร. จริงอยู่ ถ้าจำเป็นต้องยอมพึงให้ท่านผู้อื่นใช้เป็นบ่าว หรือปกครอง ก็ต้องยอม ถ้าไม่จำเป็นก็อย่ายอมง่าย ๆ. คือถ้าพอจะทำมาหากินเลี้ยงชีพได้เอง เหมือนคนอื่น ๆ ที่เขาทำได้ ก็ประพฤติให้ได้เช่นนั้น ถ้าหน้าที่ของการงานอันใหญ่ มีเจ้าหน้าที่เป็นหลายชั้น ต้องอยู่ในหน้าที่ต่ำลงมาโดยความสามารถเพียงนั้น ก็ต้องประพฤติตามหน้าที่อย่างนั้น. การที่จะได้เป็นใหญ่เป็นโตบังคับบัญชาผู้คน ไม่สำเร็จด้วยวิ่งเต้นเดินเหินขอร้อง ย่อมสำเร็จด้วยความรู้ในวิชานั้น ๆ จริง และประพฤติตนดีงาม. การที่บุคคลมีความรู้ ความประพฤติดีจริง ๆ นี้ ชื่อว่าไม่ยอมมอบตนให้แก่ผู้อื่นง่าย ๆ. คนที่ยอมมอบตนให้แก่คนอื่นง่าย ๆ นั้น คือคนเกียจคร้าน ไม่เอางานเอาการนั่นเอง.

๕. อุตตานิ น ปริจฺจเซ. [๒๔]

บุรุษไม่พึงสละเสียซึ่งตน.

อธิบายว่า อย่าทำลายตนเองเสีย คนไม่เอางานเอาการ กินแล้ว ก็เที่ยว หรือจะว่าอบายมุข ๔ หรือ ๖ นั้น เป็นมือขวา ชื่อว่า ทำลาย ตน. ได้ที่พึ่งที่พึ่งพอจะหาประโยชน์เลี้ยงชีพได้ผาสุก ก็ทำให้ท่าน เห็นใจว่าเป็นคนอันธพาล ท่านก็ไม่ให้พึ่งพักอาศัยท่าน ก็ต้องเที่ยว ไร้เหระหนไม่มีหลัก ก็ชื่อว่าทำลายตน. เมื่อเกิดมาได้พบพระพุทธศาสนา มีผู้รู้ปฏิบัติพอจะแนะนำให้รู้ทาง ก็ไม่เอาใจใส่ผินหลังให้เสีย ก็ชื่อว่าทำลายตัวเอง. การประพฤติดทำลายตัวเองไม่ให้พ้นทุกข์ภัยทั้งในปัจจุบันและอนาคต สมเด็จพระสังฆราชญาณสังวรเจ้าคณะอุบลราชธานี ท่านเจ้าคุณนรฯ สอนว่า บุรุษไม่พึง สละเสียซึ่งตน คืออย่าทำลายตนเองเสีย.

๒. อัปปาตวรฺรค คือ หมวดไม่ประมาท

๑๐. อปฺปมาโท อมตํ ปทํ. [๒๕]

ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย.

ความไม่ประมาท เป็นทาง คือเป็นเหตุ. ไม่ตาย เป็นผล. เกิดมาแล้วจำต้องตาย ที่ว่าเป็นทางไม่ตาย หมายถึงเหตุบางอย่าง ที่ไม่ประมาทแล้ว เป็นยังกะไม่ตายได้จริง. ชักตัวอย่างเรื่องนี้มาให้เห็น หลายอย่างยิ่งดี เช่นอาหารที่เสีย รู้แล้วไม่บริโภค ก็ไม่เป็นทางให้ท้อง

เสียชีวิต. เป็นผีแม่สิริชะเล็กขึ้นที่สำคัญ ไม่ดูหมิ่นทำอะไรให้
กำริบ ก็เป็นทางไม่ให้อถึงตาย. เดินทางจงระวังสัตว์ร้ายมิงุพิษเป็นต้น
อยู่แล้ว ก็เป็นทางไม่ตาย. ถ้ากล่าวตามคติโลกเพียงรักษาตัวมิให้ตาย
ด้วยเหตุอันไม่ควรตาย ก็อาจเป็นจริงเช่นว่ามา. ถ้าจะกล่าวตามธรรม
ปฏิบัติแล้ว ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตายได้จริง ๆ ก็ยังอริย-
มรรคทั้ง ๘ (ชักมาให้ครบ ๘ ประการ) ให้มิให้เจริญขึ้นแล้ว ชื่อ
ว่าตั้งอยู่อุปมาทธรรมโดยจริงแท้ จึงเป็นทางแห่งพระนิพพาน อัน
มีชื่อเรียกไปอย่างอื่นว่า อมตะ ไม่ตาย คือบรรลอรหัตแล้ว ชั้นยัง
ปรากฏอยู่ ก็ชื่อว่าไม่ตายแล้ว ครั้นชั้นแตกดับ จะชื่อว่าตายก็เท่ากับ
ไม่ตาย เพราะไม่ต้องตายอีกต่อไป. ตามที่กล่าวมานี้จึงสมด้วยพุทธ-
ภาษิตว่า ความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย ดังนี้.

๑๑. อุปมาทณจ เมธาวิ ธนํ เสฏฐัญจ รกขติ. [๓๐]

ปราชญ์ย่อมรักษาความไม่ประมาทไว้ เหมือนทรัพย์ประเสริฐสุด.
กระตุนนี้กล่าวแต่เหตุ และความเปรียบ ความไม่ประมาท
อธิบายเหมือนกระตุน ๑๑ ถ้าจะอธิบาย. ความไม่ประมาท ปราชญ์จึง
รักษาไว้ได้ บ่งความให้เห็นว่าพาลรักษาไม่ได้ ทำไม่ถึงเป็นเช่นนั้น
ควรแสดงอชยาศัยของปราชญ์และพาล. ความไม่ประมาทควรสงวน
ไว้เหมือนสงวนทรัพย์ มีทรัพย์บริบูรณ์แล้วมีประโยชน์อย่างไร ควร
แสดงให้เห็น. ความไม่ประมาทถ้ารักษาไว้ได้แล้ว มีประโยชน์
อย่างไร ควรแสดงทั้งฝ่ายประโยชน์ทางโลกทั้งฝ่ายประโยชน์ทางธรรม

ความไม่ประมาทรักษาไว้ได้มีประโยชน์เป็นอนเนกดังนี้ เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคโกล้งจะดับขันธุ์ปรินิพพาน จึงประทานปัจฉิมวาจาว่า
อุปมาเทน สมุปาเทถ (แปล).

หรือจะชักมาให้เต็มว่า หนุทานิ ภิกขเว อามนุตยามิ โว
วชฺชมา สงฺขารา อุปมาเทน สมุปาเทถ ภิกขุทั้งหลาย บัดนี้เรา
เตือนท่านทั้งหลาย สังขารทั้งหลาย มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่าน
ทั้งหลาย จงยังกุศลธรรมให้บริบูรณ์ในสันดาน ด้วยความไม่ประมาท
เถิด ดังนี้.

๑๒. อุปมตฺตา น มียนฺติ. [๓๓]

ผู้ไม่ประมาท ย่อมไม่ตาย.

กระทู้นี้ก็กล่าวถึงแต่เหตุ. ความ ๒ ท่อนเป็นความเดียวกัน คือ
คนไม่ประมาทเป็นอธิบายว่าไม่ตาย คนไม่ตายคือคนไม่ประมาท อธิบาย
ไม่ประมาทเหมือนกระทู้ ๑๓. บ่งความให้เห็นตรงกันข้ามว่าคนประมาท
แล้ว ชื่อว่าตายแล้ว. ต้องอธิบายว่า คนไม่ประมาทแล้ว ตัวอย่าง
เช่น คนตายแล้ว ก็เหมือนท่อนไม้หรือก้อนดิน จะรู้อะไรดีชั่วก็หาไม่
คนประมาทก็เช่นเดียวกัน. คนไม่ประมาทแล้วชื่อว่ายอมไม่ตาย เพราะ
ความไม่ประมาทเป็นตัวชีวิต. เพราะเต็มเปี่ยมอยู่ในความไม่ประมาท
ทุกลมหายใจเข้าออก. ต่อนี้ก็กล่าวผลของบุคคลผู้ไม่ประมาทว่าจะได้
ประสพอย่างไรบ้าง ตามแต่จะว่า.

๑๓. อุปปมาเทน สมุปาเทถ. [๓๖]

ท่านทีหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม.

กระทั้ทีกล่าวแต่เหตุ ถ้ายังความน้อยควรพรรณนาถึงผลด้วย. อธิบายความไม่ประมาทก่อน คือ ได้แก่ความไม่เลินเล่อ มีสติคุมอยู่ทุกเมื่อ ควรชักเอาความไม่ประมาทในที ๔ สถานมากล่าว ความไม่ประมาทเป็นธรรมอย่างเอก รวมคุณธรรมอื่นเข้าทั้หมด เปรียบเหมือนรอยเท้าข้างเป็นรอยใหญ่ รอยเท้าสัตว์อื่น ๆ อาจรวมลงในรอยเท้าข้างทั้หมด. เพราะเล็กกว่ากัน. คำว่าท่านทีหลายหมายเอาพุทธศาสนิกชนทั้หมด.

ยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมแล้ว ย่อมได้รับผลดีงามทั้ทางโลก (ตามแต่จะว่า) และทางธรรม (ตามแต่จะว่า).

ความไม่ประมาทมีคุณานิสงส์ดังนี้ สมเด็จพระศาสดาจึงตรัสว่าอุปปมาทญจ เมธาวิ ธนํ เสฏฺฐจิว รกฺขติ (แปล) ดังนี้.

ถ้าน้อยไปก็ชักมา.

๓. กัมมวรรค คือ หมวดกรรม

๑๔. สานิ กมฺมานิ นยฺนติ ทุคฺคตี. [๔๐]

กรรมของตนเอง ย่อมนำไปสู่ทุคติ.

คำว่า กรรม เป็นชื่อกลาง ๆ. กรรมทีดีก็มี ทีชั่วก็มี ทีเป็นบุญก็มี ทีเป็นบาปก็มี ทีเป็นกุศลก็มี ทีเป็นอกุศลก็มี (ยังมีเรียกอีก)

ในกระทู้นี้ประสงค์กรรมที่ชั่ว เป็นบาปอกุศล ที่ตนทำไว้นั้นเอง
พาไปสู่ทุกขคติ. ให้เห็นว่าตนเองไปสู่ทุกขคติ ไม่ใช่ใคร ไม่ใช่สิ่งไรพาไป
เมื่อเห็นเช่นนี้แน่แท้ จะได้ชื่อว่าตัวเรามีกรรมเป็นของตัว และจะได้
ตั้งหน้าประพฤติดแต่กรรมงาม.

๑๕. สุกริ สาธุนา สาธุ. [๔๑]

ความดีอันคนทำง่าย.

คนดีได้แก่คนฉลาดเฉลียว. คนฉลาดเฉลียวถนัดที่จะทำดีดูจะทำ
ด้วยมือขวา ทำชั่วเป็นไมถนัดที่จะทำดูจะทำด้วยมือซ้าย. ผู้ใดยังทำชั่ว
อยู่จะจัดว่าเป็นดีแท้เป็นคนฉลาดจริงยังไม่ได้. พุทธภาษิตนี้ ผู้มีปัญญา
ควรเห็นว่าเป็นคติเตือนใจให้ประพฤติดคนดี อย่าตามใจของตัว.

๑๖. สาธุ ปาเปน ทุกุกริ. [๔๒]

ความดีอันคนชั่วทำยาก.

ควรอธิบายโดยตรงกันข้ามกับกระทู้ ๑๕ เป็นเครื่องเตือนใจให้
รู้ว่าคนชั่วนั้น มิใช่กลับใจเป็นคนดีไม่ได้เมื่อไร กลับได้.

๑๗. ออกดี ทุกกุญ्ञ์ เสຍโย. [๔๓]

ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า.

(ของตายนเทวบุตร ใน ส. ส. เป็นพุทธภษิต ใน ขุ. ธ.)

นี้กล่าวแต่เหตุ. ความชั่ว ได้แก่ทุจริต ๓ แจกให้ละเอียด.

ไม่ทำเสียเลยดีกว่า ส่อให้พูดถึงว่าทำแล้วไม่เสียเลย. และชวนให้แสดง

ต่อไปว่าดีอย่างไร คือให้กล่าวถึงผล คือยอมไม่เผาผลาญในภายหลัง.

ถ้าชั่วทำน้อย ก็เผาเอาน้อย ถ้าทำมาก ก็เผาเอามาก. เผาผลาญภาย

หลังนั้น ควรชักตัวอย่างทั้งฝ่ายคฤหัสถ์ ทั้งฝ่ายบรรพชิต มาให้แจ้ง.

๑๘. ปจญา ตปปติ ทุกกุญ्ञ์. [๔๔]

ความชั่วยอมเผาผลาญในภายหลัง.

(ของตายนเทวบุตร ใน ส. ส. เป็นพุทธภษิต ใน ขุ. ธ.)

ยอมเผาผลาญในภายหลังนี้ กล่าวถึงผล. ความชั่วกล่าวถึงเหตุ
กระทู้นี้ควรประกอบดุจกระทู้ ๑๗.

๑๙. กตญจ สุกคิ เสຍโย. [๔๕]

ความดี ทำนั้นแล ดีกว่า.

(ของตายนเทวบุตร ใน ส. ส. เป็นพุทธภษิตใน ขุ. ธ.)

กระทู้นี้กล่าวเหตุ. ความดี ได้แก่สุจริต ๓. ทำนั้นแลดีกว่า

ส่อให้บรรยายถึงไม่ทำแล้วไม่เสีย. ต่อไปควรเทียบกระทู้ ๑๗ (แต่

กระทู้ ๑๗ กล่าวส่วนชั่ว ท่านเรียกกัณหปักษ์ กระทู้นี้กล่าวส่วนดี

ท่านเรียกศุกรปักษ์) ควรสังเกตเรียกชื่ออย่างนี้ในที่อื่นต่อไป.

๒๐. น ตั กมมัม กตฺ สาทู ยํ กตฺวา อนุตฺตปฺปติ. [๔๖]

ทำกรรมใดแล้วร้อนใจภายหลัง กรรมที่ทำแล้วนั้นไม่ดี.

(ของตายนทเวบุตร ใน สํ. ส. เป็นพุทธภาษิตใน ขุ. ธ.)

กระทู้นี้อะความตรง ๆ ว่า ทำกรรมที่ร้อนใจภายหลังเป็นของไม่ดี. อธิบายเหมือนกระทู้ ๑๗ ก็ควร เพราะเป็นกัณห์ภัยเหมือนกัน กรรมที่ทำนั้นยกอคติเป็นต้นขึ้นแสดงก็ได้.

๒๑. ตถจ กมมัม สาทู ยํ กตฺวา นานุตฺตปฺปติ. [๔๗]

ทำกรรมใดแล้วไม่ร้อนใจภายหลัง กรรมที่ทำแล้วนั้นแลเป็นดี.

(ของเขมทเวบุตร ใน สํ. ส. เป็นพุทธภาษิต ใน ขุ. ธ.)

กระทู้นี้อะความตรง ๆ ว่า ทำกรรมที่ทำแล้วไม่ร้อนใจภายหลังนั้นเป็นดี. กระทู้นี้เป็นสุกัลป์ภัย อธิบายเทียบตามกระทู้ ๑๗.

๒๒. สุกรานิ อสารุณิ อตฺตโน อหิตานิ จ. [๔๘]

กรรมที่ไม่ดีและไม่เป็นประโยชน์แก่ตน ทำได้ง่าย.

พวกเขียนว่าอะไร หรือเขียนรูปอะไรในที่บริกรรม เช่นกำแพง หรือที่ฉาบปูน หรือทาสีไว้ เช่นนี้จัดว่าไม่ดี และไม่เป็นประโยชน์แก่ตน ช่างทำงานเสียจริง ๆ ข้อนี้เป็นด้วยตัวบุคคลเป็นคนชั่ว ถ้าคนดีก็ไม่ทำ สมด้วยพุทธภาษิตว่า ปาปํ ปาเปณ สุกริ ความชั่วอันคนชั่วทำง่าย. การไม่ดีไม่เป็นประโยชน์ จัดว่าเป็นบาปเป็นการชั่ว กระทู้นี้สมเด็จพระโลกนาถเจ้าไม่ได้ตรัสสอนใคร ทรงเปล่งออก ที่จะโดย

ทรงสังเวชในการที่พระเทวทัตต์ทำบาปอันนับเข้าในอนันตริยกรรมบางประการ จนถึงแผ่นดินสูบ. เมื่อประสงค์จะให้เป็นการสอน ก็คือ สอนให้ละการชั่วไม่เป็นประโยชน์ ให้ประพฤติดนเป็นคนดี. ละการชั่ว การไม่เป็นประโยชน์ได้ชื่อว่าเป็นคนดี ประพฤติเป็นคนดีได้ ชื่อว่า ละการชั่วการไม่เป็นประโยชน์ ละการชั่วเท่าใด ก็ดีเท่านั้น ดีเท่าใด ก็ละชั่วได้เท่านั้น.

๒๓. ยี่ เว หิตถุจ สาธุถุจ ตี่ เว ปรมทุกุกริ. [๔๕]

การใดแล เป็นประโยชน์ด้วย ดีด้วย การนั้นแลทำได้ยากยิ่ง.

กระทู้นี้กล่าวโดยสุกรปักษ์ ควรอธิบายโดยตรงกันข้ามกับกระทู้ ๒๒ นั้น.

๒๔. น หิ ตั สุลภิ โหติ สุขิ ทุกุฏการินา. [๕๐]

สุขไม่เป็นผลอันคนทำความชั่วจะได้ด้วยง่ายเลย.

เอาความว่า คนทำความชั่ว จะได้รับผลคือความสุขไม่ได้ง่ายที่แท้ไม่ได้ทีเดียว. ประกอบเหตุไม่ดีก็ต้องประสพผลที่ไม่ดี จะประสพผลที่ดีไม่ได้เป็นอันขาด ประกอบเหตุที่ดี ก็จะต้องประสพผลที่ดี จะประสพผลที่ไม่ดีอย่างไร. กระทู้นี้สอนให้รู้ว่า ผลคือ ความสุข เกิดแต่ความทำดี ถ้าอยากได้ความสุขแล้ว ทำความชั่วมิได้ผล คือ ความทุกข์ ความสุขเป็นไม่ได้เป็นอันขาด. แต่นี้ควรชักอุทาหรณ์

มาเทียบ เช่น บุคคลอยากได้ความสุข อันจะมีโดยอำนาจ คืออยาก
มีอำนาจซึ่งตนนิยมว่าเป็นความสุขประเภท ๑ แล้วเที่ยวข่มเหงเขาดังนี้.

๒๕. นิสम्म กรณิ เสยโย. [๕๓]

ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำ ดีกว่า.

(ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ว. ว.)

จะทำอะไร พุคอะไร คิดอะไร ใคร่ครวญก่อนจึงทำ จึงพูด
จึงคิด เป็นดีแท้ เป็นไม่มีพลาดละ. คนที่ไม่เคยใช้ความใคร่ครวญนั้น
มีแต่จะล่าหลังไม่ทันเพื่อนลงทุกที. แรก ๆ ให้มีธรรมอันนี้ คือ
ความใคร่ครวญ แม้จะช้าหน่อยก็ยังดี เป็นทางที่จะเดินทันกันหรือขึ้น
หน้าเสียอีก แรก ๆ ฝึกก็คงช้า ฝึกจนเคยตัวแล้ว ก็คงรู้สึกไม่ช้า.

๒๖. กตสฺส นตฺถิ ปฏิการิ. [๕๔]

สิ่งที่ทำแล้วทำคืนไม่ได้.

[ของสมเด็จพระสังฆราช (สา)]

สิ่งที่ทำลงแล้วจะดีก็ตาม จะชั่วยก็ตาม เป็นอันทำแล้ว จะแก้ไข
ย้ายเปลี่ยนแปลงอย่างไรอย่างหนึ่งไม่ได้เป็นอันขาด. เป็นเครื่อง
เตือนให้ประพฤติดี ให้เว้นประพฤติชั่ว.

๒๗. ปฏิกัจเจว ตํ กยิรา ยํ ชญญา หิตมตฺตโน. [๕๕]

รู้ว่าการใดเป็นประโยชน์แก่ตน พึงรีบทำการนั้นเทียว.

(ของเขมเทวบุตร ใน ส. ส. เป็นพุทธภาษิต ใน ขุ. ธ.)

มีอะไรบ้างที่จัดว่ามีประโยชน์ทางคติโลกที่ปราชญ์ไม่คัดค้านจนนำมาแสดง. ต่อไปควรชักประโยชน์ทางธรรม คือ ประโยชน์ชาตินี้ ประโยชน์ชาติหน้า ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ นิพพาน มาแสดงพร้อมด้วยอธิบาย. ทำไมถึงให้รีบทำ เพราะสิ่งที่เป็นประโยชน์มักไม่ค่อยจะทำ หรือไม่ทำเสียทีเดียว ไม่ผัดเจวเรือทวนน้ำ สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ตนมักทำ และรีบเสียทำจริง ๆ ไม่ผัดเจวเรือตามน้ำ. และเพราะสิ่งเป็นประโยชน์ทำยาก สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ทำง่าย. ชักพระพุทธภาษิตในกระทู้ ๒๒-๒๓ แต่คำไทย หรือทั้งบาลีเป็นที่อ้าง. เพราะฉะนั้นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงตรัสว่า รู้ว่าการใดเป็นประโยชน์แก่ตน พึงรีบทำการนั้นเทียว ดังนี้.

๒๘. ยิรา เจ กยิราถนํ. [๕๖]

ถ้าจะทำก็พึงทำการนั้น (จริง ๆ).

นี้ไม่ใช่ทรงสอนให้ทำอย่างเข้มงวด จนไม่มีเวลาพักผ่อนให้ตั้งใจทำจริง อย่าทิ้งเสีย. นี้ต้องประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ คือ วิริยะ ขันติ มัตตัญญูตา ถึงจะทำได้จริง ๆ ไม่ยั้งไม่หย่อนไม่ขยาอุปสรรคในระหว่าง ๆ พุทธภาษิตนี้ใช้ได้ทั้งโลกธรรม ทั้งคฤหัสถ์ และบรรพชิต. คือ ทำกิจการหาเลี้ยงชีพอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เป็นปริสุทธา-

จีวะ และปฏิบัติหัดกายวาจาใจตามธรรมสัมมาปฏิบัติทุกประการ. ผู้มีปัญญาควรถือพุทธภาษิตนี้ไว้เป็นเครื่องเตือนใจให้ประพฤติตาม ก็จะถึงความสวัสดิมงคล.

๒๘. กาลานุรูป ว ฐุ นิชุณฺเษ. [๕๘]

พึงประกอบธุระให้เหมาะแก่กาลเทียว.

(ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ว. ว.)

นี่สอนให้รู้จักธุระให้รู้จักกาล คือธุระอย่างนี้ ต้องประกอบในกาลนี้ กาลนี้ต้องประกอบธุระอย่างนี้. ชาวนาถึงคราวทำนาก็ต้องทำนา ผิดกาลไปก็ทำไม่ได้ พ่อค้าถึงเวลาควรวขายของอย่างนี้ก็ต้องขายของอย่างนี้ ขายของอย่างอื่นก็ขายไม่ได้ ทำขึ้นก็เสียเปล่า ถ้าเก็บไว้จนถึงเวลาไม่ได้ ข้าราชการถึงสมัยควรทำกิจใด ก็ต้องทำกิจนั้น มัวไปทำกิจอื่นเสียซึ่งยังไม่ควรทำก็เสียราชการ.

ผู้ปฏิบัติธรรม ย่อมมีกิจคือเรียนและปฏิบัติธรรม ย่อมมีเวลาพัก เวลาเรียน เวลาปฏิบัติ ต้องทำกิจให้ถูกเวลา จึงจะสำเร็จกิจที่มุ่งหมาย ถึงเวลาพักไม่พักมีแต่เรียนและปฏิบัติขนาบไป ก็ไม่เหมาะแก่กาล เพราะถึงคราวพักก็ไม่พักบ้าง ร่างกายทนไม่ไหว หรือแต่พักขนาบไปไม่เรียนไม่ปฏิบัติ ก็ไม่เหมาะแก่กาล เพราะถึงเวลาควรเรียนควรปฏิบัติ ก็ไม่ทำอย่างนั้น ร่างกายเป็นไปโดยหาประโยชน์มิได้ มีแต่จะเขลาถ้ายเดียว.

ผู้มีปัญญา มีธุระตามหน้าที่อย่างใด พึงรู้ทำธุระในหน้าที่อย่างนั้น

ให้เหมาะแก่กาล ให้ต้องตามสุภายัตติว่า ฟังประกอบธุระให้เหมาะ
แก่กาลเทียว ดังนี้.

๓๐. รุกเขยอ อุตตโน สาธุ ลวณั โลณตัม ยถา. [๕๕]

ฟังรักษาความดีของตนไว้ คึงเก็ลรักษาความเค็ม.

(ของสมเด็จพระสังฆราช [ตา])

ทำความคิดเรื่อยมานาน ชื่อเสียงก็ดีตลอดมา ประพฤติผิดครั้ง
หนึ่งเลยเสียชื่อเสียงคน เพราะรักษาความดีไม่ตลอด. กลับคิด
เห็นเข้ากับตัวว่า อนิจจัง ทำดีมาเป็นกำยเป็นกอง ทำผิดครั้งเดียว
ถึงพินาศ คิดอย่างนี้ผิด ความดีที่ทำมาสิ้นกาลเท่าไร ก็คงได้รับผลดี
เต็มทีแล้ว ครั้นทำชั่วลงมากแม้ครั้งเดียว ก็ได้รับผลร้ายเหมือนกัน
จะเอาความดีหลัง ๆ มาคุ้มอะไรอีก. บางทีที่ว่าประพฤติดีมีชื่อเสียง
นั้น ทำชั่วทั้งนั้น แต่ยังไม่ปรากฏแก่ตาโลก พอถึงคราวจะปรากฏ
โทษในหนนสุด ความเสียแต่หลัง ๆ เลยผูกขึ้นมาหมด จะว่าอย่างไร
อย่างนี้.

อนึ่ง เช่น ฤษิตนหนึ่งได้ฦาน เหาะเหินเดินอากาศได้ ใจเป็น
รูปาวจรแล้ว ภายหลังยินดีในกามารมณั ฦานเสื่อมต้องลงเดินดิน
เป็นกามาวจรไปตามเค็ม.

ตามทีกล่าวมาทั้งทางโลกทางธรรมนี้ เป็นเรื่องรักษาความดีไม่
ตลอด ผู้มีปัญญาไม่ควรเอาเยี่ยงอย่าง ฟังรักษาความดีของตนไว้
ให้ตลอดไป คุงเก็ลรักษาความเค็มของตนอยู่เสมอ ไม่ยักย้าย

เป็นรสอื่น เหมือนน้ำตาลสดแปรรสไปได้. อาศัยความประมาท
ทำชั่วลง ธิเบระวังสวางรไปใหม่ เมื่อรู้สึกกลบใจให้คืออยู่เสมอ นาน
เข้าก็เคยไปเอง คงมีอยู่แต่ความดีเสมอไป.

๓๑. มา จ สวชชมาคมา. [๖๒]

อย่ามาถึงกรรมอันมีโทษเลย.

(ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ [นิม])

คืออย่าทำกรรมที่ทำมีโทษ เก็บเอาข้อหลัง ๆ ที่เข้าเรื่องนี้มา
อธิบาย จำพวกที่ทำมีโทษ ไม่ทำมีคุณ.

๔. กิเลสวรรค คือ หมวดกิเลส

๓๒. น กหาปณวสุเสน ติตฺติ กามสุ วิชฺชติ. [๖๖]

ความอึดในกามทั้งหลาย ย่อมไม่มี เพราะฝนคือกหาปณะ.

กามคุณมี ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ การที่
แสวงหาทรัพย์สมบัติจนเกินความต้องการ ก็เป็นการแสวงหากามคุณ
ตรงอยู่แล้ว และเมื่อบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติแล้ว ก็นำทรัพย์สมบัติ
ออกเฉลี่ยให้ได้กามคุณ ๕ นั้นมาบำรุงบำเรอตน ก็เพลิดเพลินอยู่
ดังนั้น ได้มาแล้วจึงไป หาใหม่ต่อไปอีก ไม่รู้อึด โดยที่สุคหากว่า
กหาปณะกล่าวคือรัตนะ ๗ ประการ เป็นคูกหาฝนบันดาลตกลงมา
ใครประสงค์จะเก็บเอาสักเท่าไร ก็ไม่รู้หมด ผู้บริโภคกามารมณ์
เก็บเอามาสักเท่าไร ก็ไม่รู้จักพอ อาศัยเหตุนี้ สมเด็จพระศาสดา

จึงตรัสว่า น กหาปณวสุเสน ติตติ กามสฺ วิชชติ มีความตั้ง
กระทู้ที่ตั้งไว้ดังนี้.

๓๓. นตฺถิ ตณฺหาสมา นที. [๖๘]

แม่น้ำเสมอด้วยตันทหาไม่มี.

แม่น้ำถึงจะกว้างขวางสักเท่าไร ย่อมมีเวลาเต็ม มิได้พร่องอยู่
เป็นนิตย์ ส่วนตันทหานั้นมีในจิตแล้ว ก็ทำให้จิตพร่องอยู่เป็นนิตย์
ไม่รู้เต็มเลย จึงว่าแม่น้ำ สู้แม่น้ำคือตันทหาไม่ได้.

๓๔. อิจฺฉา โลกสฺมิ ทุชฺชหา. [๖๙]

ความอยากละได้ยากในโลก.

ความอยากละได้ยากจริง ยากยิ่งกว่าเราจะแกะปลิงที่เกาะดูด
เลือดเรามาก ปลิงเกาะเรานั้นก็ดูดแต่เลือดเท่านั้น อิจฉามันเกาะ
ใจเรา มันทำเราเหมือนหุ่น ให้เสียผู้เสียคนต่าง ๆ ปลิงเกาะ
เราแกะมันออกเสีย มันก็ทำเราไม่ได้ เราอยู่เสียในที่มันไม่มี มัน
ก็ไม่ตามเรามา ส่วนอิจฉาเราแกะมันออกยาก ถ้าเราปล่อยก็ตาม
แต่มันจะทำ อยู่ที่ไหนให้พ้นมันก็หาไม่ได้. เรารู้ดังนี้แล้ว ก็ต้อง
ละมันให้ได้ด้วยอัปปิจจตาคุณ และอื่น ๆ ช่วยเข้า ตามแต่จะควร
แก้เหตุ.

๓๕. อัจฉา นรี ปริกตฺสติ. [๗๑]

ความอยาก ย่อมเสือกไส (ชักไป) ซึ่งนรชน.

อัจฉา คุณธิบายต่อกระทู้ ๓๕. ปลอ่ยให้อัจฉาเป็นเจ้าเรือน
แล้วมันก็ทำเราปั่น ถ้าไม่รู้เท่ามัน. เราเป็นเหมือนหุ่น มันชักไป
ตามอำนาจของมัน. เราเป็นเหมือนโคหรือกระบือก็ไม่ผิด มันชักสาย
ตะพายให้เดินไปตามประสงค์ของมัน. แต่อย่านึกว่ามันจะชักจูงไปได้
มันมีแต่ชักจูงไปชั่วเหลือที่จะช้วนั่นเอง.

๓๖. นตฺถิ รากสโม อคฺคิ. [๗๒]

ไฟเสมอด้วยรากะไม่มี.

ไฟสามัญก็เผาผลาญเอาไหม้เป็นเถ้าไปทั้งนั้น ไฟคือรากะมัน
เผาผลาญเหลือเกิน มันเผามาแล้ว เผาอยู่บัดนี้ และยังจะเผาต่อไป
ถ้าปลอ่ยไว้ก็ไม่มีที่สุด ไม่ค่อยรู้สึก กลายก็ยาก. ไฟสามัญจึงไม่เสมอ
เหมือนไฟคือรากะ. ควรรู้จักจัดให้เบาบางลงด้วยอุสุภกรรมฐานเป็นต้น.

๓๗. โลโก ฆมฺมานํ ปรีปนฺโถ. [๗๓]

ความโลภเป็นอันตรายแห่งธรรมทั้งหลาย.

บุคคลเป็นผู้ปกครองคน หรือทำการในหน้าที่อันหนึ่ง เป็น
วินิจฉัยอำมาตย์ ให้ทาน รักษาศีลเป็นต้น ชื่อว่ามีธรรมอันหนึ่ง ๆ
ถืออยู่ ถ้ามีความโลภแล้ว ธรรมที่ถืออยู่ก็เสื่อมเสียไปหมด จึง
ชื่อว่า ความโลภเป็นอันตรายแห่งธรรมทั้งหลาย.

ในระหว่างจะอธิบาย โลกะ ดังในข้อ ๓๗. อัจฉา ดังในข้อ ๓๕.

กับกามะ. โลกะ ความโลก ความละโมบ เป็นอกุศลจิต
พบมาในที่พร้อมกัน เช่น อัจฉาโลกสมาปนุโน ท่านอธิบายต่าง
กันว่า ความอยากได้ในอารมณ์ที่ยังไม่มาถึง ชื่ออิจฉา. ความละโมบ
ในอารมณ์ที่มาถึงแล้ว ชื่อโลกะ. มัจฉริยะ ตระหนี่ หวง เป็น
อกุศล มี ๕ มัจฉริยะในอวาต, ตระกูล ลาก, วรรณะ, ธรรม,
บ่นอยากได้ของที่ยังไม่มาถึง นี้อิจฉา. โลกในของที่มาถึงแล้ว นี้
โลกะ. หวงไม่ให้ใคร นี้มัจฉริยะ.

กามะ ความปรารถนา ความใคร่ เป็นคำกลาง ๆ. ประกอบ
เข้ากับส่วนดีก็มี ส่วนชั่วก็มี ดังในกระทู้ต่อ ๆ ไป กามกาโม ความ
ใคร่ในกามารมณ์ ฆมมกาโม ความใคร่ในธรรม ดังนี้.

๓๘. อติโลโก หิ ปาปโก. [๗๔]

ความละโมบเป็นบาปแท้.

ควรเก็บเอาข้อความในกระทู้ ๓๗-๔๐ มาอธิบาย.

๓๕. นตฺถิ โมหสมฺม ชาลํ. [๗๕]

ข้ายเสมอด้วยโมหะไม่มี.

ข้ายอันเป็นเครื่องดักสัตว์ หุ้มคลุมสัตว์ให้ติดอยู่ในนั้น ที่สุด
ก็นายพรานมาจับไปขายหรือฆ่าเท่านั้น ข้ายคือโมหะนั้น ดักจิตให้ติดอยู่

ในอำนาจหรือหุ้มคลุมจิตไว้แล้ว เป็นมีด ๘ ด้าน ปิดปัญหาหมด
เคยคิดมาแล้ว และยังคงคิดบัดนี้ ทั้งยังจะติดต่อไปไม่มีที่สุด ถ้ายัง
ไม่ถึงอมตธรรม ข่ายคือโมหะจึงมีโทษเหลือประมาณ.

๔๐. โภคคณฺหาหย ทุมฺเมโธ หนฺติ อญฺญฺว อตุตฺตานํ. [๗๘]

คนมีปัญญาทรมยอมฆ่าตนเองเหมือนฆ่าผู้อื่น เพราะอยากได้
โภคทรัพย์.

คนมีปัญญาทรมอยากได้ทรัพย์ของคนอื่นก็ฆ่าคนอื่นผู้เป็นเจ้าของ
ทรัพย์เสียง่าย ๆ ฉันทิด แม้ตนก็ฆ่าเสียง่าย ๆ ฉันทันั้น. ตัณหา
นั่นเองเป็นผู้ฆ่า อยากได้ทรัพย์เป็นกำลังแล้ว ถึงตัวจะตายก็ไม่ว่า
ขอแต่ให้ได้ทรัพย์เป็นยอมทุกท่า เมื่อทำไปโดยไม่คิดเสียตายชีวิต พลาด
ทำก็ถึงตาย. ชักตัวอย่าง. อนึ่ง เจ็บไข้ ก็สู้รักษาเอาเอง
ถามคนโน้นคนนี้ว่ารักษากันอย่างไร ใครรู้ยาอะไรบ้างก็บอกตามรู้
ก็นำเอามารักษา ไม่ต้องเสียค่ายา ครั้นจะหาหมอหายาก็เกรง
เปลืองทรัพย์ เห็นไม่ควรจ่ายด้วยประการทั้งปวง ทั้งนี้ก็เพราะ
หมกมุ่นอยู่ในโภคทรัพย์ที่มีอยู่ จนถึงเต็มไปด้วยมัจฉริยะ โรคหนัก
พักใหญ่ ไม่มีหมอมียาที่คิดแก้ก็ตายได้ หากใคร ๆ รู้ก็ยกขึ้นคิดได้ว่า
เพราะไม่มีหมอดีแก้จึงตาย. อนึ่ง ทรัพย์สมบัติที่มีอยู่อันเกิดมีเพราะกุศล
หนุนหลังที่ตนสร้างสมมาก็ทิ้งอยู่เฉย ๆ ไม่ได้บริจาคต้อำไรต่อไป ก็
เพราะมัวหมกมุ่นอยู่ในโภคทรัพย์ที่มีอยู่ ก็ชื่อว่าฆ่าตัวเสียเองเหมือนกัน,
มัวแต่กินบุญเก่าไม่ได้ก่อสร้างบุญใหม่ไว้ข้างหน้า เช่น ทุนมีอยู่เท่านั้น

ไม่หาเพิ่มเติมอีก จะได้ที่ไหนกินอีก ก็ต้องอดตาย.

๕. โภชวรรค คือ หมวดโภชนา

๔๑. โภโช สตุถมถิ โลก. [๘๑]

ความโภชนาเป็นดังสนิมศัสตราในโลก.

ความโภชนาเกิดแล้ว ปัญญาที่หมด ทำอะไรก็ผิด. ความ
โภชนาไม่มี ปัญญาที่สว่างไสว ทำอะไรก็มีแต่ถูก ความโภชนา
จึงเป็นเหมือนสนิมศัสตรา. จริงอยู่ ศัสตราปล่อยให้สนิมกินจับ
คมก็ร่อยหรอ ไม่ค่อยคม ตัดฟันอะไรที่ควรตัดฟันได้ ก็หาค่อย
เข้าไม่ ถ้าศัสตรานั้นรักษาดีหมั่นชำระล้างอยู่เสมอ ๆ ก็มีคมกล้าอยู่
เป็นปกติ จะตัดฟันอะไรที่ควรตัดฟันได้ ก็ได้ตั้งใจ สำเร็จประโยชน์.
เพราะฉะนั้น ควรเอาขันติขัดถูสู้ต่อความโภชนา หรือเมตตาล้างเสีย
มิฉะนั้น ความโภชนาก็เข้ารันทำร้ายจิตใจได้.

๔๒. นตฺถิ โทสสโม กโห. [๘๒]

ผู้จับเสมอด้วยโทสะไม่มี.

ผู้จับ เช่น โจรจับเจ้าทรัพย์ได้ ที่สุดก็ฆ่าเจ้าทรัพย์เสียเท่านั้น เสีย
จับได้ก็คัดตายเท่านั้น จระเข้ก็เหมือนกัน ส่วนผู้จับ กล่าวคือโทสะ
นั้นร้ายกาจยิ่งกว่านั้นมากนัก ต่อไปควรแสดงโทษของโทสะ. โทสะ

คูอธิบายกระทู้ ๔๓.

๔๓. นตฺถิ โทสสโม กถิ. [๔๕]

ความผิดเสมอด้วยโทสะ ไม่มี.

บรรดาที่เรียก กถิ คือโทษ ทุกสิ่งทุกประการไม่ปานโทโส ๆ นั้นร้ายกาจมาก ทำฉิบหายไปไม่เฉพาะแต่ตัว พลอยผู้อื่นเขาด้วย. เกิดขึ้นง่าย ถึงบทยะดับก็ดับง่าย แต่ถึงดับง่ายมันก็เกิดขึ้นง่าย ถ้าไม่ดับเร็ว ๆ ในระหว่างที่เกิดขึ้น ๆ เห็นจะเผาอายุสั้นเสียหายหนักหนา. โทโส เป็นอกุศลมูล เป็นเหตุให้อกุศลอื่น ๆ เกิดขึ้น ถ้าต้องการให้สบาย อายุยืนยาว ควรอุตสาห์ดับมันเสียอย่าให้เกิดเหลือเกินและง่าย ๆ นึก. เมตตาคควรเจริญแก่กันเถิด.

ในระหว่างนี้ควรจะอธิบาย โทระ กับ โทสะ. โทระเกิดในภายใน ถ้าแรงเห็นภายนอกได้ โทสะเกิดภายนอก อาจตลอดออกมาถึงภายนอกอย่างน่ากลัว.

๔๔. โกรธํ ฆตฺวา สุขํ เสติ. [๕๐]

ฆ่าความโกรธได้ อยู่เป็นสุข.

เขาโกรธเรา ๆ ก็ไม่ชอบ เราไม่ควรโกรธใคร ๆ เขาโกรธเรา ๆ ไม่ชอบ แต่เรายังโกรธใคร ๆ อย่างนี้ไม่ถูก. เห็นคุณของความไม่โกรธ เห็นโทษของความโกรธแล้ว ควรฆ่าเสียด้วย

พระขรรค์ชัย คือเมตตา. เมื่อฆ่าความโกรธได้แล้ว ก็จะได้ประสบผลคือความสุข.

๔๕. โกรธ ฆตฺวา น โสจตุ. [๕๑]

ฆ่าความโกรธได้ ไม่เศร้าโศก.

เพราะความโกรธมีอยู่ มักจะทำอะไรผิด ๆ. เรื่องเล็กน้อยก็เป็นเรื่องใหญ่ ไม่มีผิดไฟที่ลุกลามไป. เมื่อฆ่าได้แล้วยอมไม่เศร้าโศกถึงเรื่องที่ทำผิด ๆ.

๖. ชั้นดีบรรค คือ หมวคอดทน

๔๖. ขนฺติ ปรมํ ตโป ตีติกขา. [๑๐๕]

ขันติคือความอดทน เป็นตปะอย่างยิ่ง.

ขันติ กับ ตีติกขา เป็นความเดียวกัน ขันติ คือตีติกขา นั้น เป็นธรรมเผาผลาญบาปธรรมอย่างยิ่ง. ตปะ ที่แปลดั่งนั้น คือ แสดงอานุภาพของขันติที่บุคคลบำเพ็ญได้แล้ว ก็อาจเผาผลาญบาปธรรมได้เป็นอย่างดี. บุคคลจะบำเพ็ญขันติได้ ก็ต้องเห็นโทษของความไม่มีขันติ เห็นอันิสงส์ของความมีขันติ. ธรรมดาของบุคคลเกิดมา จะต้องชรา พยาธิ มรณะ จะบังคับขับไล่อย่างใดไม่ได้ ถึงคราวเจ็บก็ต้องเจ็บ ถึงคราวจะหายก็หาย จะต้องถึงมรณะก็ถึง. เมื่อ

ได้เสวยทุกขเวทนาเกิดแต่ความเจ็บในร่างกาย ถ้าไม่มีขันตอดทน ก็จะ
เกิดระคะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง คือจะรักใคร่ในร่างกาย
กลัวจะเจ็บมากจะไม่หาย เมื่ออยากให้หาย ไม่ค่อยหายตามประสงค์
ก็โกรธ ก็ประทุษร้ายร่างกายของตนเองบ้าง ชัดเคืองประทุษร้าย
ผู้อื่นโดยทำไม่ถูกใจบ้าง หรือโรคในกายอันจะหายไม่ได้ หมอตัด
แล้ว ก็ยังหลงว่าจะมีแก้ได้ อนึ่ง ระคะ โทสะ โมหะ นั้น ก็ก่อ
ให้เกิดทุกข์ในใจได้ คือความกำหนัดเกิดขึ้นแล้ว ไม่ได้สมความ
กำหนัด เพราะเหตุอันใดอันหนึ่งก็ดี สิ่งที่กำหนดนั้นมาวิบัติไปก็ดี
ก็เกิดทุกข์ในใจ ชัดเคืองประทุษร้ายผู้อื่นผิดกฎหมาย ก็เกิดทุกข์
ในใจ หลงทำผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่ได้สมตามที่หลง ก็เกิดทุกข์
ในใจ เมื่อใจเกิดทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ก็ระทมทุกข์ถึงกาย
มีกินไม่ได้ นอนไม่หลับเป็นต้น.

โดยใจความว่า จะต้องอดทนต่อกำลังกิเลสที่เกิดแต่ทุกขเวทนา
ในกายและแต่ละเหตุภายนอก และอดทนต่อกองทุกข์ที่เกิดแต่กายและใจ
ถ้าอดไม่ได้ก็จะให้โทษดังกล่าวแล้ว ถ้าอดได้ก็จะไม่ให้โทษเห็นปานนั้น.
ทุกข์ที่เกิดแต่กายนั้นไม่ใช่จะอดไม่ให้ทุกข์ได้ ทุกข์กายจะต้องมีเป็น
ปกติ ห้ามไม่ได้ เป็นแต่อดอย่าให้กองกิเลสเกิดแต่ทุกข์นั้น. แต่ทุกข์
ในใจนั้นอาจได้ อดต่อกิเลสได้แล้ว ทุกข์ในใจก็ไม่มี. อานิสงส์ของ
ขันติ ควรชักเอาความในกระทู้ ๔๓-๔๘-๕๒ มาแสดงทั้งหมดหรือ
บางกระทู้ก็ตาม คือ ห้ามความผลุนผลันไว้ได้. นำประโยชน์สุขมา

เป็นที่ชอบใจของผู้อื่น.

๔๗. ขนฺติ สาทสวารณา. [๑๑๐]

ความอดทน ห้ามไว้ได้ซึ่งความผลุนผลัน. [ของสมเด็จพระ ฯ ว. ว.]

ความผลุนผลันที่ห้ามไว้อยู่นั้น เป็นผลของขันติ. ความผลุนผลันได้แก่ความไม่ระวังสติไม่ร้อใจ ชุ่นเคื่องประทุษร้ายง่าย ๆ.

๔๘. ขนฺติ หิตสุขาวหา. [๑๑๑]

ความอดทน นำมาซึ่งประโยชน์สุข. [สวดมนต์]

ความนำประโยชน์สุขมานั้น เป็นผลของขันติ.

๔๙. ขนฺติ ธีรสฺตลงกาโร. [๑๑๒]

ความอดทน เป็นเครื่องประดับของนักปราชญ์. [สวดมนต์]

แสดงให้เห็นว่า นักปราชญ์ต้องมีขันติเป็นเครื่องประดับ.

๕๐. ขนฺติ ตตป ตปฺสฺติโน. [๑๑๓]

ความอดทน เป็นตปะของผู้ پاکเพียร. [สวดมนต์]

ให้เห็นว่า คนมีตปะ คือมีธรรมเผาบาป จะต้องมีขันติ จึง

เป็นตปะของผู้นั้น.

๕๑. ขนฺติ พลํ ว ยตินํ. [๑๑๔]

ความอดทน เป็นกำลังของนักพรต. [สวคมนต์]

ให้เห็นว่าคนผู้บำเพ็ญพรต ต้องมีขันติ ถ้าหาไม่ก็ไม่ไหว ขันติ จึงเป็นกำลังของผู้นั้น.

๕๒. มนาโป โหติ ขนฺติโก. [๑๑๖]

ผู้มีความอดทน ย่อมเป็นที่ชอบใจ (ของคนอื่น). [สวคมนต์]

คนอื่นชอบใจคนใด ก็เพราะคนนั้นมีขันติ. คนมีขันติย่อม ให้เกิดผลคือคนอื่นชอบใจ ไม่เกลียดชัง.

ตั้งแต่กระทู้ ๔๗ ถึงกระทู้ ๕๒ ถ้าประสงค์จะพรรณนาขันติ ฟังพรรณนาตามกระทู้ ๔๖ นั้น.

๗. จิตตวรรค กือ ฬวมจจิต

๕๓. จิตฺเตน นียติ โลกโก. [๑๑๕]

โลกอันจิตย่อมนำไป.

โลกจริง ๆ จะยกไว้. บ้านเมือง จิตย่อมนำไปเหมือนกัน บ้านเมืองที่งดงามหรือทรุดโทรม หรือยกย้ายอย่างหนึ่งอย่างใด จะสงบเรียบร้อยก็ดี จะมีหุกหยิกรบราฆ่ากันก็ดี ก็อาศัยจิตให้เป็น

ไปทั้งนั้น. จิตจึงทำบ้านเมืองให้เป็นไปต่าง ๆ นานา บุคคลหนึ่ง ๆ ก็นับว่าเป็นโลกอันหนึ่ง ๆ เหมือนกัน. ร่างกายมีจิตเป็นใหญ่ อาศัยจิต แล้วแต่จิตจะนำไป ศิก็ได้อะไรก็ได้. เพราะฉะนั้น จิตจึงเป็นสิ่งสำคัญ ควรฝึกให้ดี ให้สำเร็จประโยชน์. จิตที่ฝึกฝน ดีแล้ว ก็จะนำความสุขมา ปกครองไว้อยู่แล้ว ก็จะนำความสุข มา.

๕๔. จิตตสุต ทมโถ สาธุ. [๑๒๐]

การฝึกจิตเป็นความดี.

จิตเป็นอิสระในกาย ถ้าไม่ได้ฝึกฝนให้ดีแล้ว ก็จะคิดผิด ๆ นำกายวาจาให้ดำเนินไปในทางที่มิชอบ ถ้าฝึกฝนให้ดีแล้ว ก็จะคิดแต่ดี ๆ นำกายวาจาให้ดำเนินในทางที่ชอบ ปกติของจิตข่มยาก เกิดเร็ว ดับเร็ว คิดพล่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ มิได้เลือกว่า ผิด หรือชอบ. ฝึกฝนด้วยอุบายที่ชอบตามแต่จิตคิดผิดอย่างไร เช่น คิดประทุษร้ายเขา ก็ต้องฝึกให้มีเมตตาจิต. กล่าวโดยสูงสุด ฝึกด้วย อริยมรรค ๔ เพราะฉะนั้น ฝึกฝนจิตจึงเป็นความดี.

๕๕. จิตตัม ทนตัม สุขาวหิ. [๑๒๑]

จิตที่ฝึกแล้ว นำสุขมาให้.

จิตถ้ามิได้ฝึกฝนก็นำทุกข์มาให้ ถ้าได้ฝึกฝนแล้ว ก็ย่อมนำสุข

มาให้. ทุกข์เป็นผลของความไม่ฝึกฝนจิต สุขเป็นผลของความฝึกฝนจิต.

๕๖. จิตต์ คุดตฺ สุขาวหิ. [๑๒๒]

จิตที่คุ้มครองแล้ว นำสุขมาให้.

ความสุขที่บุคคลจะได้ ก็เพราะปกครองจิตไว้อยู่ ความทุกข์บุคคลจะได้ ก็เพราะหยาปกครองจิตอยู่ไม่. คำว่า ปกครองไว้อยู่ ก็ความเดียวกับคำว่า ฝึกฝน.

ในหมวดจิตนี้ ควรชักข้อโน้นข้อนี้มาหากัน โดยโยงความให้เข้ากันก็ใช้ได้ ถ้าความน้อย.

๘. ขยรรค คือ หมวดชานะ

๕๗. ขยฺ เวริ ปสวติ. [๑๓๐]

ผู้ชานะ ย่อมก่อเวร.

เวร คูอธิบายในกระทู้ ๒๐๕. ชานะหรือแพนี้ เป็นไปในระหว่าง ๒ ข้าง พนันกัน แข่งขันกัน ต่อสู้กัน ถ้าเป็นการเล็กน้อย เล่นหยอกกันไม่เอาจริงเอาจัง ฝ่ายชานะก็ไม่ถึงก่อเวร ฝ่ายแพก็ไม่ถึงอยู่เป็นทุกข์ ถ้าเอาจริงกันต่างฝ่ายเต็มไปด้วยทิวฐิมานะ ในที่สุดต้องแพ้ข้างหนึ่ง ชานะข้างหนึ่ง. หรือถ้าเลิกแล้วต่อกันเสีย ต่าง

ฝ่ายหมคทิกฐิมาณะลง ก็ระงับเวรอยู่เป็นสุข. ผู้ชำนะจะได้รับความ
โสมนัสปราโมทย์ไม่มีก็มากนักน้อย ถ้าเป็นการใหญ่ ภายหลังไม่วาย
ได้รับความแก้เผ็ดจากผู้แพ้. ผู้แพ้ ถ้าเป็นการใหญ่ก็ไม่แต่ระทม
ทุกข์อยู่ หาช่องที่จะตอบเวร ถ้าได้ช่องก็ไม่รื้อรื้อ รีบแก้เผ็ดผู้ชำนะ
จนได้. ผู้ชำนะมาก่อนพลาดแต่กลับก็กลับเป็นผู้แพ้ ผู้แพ้มาก่อนแข็งมือ
ก็กลับเป็นผู้ชำนะ ถ้าไม่เลิกแล้วต่อกันเสียตราบิด ก็ก่อเวรได้
ทุกข์ผลัดเปลี่ยนอยู่ดังนี้ตราบนั้น. ผู้ชำนะยอมก่อเวร มือธิบาย
ดังพรรณนามานี้.

๕๘. สัพพทานัน ฌมมทานัน ชินาติ. [๑๓๑]

การให้ธรรม ย่อมชำนะการให้ทั้งปวง.

ให้ธรรมได้แก่แสดงธรรมสั่งสอนเขา การแสดงธรรมสั่งสอนเขา
นั้น ตนต้องเป็นผู้ศึกษาจำทรงจำนาคณก่อน เมื่อว่าโดยอุกฤษฏ์
ต้องปฏิบัติได้ด้วยประการทั้งปวงแล้ว จึงสมควรสอนผู้อื่นได้ เมื่อว่า
โดยพอประมาณ รู้เพียงใด ปฏิบัติได้เพียงใด สอนเขาเพียงนั้นก็ชอบ
เช่นพระโสดาบันผู้พระอริยเจ้าชั้นต่ำ ท่านก็สอนผู้ที่ทรงคุณธรรมต่ำ
กว่าท่านได้ การให้ทั้งปวง ได้แก่ให้อามิสทั้งปวง. คำว่าชำนะนั้น
ประสงค์ความว่าประเสริฐกว่า. จริงอยู่ ให้ธรรมทานประเสริฐ
กว่าให้อามิสทาน ให้อามิสทานผู้ธรรมทานไม่ได้ บุคคลจะรู้จักให้
อามิสทาน ว่าอย่างนี้มีผลน้อย อย่างนี้มีผลมาก หรืออย่างนี้มี
ประโยชน์น้อย อย่างนี้มีประโยชน์มาก ก็เพราะรู้จักให้ธรรมทาน. อนึ่ง

เพียงบำเพ็ญอามิสทานเท่านั้น แม้จะมากมายสักปานใด ก็ไม่สามารถบรรลุมตธรรมได้ ผู้รู้ให้ธรรมทานนั้น อาจทำตนและบุคคลผู้สดับรับปฏิบัติตามให้ถึงมตธรรมได้ ให้ธรรมจึงชื่อว่าชำนะซึ่งการให้ทั้งปวง คือธรรมทานประเสริฐกว่าอามิสทาน.

๕๕. สพฺพสรฺถิ ฌมฺมโรโส ชินาติ. [๑๓๒]

รสแห่งธรรม ย่อมชำนะรสทั้งปวง.

รสแห่งธรรมนั้นเป็นอย่างไร ผู้ปฏิบัติตามย่อมรู้ได้ เพราะผู้ปฏิบัติตามชื่อว่าได้คัมภีร์รสแห่งธรรม ข้อปฏิบัติมีหลายประเภท ย่นลงก็อย่างต่ำอย่างกลางอย่างสูง ปฏิบัติได้อย่างไร ก็ได้คัมภีร์รสแห่งธรรมอย่างนั้น. รสแห่งธรรมอย่างสูงสุดท่านกล่าวว่าได้แก่วิมุตติ. รสทั้งปวง คือรสอาหารของมนุษย์ทั้งปวง หรืออาหารทิพย์ของเทพดาทั้งปวง รสเหล่านี้ให้สำเร็จกิจบำรุงเลี้ยงร่างกายให้เป็นไปในชาตินี้เท่านั้น ส่วนรสคือวิมุตติให้บุคคลผู้คัมได้เสวยบรมสุข อันพ้นจากสุขที่จะพึงได้เพียงในชาตินี้หรือในชาติหน้า. รสแห่งธรรมจึงชำนะซึ่งรสทั้งปวง คือธรรมรสประเสริฐกว่าสรรพรส.

๖๐. สพฺพสรฺถิ ฌมฺรติ ชินาติ. [๑๓๓]

ความยินดีในธรรม ย่อมชำนะความยินดีทั้งปวง.

ธรรมในที่นี้ประสงคฺ์ทั่วไป ตั้งแต่อย่างต่ำจนถึงอย่างสูงสุดคือวิมุตติ. ยินดีในความประสงคฺ์ปฏิบัติได้แล้วด้วย. เมื่อปฏิบัติได้ แม้

ข้อหนึ่ง ก็ชื่อว่ายินดีในธรรมเฉพาะข้อนั้น ย่อมชำนะซึ่งยินดีทั้งปวง ยินดีทั้งปวงได้แก่ยินดีในบุตรภรรยาทรัพย์สมบัติ เป็นต้น. ยินดีในธรรม ชำนะซึ่งยินดีทั้งปวง คือยินดีในธรรมประเสริฐกว่ายินดีทั้งปวง เพราะ ยินดีทั้งปวงมียินดีในบุตรภรรยา เป็นต้น อันจะต้องประสพสุขบ้างทุกข์ บ้างเนื่อง ๆ แต่ประสพทุกข์แลมาก ทั้งในภพนี้และภพต่อไปไม่มี ที่สุด ส่วนยินดีในธรรมนั้นย่อมประสพแต่สุขตามส่วน ถ้ายินดีคือ บรรลุวิมุตติธรรมแล้ว ก็มีแต่สุขส่วนเดียว และเป็นปรมัตตสุขด้วย. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ความยินดีในธรรม ย่อมชำนะความ ยินดีทั้งปวง.

๖๑. ตณฺหุขโย สพฺพทฺถุขํ ชินาติ. [๑๓๔]

ความสิ้นตัณหา ย่อมชำนะทุกข์ทั้งปวง.

จะต่อสู่ทุกข์ทั้งปวงได้ ไม่ให้สรรพทุกข์เกิดขึ้นมารันทำย่ำยีกายใจ ก็ต้องให้รู้ว่าทุกข์เกิดแต่ตัณหา จำต้องละตัณหาให้ได้ ด้วยมาดำเนิน ตามอริยาชฎางคิกมรรค อันยังผู้ปฏิบัติให้ถึงพระนิพพาน เมื่อถึง พระนิพพานแล้ว ตัณหาก็ย่อมสิ้นไปเป็นสมุจเฉตปหาน ตัณห์กษยะ ความสิ้นตัณหาจึงเป็นชื่อแห่งพระนิพพาน. ความสิ้นตัณหาจึงชื่อว่า ชำนะทุกข์ทั้งปวง จริงอยู่ ท่านผู้ทำตัณหาให้สิ้นไปแล้ว ชื่อว่าหา ทุกข์ทั้งปวงมิได้ แต่ขันธยังปรากฏอยู่ ทุกข์ย่อมมีเป็นธรรมดา เพราะ ขันธที่ปรากฏอยู่นั้น ก็คือตัวทุกข์ปรากฏอยู่นั่นเอง แต่เพราะเป็น

วิบากทุกข์เก่า วิบากทุกข์ใหม่มี แต่ความทุกข์ของท่านไม่มี เพราะหมดอุปาทานแล้ว เบื้องหน้าแต่ขั้นดับแล้ว ทุกข์โดยปริยายอันหนึ่งไม่มีเลย จัดเป็นบรมสุขแท้.

๖๒. น ตั ชิตฺติ สาธุ ชิตฺติ ยํ ชิตฺติ อวชิยุตติ. [๑๓๕]

ความชานะที่กลับแพ้ได้ ไม่ดี.

(ของกุททาลกัณฺฐิตโพรหิตฺตํ)

การพนันขันแข่งต่อสู้กันทั้งหมด กลับแพ้ได้อีก เช่น ชานะแล้วยังต้องมีเวลาแพ้เป็นแน่ เพราะธรรมดาต้องผลัดเปลี่ยนกัน ชานะและแพ้รำไป, ชานะเช่นนี้ย่อมไม่ดี เพราะไม่รู้แล้วรู้รอด.

๖๓. ตั โข ชิตฺติ สาธุ ชิตฺติ ยํ ชิตฺติ นาวชิยุตติ. [๑๓๖]

ความชานะที่ไม่กลับแพ้ เป็นดี.

(ของกุททาลกัณฺฐิตโพรหิตฺตํ)

บุคคลต่อสู้กับความตระหนี่อยู่ว่าจะบริจาคสิ่งหนึ่งแก่ผู้ใด กรันตกลงใจบริจาคแก่ผู้นั้นได้แล้ว ชื่อว่าชานะสิ่งที่ชานะคราวเดียวแล้วไม่กลับแพ้ได้ อย่างหนึ่ง แต่ยังไม่ดีแท้ เพราะคงยังต้องต่อสู้กับความตระหนี่อย่างอื่นอีก. มีผู้มาด่าว่าต่าง ๆ นานา บุคคลผู้ถูกด่าก็โกรธอยู่แต่ในใจ แต่ไม่ตอบทวงวาจาหรือทางกาย คืออดทนทวงวาจาไว้ได้ จนผู้มาด่านั้นเหน็ดเหนื่อยเข้าก็เลิกหยุดไปเอง ชื่อว่าชานะคราวเดียวแล้วไม่กลับแพ้ได้. แต่ยังไม่ดีแท้ไม่ เพราะยังต้องต่อสู้กับคำบริภาษแห่งคนอื่น ๆ อีก.

ถ้าบุคคลมาบำเพ็ญจนตัดกิเลสคือ รากะ โทสะ โมหะ ขาดเป็น สมุทเลทปหาน กิเลสเหล่านั้นไม่กลับเกิดขึ้นได้อีก ดวงตาดูดด้านแล้ว ฉะนั้น นี่แหละชื่อว่าชานะสิ่งที่ชานะคราวเดียวแล้วไม่กลับแพ้ได้ ซึ่ง จัดว่าเป็นชานะดีที่สุด.

บุคคลเห็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ด้วยปัญญาชอบ (แจกอริยสัจจ์ ๔) บรรลุพระอรหัตผลนั้นแล ตัดกิเลสได้ขาด.

๖๔. อุกโกเชน ชินเ โกรธ. [๑๓๗]

พึงชานะคน โกรธด้วยความไม่โกรธ.

ผู้หนึ่งโกรธผู้หนึ่งก่อน ชื่อว่าแพ้ตัวเอง และผู้ที่ตัวโกรธเขา ผู้ถูกโกรธแต่หาโกรธตอบไม่ ชื่อว่าชานะตัวเอง และผู้มาโกรธก่อน เช่นผู้หนึ่งโกรธ ผู้หนึ่งไม่โกรธตอบ ทำการอยู่ด้วยกัน ผู้โกรธเป็น ทำดีไม่ได้ ฝ่ายผู้ไม่โกรธตอบเป็นทำได้ดีกว่า. หรือประชุมหาหรือ กิจการ ผู้โกรธเป็นออกความเห็นไม่ได้ดี ผู้ไม่โกรธตอบเป็นออก ความเห็นได้ดีกว่า. เพราะความโกรธทอนกำลังกายกำลังความคิดเสีย ความไม่โกรธเพิ่มกำลังกายกำลังความคิด หรือออกกำลังกาย กำลังความคิดเป็นไปปกติ, สมเด็จพระศาสดาจึงตรัสสอนว่า พึงชานะคน โกรธด้วยความไม่โกรธ คือควรที่มีปัญญาจะผจญดังนั้น. อนึ่ง ผู้มา โกรธก่อนมิใช่จะดีอะไร น่าดีแท้ แต่ผู้โกรธตอบนั้นน่าดีมากกว่าผู้มา โกรธก่อน เพราะผู้ถูกโกรธไม่โกรธตอบแล้ว เวกัระงับ ผู้มา

โกรธก่อนเห็นผู้ที่ตนโกรธเขา ๆ ไม่โกรธตอบ ก็มีแต่จะคลายความโกรธลง หรือจนหายไปเอง. ถ้าต่างคนต่างโกรธกัน ก็จะเป็นเวรกันไปไม่รู้จบ ความไม่โกรธตอบจึงเป็นการตัดเวรให้จบลง. สมเด็จพระศาสดาก็ตรัสไว้ว่า ตโต ธิ ยสุส มุญจติ ความว่า เราติเตียนบุคคลผู้โกรธตอบ (มาก) กว่าบุคคลผู้มาด่าหรือตี ด้วยความโกรธก่อน ดังนี้.

๖๕. อสารถุ สาธุนา ชิน. [๑๓๘]

พึงชำนะคนไม่ดีด้วยความดี.

ต่างว่า พึ่งมีความไม่ดี นื่องมีความดี. พึ่งชื่อว่าแพ้ตัวเองและนื่อง นื่องชื่อว่าชำนะตัวเองและพึ่ง. ตัวอย่างเช่น พื่อน้องคู่นี้ทำการในที่แห่งหนึ่ง ความรู้ศิลปะของเขาทั้ง ๒ แม่นกัน แต่จรรยา คือ ความประพฤติชั่ว ความประพฤติดีต่างกัน. พึ่งต้องถูกลงโทษถูกคัดออก ส่วนนื่องได้ทำการเรื่อยมา ได้รับยศ เงินเดือนขึ้น. มีศิลปะแต่ประพฤติชั่วก็เอาตัวรอดหาได้ไม่ มีศิลปะและประพฤติดี ก็มีแต่ความเจริญ จึงแลเห็นได้ว่า จรียาเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสั่งสอนว่า พึ่งชำนะคนไม่ดีด้วยความดี คือ ควรจะพจญคนชั่วด้วยความดีเสียให้ได้.

๖๖. ชิน กทริย ทาเนน. [๑๓๕]

ฟังชำนะคนตระหนี่ด้วยการให้.

เขาเหนียว เขาก็แพ้ตัวเองและตัวเรา เราให้ปันเจือจาน

เราก็ชำนะตัวเราเองและตัวเขา. ฟังเห็นเถิดคนเหนียวกับคนให้ปัน
เจือจานผัดกัน. เช่นถึงคราวจะทำพิธีกรรมมงคล หรือบำเพ็ญทาน
คนเหนียวทำอย่างระมัดระวังไม่ให้ตกเรียเสี่ยหายมากและเจียบ ๆ ไม่
ค่อยมีใครรู้ คนใจกว้างยินดีในการเฉลี่ยสุขแก่กัน ไม่ทำอย่างที่เรียก
ว่าฆ่าควายเสี่ยขายพริก และครีกครื้น มีแขกมาช่วยเหลือมาก เมื่อ
เช่นนี้จึงว่า คนตระหนี่แพ้ คนใจกว้างใจบุญชอบเจือจานชำนะ
สมเด็จพระธรรมสามิสรุจิงตรัสว่า ฟังชำนะคนเหนียวด้วยการให้ดังนี้
คือต้องผจญคนตระหนี่เสี่ยด้วยทานบริจาค.

๖๗. สจฺเจนาถิกวาทีน. [๑๔๐]

ฟังชำนะคนพูดปดด้วยคำจริง.

คำพูดพล่อย ๆ ผู้คำจริงไม่ได้ คำจริง ผู้คำพูดพล่อย ๆ ได้

เช่น นายจริงพูดว่า แก่นาฬิกาพกได้ดีจริง ๆ ก็ทำได้ดีจริงเหมือนพูด
พูดว่าจะให้สิ่งของสิ่งหนึ่งซึ่งมีราคา ก็ให้จริงว่าจะช่วยคิดซื้อความที่ลึกซึ้ง
ก็ช่วยคิดตามความเห็น. นายพล่อยพูดว่า เป็นช่างแก่นาฬิกาได้ดี
เหมือนกัน แต่ก็ทำไม่ได้ คุยว่าจะให้ของมีค่าสิ่งหนึ่งก็เหลว ของนั้น
ไม่มีด้วยซ้ำว่าจะช่วยค้นซื้อความที่เป็นปัญหาลึกกลับ เพราะชำนานู
แต่ก็ไม่ประสีประสาอะไรเลย. ใคร ๆ ก็ต้องคบ ต้องนับถือรักใคร่

นายจริง ใครจะคบจะนับถือรักใคร่นายพล่อยไว้ทำอะไร. นาย ๒ คน โดยไม่ขันแข่งอะไรกัน แต่ก็ต้องแลเห็นว่านายพล่อยสู้นายจริงไม่ได้ สมเด็จพระศาสดาจึงตรัสว่า ฟังชำนะคนพูดปิดด้วยคำจริง.

๕. ทานวรรค คือ หมวดทาน

๖๘. พาลา หเว นปฺปลัสนฺติ ทานึ. [๑๔๔]

คนพาลเท่านั้น ย่อมไม่สรรเสริญทาน.

พุทธภาษิตกล่าวเป็นคำขาดว่า คนพาลเท่านั้นย่อมไม่สรรเสริญทาน บ่งความให้เห็นว่าบัณฑิตย่อมสรรเสริญทาน. มีตัวอย่างครั้งพุทธกาล อำมาตย์ของพระเจ้าปัสเสนทิโกศล ๒ คน คนหนึ่ง ชื่อ กาฬะเป็นคนเขลา ตีเตียนอสถิสถานของพระเจ้าปัสเสนทิโกศลว่า เสียพระราชทรัพย์เป็นกอง บริจาคแก่ภิกษุบริษัทซึ่งเป็นคนเกียจคร้าน ไม่ทำกรงานหาเลี้ยงชีพ กิน ๆ นอน ๆ เท่านั้น หาประโยชน์มิได้. อีกอำมาตย์หนึ่งชื่อชุนหะ เป็นคนมีปัญญา สรรเสริญอสถิสถานของพระราชนั้น ว่าเป็นการเฉลี่ยความสุขแก่ผู้อื่น และบริจาคในภิกษุสงฆ์มีพระพุทธองค์เป็นประธาน ผู้เป็นบุญเขตของโลก อาจอำนวยผลยิ่งใหญ่ และอนุโมทนาสาธุการ ในพระราชกุศลนั้น. ก็ทานมี ๒ ประเภท อามิสทาน ๑ ธรรมทาน ๑ ในที่นี้ประสงค์อามิสทาน อามิสทานก็จัดเป็น ๒ ปาฏิบุคลลิกทาน ๑ สังฆทาน ๑.

๖๘. ทท มิตฺตานิ คนฺถติ. [๑๔๕]

ผู้ให้ ย่อมผูกไมตรีไว้ได้.

นี้แสดงอานิสงส์ของบุคคลผู้มีใจโอบอ้อมอารี ให้ปันสิ่งใดสิ่งหนึ่ง สงเคราะห์คนขัดสน หรือบูชาท่านผู้ทรงคุณธรรมแม้ไม่ขัดสน คนอภัยภัยกว้างขวางเช่นนี้ ย่อมผูกไมตรีคนอื่นที่ได้รับอนุเคราะห์หรือบูชาไว้ได้ ให้คนนั้น ๆ มีไมตรีจิตเคารพรักใคร่ ตลอดจนได้ทำปฏิการอย่างหนึ่งอย่างใดตอบ ตามสติกำลังของตน ๆ.

๑๐. ทุกขวรรค คือ หมวดทุกข์

๑๐. นตฺถิ ขนฺธสฺมา ทุกฺขา. [๑๕๔]

ทุกข์เสมอด้วยขันธไม่มี.

เบญจขันธเป็นทุกข์อย่างสำคัญที่สุด สิ่งอื่น ๆ บรรดาที่หาวิญญาณมิได้ ก็เป็นทุกข์ คือทนทานอยู่ไม่ได้เหมือนกัน แต่ไม่สำคัญ เพราะไม่มาเกี่ยวข้องกับเบญจขันธ เว้นไว้แต่เบญจขันธไปยึดเอามาเป็นของเบญจขันธ เบญจขันธก็ได้เสวยทุกข์เพิ่มขึ้นอีกส่วนหนึ่ง. คุณเกิดเบญจขันธก็เป็นทุกข์เหลือเกินอยู่แล้ว ยังไปเหนียวเอาสิ่งอื่นมาถ้อมันว่าของเบญจขันธให้ได้เสวยทุกข์ทวีขึ้นอีก. ถ้าเห็นว่าเบญจขันธเป็นทุกข์อย่างสำคัญไม่มีทุกข์อะไรอื่นเสมอ และกลัวทุกข์ คือเบญจขันธเสียจริง ๆ แล้ว ก็ต้องค้นหาว่าอะไรให้เกิดเบญจขันธ ก็ารู้ตามที่

ท่านว่า ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์คือเบญจขันธ์จริง ก็จะต้องละตัณหาให้ได้ ด้วยดำเนินตามองค์มรรคทั้ง ๘ ก็ดับทุกข์ไม่มีตัณหา คือถึงนิพพาน. ตามเรื่องก็เป็นเช่นนี้ แต่เหตุไรไม่เป็นไปได้ตามเรื่อง เพราะยังไม่กลัวทุกข์จริง ๆ กลับเห็นว่าสุขเสียอีก เพราะเวลาทุกข์ก็มัวแต่หลบทุกข์ หลบได้บ้างชั่วคราว ก็ได้สุขบ้างชั่วคราว เพราะสุขเช่นนั้นที่ทุกข์นั่นเอง ถ้าสุขแท้จริงแล้ว ก็หากลับกลายเป็นทุกข์อีกไม่ เป็นไม่ได้ตามเรื่องด้วยเหตุเหล่านี้.

๗๑. สงฺขารา ปรมมา ทุกฺขา. [๑๕๕]

สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง.

กระทู้นี้ความต่างกับกระทู้ ๗๐ คือกระทู้นี้แสดงสังขารทั้ง ๒ ประเภท คือสังขารที่มีใจครอง, สังขารที่หาใจครองมิได้ กระทู้ ๗๐ แสดงแต่สังขารที่มีใจครอง ซึ่งกล่าวกระทู้นั้นว่าเบญจขันธ์. อธิบายนอกนี้ไม่ต่างกระทู้ ๗๕.

๗๒. ทูราวาสา ฆฺรา ทุกฺขา. [๑๕๖]

เหย้าเรือนที่ปกครองไม่ดี นำทุกข์มาให้.

ไม่รู้จักรักษาบ้านเรือน ไม่รู้จักปกครองครอบคร้ว ย่อมให้ทุกข์ คู่อธิบายกระทู้ ๑๐๔.

๓๓. ทุกข์ เสดิ ปราชิต. [๑๖๐]

ผู้เพี้ย่อมอยู่เป็นทุกข์.

อธิบายกระทู้นี้ ก็ต้องอธิบายกระทู้ ๕๗ ด้วย เพราะเป็นคู่กัน
ตั้งอธิบายมาแล้วในกระทู้นั้น ต้องอธิบายกระทู้นี้ด้วยฉะนั้น.

๑๑. ชัมมวรรค คือ หมวดธรรม.

๓๔. มโนปุพฺพุกมา ชมฺมา. [๑๖๑]

ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า.

ใจเป็นประธานแห่งความคิดทั้งหลาย จะคิดดีคิดชั่วคิดผิดคิดถูก
สำเร็จด้วยใจ ใจเป็นผู้ให้คิดทั้งนั้น. คิดชั่วคิดผิดแล้ว ก็มีแต่จะนำ
ความทุกข์มา คิดดีคิดถูกแล้ว ก็มีแต่จะนำความสุขมา. เมื่อเป็น
ดังนี้ จำต้องฝึกฝนใจ ใจที่ฝึกฝนแล้ว ก็ย่อมคิดดีคิดถูก.

อีกนัยหนึ่ง ธรรม ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร. มนะ ใจ
ได้แก่ วิญญาณ. มนะ คือ วิญญาณ เป็นประธานแห่งธรรมทั้ง ๓
คือ เวทนา สัญญา สังขาร. ความรู้สึก ทุกข์ ไม่สุขไม่ทุกข์
หรือความจำอารมณ์มีรูปเป็นต้น หรือความคิดดีคิดชั่ว คิดไม่ดีไม่ชั่ว
จะมีจะเกิดขึ้น มีความรู้แจ้ง คือ ใจเป็นประธาน คือ เป็นปัจจัยเกิดขึ้น
แห่งธรรมทั้ง ๓ นั้น. ถ้าใจไม่เกิดขึ้น ธรรมทั้ง ๓ นั้น ก็ไม่สามารถ
เกิดขึ้น (ก็แต่เจตสิกเหล่าอื่นถึงไม่เกิดขึ้น ใจก็เกิดขึ้นได้แท้). อาศัย
ความตามที่บรรยายมานี้ จึงว่า ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า.

๑๕. สตยจ ชมุโม น ชริ อูเปติ. [๑๖๖]

ธรรมของสัตบุรุษไม่ถึงความคร่ำคร่า.

ธรรม ควรอธิบายตามกระทู้ ๑๖. ธรรมนั้นนั่นแหละเป็นของ
สัตบุรุษ คือ สัตบุรุษก็เป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยธรรมนั่นเอง. ไม่เข้าถึงความ
คร่ำคร่าเหมือนพัศคอื่น ๆ เช่น ราชรถ ๆ เมื่อนานเข้าก็คร่ำคร่าลง
โดยลำดับ ในที่สุดก็หักพังกระจัดกระจายสูญหายไป ธรรมของสัตบุรุษ
ไม่เข้าถึงความคร่ำคร่า คือเป็นของเที่ยงแท้มีอยู่ทุกเมื่อ จะสูญไป
เสื่อมไปเจริญขึ้น เพราะบุคคลไม่รู้ไม่ได้ปฏิบัติ ปฏิบัติที่ถอยลง ปฏิบัติ
เจริญขึ้น แต่ธรรมนั้นไม่สูญไม่เสื่อมไม่เจริญ มีคงที่อยู่และทุกเมื่อ.
ตัวอย่าง เมื่อบุคคลไม่เอาใจใส่ ไม่รู้ไม่ได้ปฏิบัติ ธรรมนั้นก็
ปรากฏแก่โลก หรือยังมีผู้รู้ผู้ปฏิบัติ แต่รู้เล็กน้อยปฏิบัติย่อหย่อน
ธรรมนั้นก็ปรากฏแก่โลกโดยไม่เต็มที่ หรือเมื่อมีผู้ฉลาดคิดค้ายเขี่ยขึ้น
เฉพาะแต่ตัว ธรรมนั้นก็ปรากฏแก่โลก เป็นแต่ปรากฏเฉพาะผู้รู้
นั้น ๆ เท่านั้น หรือเมื่อมีผู้ฉลาดยิ่งกว่านั้นจับเหตุผลคั้นธรรมที่
ไม่มีใครรู้แล้ว ใ้รู้ขึ้นได้และสำเร็จประโยชน์ที่สุด ส่วนตนยังไม่
วายนวนขวายนั้น มีกรุณาเปิดเผยธรรมที่ตนได้คัมสรูพิเศษแล้ว
นั้นแก่ประชุมชน จนประชุมชนได้รู้ได้ปฏิบัติมากกว่า ธรรมที่
ปรากฏแก่โลกโดยอาการเจริญถึงที่สุด ต่อนี้ลงมา เมื่อท่านผู้รู้ต้นเดิม
นั้นล่วงลับไป และมีผู้รู้ปฏิบัติถดถอยลง ก็มีแต่เสื่อมสูญหายอีก
วนอยู่อย่างนี้ แต่มิใช่จะผลลบผลับเสื่อมสูญ คุณเรื่อลุ่มจะนั้นก็หาไม่
การเจริญหรือเสื่อมหรือสูญหายไปนั้นเป็นเพราะบุคคล ธรรมหาได้เป็น

เช่นนั้นไม่ ธรรมเป็นของเที่ยงแท้ไม่รู้จักกลางตลอดกาลทั้งปวง ดัง
นี้แล ธรรมของสัตว์บุรุษจึงชื่อว่าไม่เข้าถึงความคร่ำคร่า. อรรถนี้ยก
ย่องธรรมว่าดีที่สุด.

๑๖. รมโม สุจินฺโณ สุขมาวหาติ. [๑๖๘]

ธรรมที่ประพฤติดีแล้ว นำสุขมาให้.

ธรรมอันบุคคลประพฤติดีแล้ว เป็นเหตุ. ย่อมนำสุขมาแก่
บุคคลนั้น เป็นผล. ธรรม ได้แก่ปริยัติ ระเบียบคำที่จะต้องศึกษา
เล่าเรียน ๑ ปฏิบัติ ขอบปฏิบัติ ที่จะต้องปฏิบัติ ๑ ปฏิเวธ ความ
แทงตลอดที่จะต้องแทงตลอด ๑.

ปริยัติมีองค์เป็นเครื่องกำหนด ๕ คือ สุตตะ, เถยยะ, เวชยา-
ภรณ์, คาถา, อุทาน, อิติวุตตกะ, ชาดก, อัฏฐกรรม, เวทลละ,
ระเบียบคำที่ยกขึ้นเป็นเรื่อง ๑ ชื่อว่าสุตตะ, ระเบียบคำร้อยแก้วบ้าง
คาถาบ้าง ปนกัน ชื่อว่าเถยยะ, ระเบียบคำร้อยแก้วล้วน ชื่อเวชยา-
ภรณ์, ระเบียบคำที่ประพันธ์เป็นฉันท ชื่อคาถา, ระเบียบคำเปล่ง
ขึ้นโดยโสมนัสสญาณหรือสังเวช ชื่ออุทาน, ระเบียบคำที่ยกขึ้นเป็น
กระทู้แล้วอธิบาย แล้วทำวความต้นซ้ำอีก ชื่ออิติวุตตกะ, ระเบียบคำ
ที่กล่าววบุรพจาริต ชื่อชาดก, ระเบียบคำที่แสดงอัศจรรย์ และไม่เคยมี
ชื่ออัฏฐกรรม, ระเบียบคำที่ผู้ถามได้ความรู้แจ้งและถามต่อ ๆ ขึ้นไป
ชื่อเวทลละ.

ปริยัตติมีองค์สำหรับกำหนด ๕ อย่างนี้ ว่าด้วยปฏิบัติและปฏิเวธ
ที่บุคคลจะต้องศึกษาเล่าเรียนให้แตกฉาน.

ปฏิบัติ ข้อปฏิบัติ ได้แก่ไตรสิกขา ศีล สมาธิ ปัญญา อัน
บุคคลจะต้องปฏิบัติ.

ปฏิเวธ ความตรัสรู้ ได้แก่มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ อัน
บุคคลพึงแทงตลอด.

ปริยัตติ เป็นต้นเหตุแห่งปฏิบัติ ปฏิบัติ เป็นต้นเหตุแห่งปฏิเวธ.
ธรรมคือ ปริยัตติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ นี้ อันบุคคลประพาศิตีแล้ว
คือปฏิบัติที่ถึงแล้ว ย่อมนำสุขมา สุขนี้จัดเป็นบรมสุข.

ธรรมในกระตุนี่ ถ้าจะอธิบายแต่บางประเภทว่า อะไรชื่อว่า
ธรรมก็ได้ เช่น หิริ โอตตปปะ (แล้วอธิบายออกให้กว้าง) ชื่อว่า
ธรรม. แล้วแสดงผล คือได้สุขอย่างไรพอเหมาะแก่ความเป็นผู้มีหิริ
โอตตปปะ.

๗๗. ฌมมปีติ สุขํ เสติ. [๑๗๐]

ผู้มีปีติในธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข.

คนประพาศิตีในธรรมข้อใดได้ ก็มีปีติในธรรมข้อนั้น ย่อมอยู่
เป็นสุขทุกอิริยาบถ นั่ง นอน ยืน เดิน สุขนี้จัดว่าเกิดแต่ปีติในธรรม
เฉพาะข้อนั้น. เมื่อปฏิบัติดำเนินตามธรรมอย่างสูงสุด คือจนได้บรรลุ
พระอรหัตตผล ก็มีปีติในธรรมอย่างสูงสุด คือจนได้บรรลุพระอรหัตต-

ผล ก็มีปีติในธรรมอย่างสูงสุดนั้น อยู่เป็นสุขทุกอิริยาบถ สุขที่จัดว่า
เกิดแต่ปีติในธรรมอย่างสูงสุดนั้น เรียกว่า บรมสุขบ้าง นิรามิสสุขบ้าง
วิบูลสุขบ้าง.

๑๘. ธรรมจาริ สุขิ เสติ. [๑๗๑]

ผู้ประพัตติธรรม อยู่เป็นสุข.

กระทู้ ๘๑ สอนให้ประพัตติธรรมให้จริง ๆ กระทู้นี้ สอนให้
ประพัตติธรรมเป็นนิตย โดยความก็เหมือนกัน. ผู้ประพัตติธรรม
โดยปกติแล้ว ก็ยอมให้เสวยสุขตามปกติ คือประพัตติธรรมเป็นนิตย
ก็ได้สุขเป็นนิตย. อีกอย่างหนึ่ง กระทู้ ๘๑ เป็นเหตุ กระทู้นี้เป็น
ผล. เมื่อคังนี้ ผู้ธรรมจาริ คือผู้ประพัตติธรรมเป็นสุจริตนั้น เป็นผู้
ประพัตติธรรมโดยปกติอยู่เป็นสุขทุกอิริยาบถ ทั้งในภพนี้และภพหน้า.

๑๙. ธรรมโม หเว รกขติ ธรรมจาริ. [๑๗๒]

ธรรมแล ย่อมรักษาผู้ประพัตติธรรม.

(ของพระชัมมิกัตเถระ ในเถรคาถา ของมหาชัมมपालพราหมณ์ ในชาดก)

บุคคลผู้ประพัตติธรรมโดยปกติ ย่อมได้อารักขาจากธรรมนั่นเอง

มิให้ถึงภัยพิบัติ ธรรมจึงชื่อว่ารักษาผู้ประพัตติธรรม.

๘๐. น ทุคคตี กจจติ ฌมฺมจารี. [๑๘๓]

ผู้ประพฤติธรรมไม่ไปสู่ทุกติ.

(ของพระธัมมิกัตถะระ ในคาถา ของมหาธัมมपालพราหมณ์ ในชาดก)

กระทู้นี้แสดงผลที่จะได้ในภพหน้า แห่งธรรมจารีบุคคล ทุกตินั้น ได้แก่เนรทก เปตวิสัย คิรัจจาน. คือผู้ประพฤติธรรมยอมไม่ไปเกิดในนรก เปตวิสัย คิรัจจาน ย่อมไปเกิดแต่ในสวรรค์หรือมาเกิดในมนุษย์อีก.

๘๑. ฌมมํ จเร สุจริตํ. [๑๘๔]

พึงประพฤติธรรมให้สุจริต.

คือ พึงประพฤติธรรมให้ดี ให้จริง ๆ เพราะวาประพฤติให้สุจริตแล้ว ย่อมได้ความอิมใจในธรรมนั้น อยู่เย็นเป็นสุขทุกวัน ทั้งตนและบุคคลอื่นก็พลอยได้สุขด้วย เพราะจะไม่ได้รับความเบียดเบียนเป็นต้น จากผู้ประพฤติธรรมเป็นสุจริต.

หมวดธรรมทุกกระทู้ ถ้าอธิบายกระทู้ไหน ชักความในกระทู้ที่ไม่ได้อธิบายมากล่าวด้วยก็ได้ เพื่อให้ความมากออกไปอีก แต่ต้องรู้จักประสานความให้เข้ากัน คือถ้าจะชักกระทู้ไหนมา ต้องกล่าวยกข้อความให้สมกันก่อน และความเข้ากับเรื่องเดิมได้ แล้วจึงชักมา. เช่นในกระทู้นี้ว่า ฌนผู้ประพฤติธรรมไม่ไปสู่ทุกติ มี

อานิสงส์ดังนี้ จึงสมควรที่บุคคลจะประพฤติให้จริง ๆ สมด้วย
พุทธภาษิตว่า ฌมฺมิ จเร สุจริตํ พิงฺประพฤติธรรมให้สุจริต
เป็นตัวอย่าง.

๑๒. ปกิรณกวรรค คือ หมวดเบ็ดเตล็ด

๘๒. วิสุทฺธิ สพฺพเกฺลเสหิ โหติ ทุกฺขเหหิ นิพฺพุตติ. [๑๘๔]

ความหมดจากกิเลสทั้งปวง เป็นความดับจากทุกข์ทั้งหลาย.

(ของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ที่ ๔)

กระชู้นี้แสดงผล. วิสุทฺธิ ความหมดจด ก็คือนิพฺพุตติ ความ
ดับ หรือนิพฺพุตติ ก็คือวิสุทฺธิ. กิเลส ก็คือทุกฺข ๆ ก็คือกิเลส.
ความหมดจดจากกิเลส ก็คือความดับทุกฺข ๆ ก็คือความหมดจดจาก
กิเลส. เป็นอันแสดงผลคือความสุข ความว่างอย่างสูงสุดของนิพพาน
หรือแสดงว่านิพพานเป็นสุข เป็นธรรมว่างอย่างยิ่ง.

๘๓. ยถาปัจจยํ ปวตฺตฺนฺติ. [๑๘๕]

สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น ย่อมเป็นไปตามปัจจัย.

(ของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดี ที่ ๔)

สิ่งที่เป็ปัจจัยแต่งตั้งขึ้นมี ๒ ประการ มีใจครอง ๑ ไม่มีใจครอง ๑
สิ่งที่ไม่มีใจครอง อันปัจจัยแต่งตั้งขึ้น แต่เรือนอันนายช่างปรุงแต่งขึ้น
ใช้เครื่องอุปกรณ์ล้วนแข็งแรงทนทาน และปรุงแต่งอย่างตั้งใจทำให้
มั่นคง เรือนที่ปรุงขึ้นเช่นนี้ ย่อมเป็นไปตามปัจจัยคือตั้งอยู่นานควร

แก้ที่ปรุงแต่งขึ้น ถ้าเรือนอันนายช่างปรุงแต่งขึ้นโดยสะเพร่า และใช้เครื่องอุปกรณ์ที่เสีง่าย เรือนที่ปรุงขึ้นเช่นนี้ ก็ยอมเป็นไปตามปัจจัย คือตั้งอยู่ไม่นานควรแก้ที่ปรุงแต่งขึ้น.

สิ่งที่มีใจครอง ได้แก่เบญจขันธ์อันปัจจัยคือกรรมเป็นกุศล หรืออกุศลแต่งขึ้น ย่อมเป็นไปตามปัจจัย คือได้เสวยสุขหรือทุกข์ควรแก้กรรมที่แต่งขึ้น.

แต่นี้จะได้พรรณนาถึงกรรมวิภาค ๑๒ ประการ แบ่งเป็น ๒ หมวด. ว่าด้วยกาลของกรรมที่อำนาจผล หมวด ๑. ว่าด้วยหนักเบาของกรรมที่อำนาจผลก่อนหลัง หมวด ๑. ว่าด้วยหน้าที่ของกรรมที่อำนาจผล หมวด ๑.

หมวดต้น มี ๓ คือ

ทิฏฐิฉัมมเวทนิยกรรม กรรมให้ผลเสวยในชาตินี้
อุปปัชชเวทนิยกรรม กรรมให้ผลเสวยในชาติที่ ๒
อปราปรเวทนิยกรรม กรรมให้เสวยผลในชาติต่อ ๆ ไป

หมวด ๒ มี ๔ คือ

ครุกรรม กรรมหนัก
พหุลกรรม กรรมมาก
อาสันนกรรม กรรมที่ทำเมื่อใกล้ตาย
กตัตตากรรม กรรมที่ทำโดยไม่รู้ตัว

หมวด ๓ มี ๔ คือ

ชนกกรรม กรรมผู้ให้เกิด
อุปถัมภกกรรม กรรมผู้อุดหนุน

อุปปีพกรรม กรรมผู้เข้าเบียดเบียน

อุปัจเจกกรรม กรรมเข้าไปตัดเสียบ (หรือ)

อุปฆาตกรรม กรรมผู้เข้าไปฆ่าเสียบ (ก็เรียก)

กับ อโหสิกรรม กรรมเลิกแล้วต่อกันไป อีก ๑ รวมเป็นกรรม-
วิภาค ๑๒.

ครุกรรม ถ้ามีก็ให้ผลก่อนกว่ากรรมอื่น. ถ้าครุกรรมไม่มี
พหุกรรมก็ให้ผล. ถ้าครุกรรม พหุกรรมไม่มี หรือยังไม่ได้ช่อง
อาสันนกรรมก็ให้ผล. ถ้าครุกรรม พหุกรรม อาสันนกรรมไม่มี
หรือยังไม่ได้ช่อง กตัตตากรรมก็ให้ผล.

ต่างว่าพหุกรรม เป็นกุศลแรงและให้ผลก่อน และจะให้ใน
ชาตินี้ พหุกรรมนั้นก็เป็นที่อุจฉิมมเวทนิยกรรม. ถ้ายังไม่ให้ผล
ในชาตินี้ จะให้ผลต่อชาติที่ ๒ พหุกรรมนั้นเป็นอโหสิกรรมชาติ
นี้. และชนกกรรมก็จะให้เกิด แล้วเสวยผลของพหุกรรมที่เป็น
กุศลนั้นต่อไป. อุปถัมภกกรรม ก็ระคับระคองอยู่. เมื่อ
อุปถัมภกกรรมยังกำลังเป็นไปอยู่ อุปปีพกรรมจะอำนวยผล ก็
เข้าเบียดเบียนเสียบ ให้กลับได้เสวยทุกข์ต่อไปกว่าจะสิ้นกรรมนี้. ดังนี้
เป็นตัวอย่าง.

เบญจขันธ์ที่กรรมปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งแต่ตั้งขึ้น ย่อมเป็นไป
ตามปัจจัย สมควรแก้ที่ตั้งขึ้น และยกย้ายเป็นอย่างอื่นต่อไป
หาที่สุคติได้ ไม่เที่ยง ไม่ถาวร ไม่ใช่ตัวตน เป็นแต่อาศัยปัจจัย
แต่ตั้งขึ้น ก็เป็นไปตามปัจจัย ดังกล่าวมา.

๘๔. อาโรคฺยปรมา ตภา. [๑๘๖]

ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง.

คนเราเชื่อว่ามีโรคประจำตัวอยู่เสมอทุกวัน เช่น ต้องผลัด
เปลี่ยนอิริยาบถเนื่อง ๆ หาไม่ร่างกายก็ไม่ผาสุก นี่ก็เพราะมีโรค
อยู่เสมอ และต้องบริโภคอาหารบำบัดความหิวอยู่ทุก ๆ วัน ละหลาย
หน นี่ก็เพราะมีโรคอยู่เสมอ โรคคือความหิวจัดว่าเป็นโรคอย่าง
สำคัญเสียอีก ดังพระพุทธภาษิตว่า ชิจุฉา ปรมา โรคา ความ
หิวเป็นโรคอย่างยิ่ง ดังนี้. หากความไม่มีโรคไม่ได้. พระพุทธ-
ภาษิตว่า ความหาโรคมิได้ ชื่อว่าเป็นลาภอย่างยิ่งนี้ จะพึงมีอย่างไรได้
แต่พระพุทธภาษิตนี้หาประสงค์อย่างนั้นไม่. แบ่งโรคเป็น ๒ ประเภท
โรคเล็กน้อย พอทนทำกิจการอะไรได้อย่างหนึ่ง โรคหนักมาก ถึง
ล้มหมอนนอนเสื่อ หรือไม่ถึงเช่นนั้นแต่ทำกิจการอะไรไม่ได้ อย่างหนึ่ง
โรคคือหิวนั้น จะจัดว่าเป็นโรคหนักมากก็ตาม เพราะปล่อยให้หิว
อยู่อย่างนั้นก็ทำอะไรไม่ได้เหมือนกัน และไม่แต่เท่านั้น พลอยเป็น
ปัจจัยให้เกิดโรคหนักอย่างอื่นได้ด้วย. เมื่อบุคคลไร้โรคาพาธ
อย่างหนักถึงกับล้มหมอนนอนเสื่อ หรือไม่ถึงปานนั้น แต่ทำอะไร
ไม่ได้ นับว่าความหาโรคมิได้ พระพุทธภาษิตนี้ ประสงค์ความ
อย่างนี้. เมื่อบุคคลหาโรคเช่นนั้นมิได้แล้ว ก็มีโอกาสดำเนินการ
การหาเลี้ยงชีพหรือรับราชการสะดวกไม่ขัดข้อง ก็จะเจริญด้วยลาภ
ยศ ความสุข และมีโอกาสดำเนินบำเพ็ญบุญกุศลสัมมาปฏิบัติสะดวก
ควรแก่ศรัทธาและความเพียรของตน ก็จะได้เสวยผล คือความ

สำราญกายใจ อาศัยเหตุนี้ จึงว่า ความหาโรคมิได้ชื่อว่าเป็นลาภ
อย่างยิ่ง. ถ้ามีโรคประจำอย่างที่ทำอะไรมิได้เสียแล้ว ก็ชื่อว่าเสื่อม
ลาภเต็มที่ โดยตรงกันข้ามจะนี้. ผู้มีปัญญาผู้ชดคังนี้ ก็จำเป็นต้อง
คอยเกียดกันระวังอย่าให้โรคหนักเกิดได้ตามแต่จะสามารถ ก็จะไม่ถึง
เป็นไข้หนักพักใหญ่ได้ทำกิจการ และตั้งหน้าประพฤดิธรรมสัมมาปฏิบัติ
อันจะได้ประสพสุขสถาพรทั้งในโลกนี้และโลกหน้า.

๘๕. ชิมจณา ปรมา ลาภา. [๑๘๖]

ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง.

โรคคือความหิวนี้ถึงมีอาหารต่าง ๆ เป็นยาสำหรับบำบัดหายได้
ก็จริง แต่ต้องบริโภคนทุกวัน ๆ ละ ๒ มื้อ ๓ มื้อ ไม่รู้จักหายขาด
โรคอย่างอื่นเช่นปวดศีรษะ เสียดท้อง ท้องเสียเป็นต้น ก็เกิดเป็น
ครั้งคราว กินยาแก้ก็หาย บางทีก็ไม่หาย ด้วยเหตุนี้ ความหิว
จึงเป็นโรคอย่างยิ่ง. อีกประการหนึ่ง ความหิวที่จัดว่าเป็นโรคอย่างยิ่ง
นี้แล ส่อให้เห็นจริงว่าขันธ ๕ เป็นทุกข์แท้. ถ้าอดหนาระอาใจว่า
ต้องบริโภคนอาหารแก้หิวทุกวัน ๆ ก็ต้องดับทุกข์เสีย.

๘๖. สงฺขารา สสุตฺตา นตฺถิ. [๑๘๗]

สังขารที่ยั่งยืน ไม่มี.

สังขารคือสิ่งที่ปรุงขึ้นนั้น มี ๒ ประเภท คือ อุปาทินนกะ-
สังขาร ได้แก่สังขารอันมีใจครองคือคนและสัตว์ ๑ อนุปาทินนกะ-

สังขาร ได้แก่สังขารอันหาใจครองมิได้ คือต้นไม้ ภูเขา เข้ายาเรือน
ภาษาเครื่องใช้สอยเป็นต้น ๑. พระพุทธภาษิตนี้สอนให้รู้สึกละ
สิ่งเหล่านี้ ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน เมื่อมารู้สึกละอย่างนี้เป็นปกติแล้ว
สิ่งเหล่านี้มาวิบัติไปโดยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ไม่เศร้าโศกเสียใจ.
เพียงแต่ศึกษาให้รู้จักธรรมดาเช่นนี้ ทำใจให้นุ่มเห็นตามได้ บางคาบ
บางครั้ง คราววิบัติเกิดขึ้นแก่สิ่งเหล่านี้ ก็อาจสามารถข่มใจไม่ให้
เศร้าโศกเสียใจเกินไปได้.

๘๗. ทูลลภา ขณสมปตฺติ. [๑๕๐]

ความถึงพร้อมแห่งขณะ หาได้ยาก. (สวดมนต์)

ขณะนี้ ได้แก่ กาล เวลา สมัย คราว ครั้ง. ความถึง

พร้อมแห่งขณะ คือเวลาเล่าเรียน เวลาทำงานที่ทำได้ เวลา
บำเพ็ญบุญกุศล. ซึ่งว่าหาได้ยาก เพราะความประมาทระเหิงไปเสียใน
เรื่องอื่นและเพราะเหตุจำเป็น. จักกล่าวในข้อว่า เพราะเหตุจำเป็น
เช่นพระพุทธศาสนาปรากฏอยู่ ก็คลาดไปเสีย ดังนัยพระพุทธ-
ภาษิตแสดงขณะ ๘ (ดูบรรยายตามกระทู้ ๘๘) เพราะฉะนั้น
บุคคลผู้มีปัญญาอย่าให้ถึงความพร้อมแห่งกาลล่วงไปเสีย ถ้าปล่อยให้
ล่วงไปเสียแล้ว จะเสียใจเสียคายเมื่อภายหลังและยากที่จะหาได้อีก
สมเด็จพระศาสดาก็ได้ตรัสว่า ขโณ โว มา อุปจจคา ขณะอย่าได้
ล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย ฉะนี้.

๘๘. ขโณ โว มา อุปัจจกา. [๑๕๒]

ขณะอย่าได้ล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย.

ขณะเป็นชื่อเดียวกับ กาล เวลา สมัย คราว ครั้ง
ถึงคราวเล่าเรียน ก็อย่าให้คราวเช่นนั้นล่วงไปเสีย. ถึงคราวจะ
ประกอบกิจอย่างใด ถ้าคลาดไปประกอบไม่ได้ ก็อย่าให้ถึงคราว
จะประกอบกิจอย่างนั้นล่วงไปเสีย. ถึงคราวศาสนธรรมคำสั่งสอนของ
สมเด็จพระศาสดายังปรากฏอยู่ ควรจะศึกษาให้รู้และปฏิบัติตาม
สติกำลัง ก็อย่าให้คราวสำคัญเช่นนี้ล่วงไปเสีย. คือคราวเช่นว่า
นั้น ยากที่บุคคลจะได้จะถึง มักคลาดไปเสียโดยเหตุมือเนกประการ
สมด้วยท่านกล่าวไว้ว่า ทูลุลา ขณสมปตติ ความถึงพร้อมแห่งขณะ
หาได้ยาก ดังนี้.

อันจะเกิดพบพระพุทธศาสนาและได้ศึกษาปฏิบัติตามนั้นยากนัก
เพราะเกิดคลาดคราว ข้อนี้ผู้มีปัญญาพึงรู้ตามพระพุทธภาษิตที่แสดง
อักษณะทั้ง ๘ ประการ คือเป็นสัตว์นรก ๑ เป็นสัตว์เดียรัจฉาน ๑
เป็นเปตวิสัย ๑ เป็นพรหมอายุยืนนาน ๑ เป็นคนอยู่ในปัจฉินต-
ชนบท โง่เขลา ๑ เป็นคนอยู่ในมัธยมชนบท แต่เป็นมิจนาทิภูฏี ๑
เป็นคนอยู่ในมัธยมชนบท แต่เป็นคนโง่เขลา ๑ เป็นคนอยู่ในมัธยม
ชนบทฉลาดเฉลียว แต่ว่างพระศาสนา ๑.

๘๙. วโส อิสฺสรีย โลก. [๑๕๘]

อำนาจเป็นใหญ่ในโลก.

อำนาจ แผลงมาจาก อาจ ความเดียวกัน. อำนาจเป็นคำ
กลาง ๆ ย่นเป็น ๒ คือ อำนาจพาล ๑ อำนาจบัณฑิต ๑. อีก
อย่างหนึ่ง อำนาจกิเลส ๑ อำนาจบริสุทธี ๑. อำนาจพาลกับ
อำนาจกิเลสอย่างเดียวกัน ต่างกันหมายเอาคนและธรรม อำนาจ
บัณฑิตกับอำนาจบริสุทธี ก็อย่างเดียวกัน ต่างกันแต่หมายเอาคน
และธรรม อำนาจพาล ทำให้พาลรู้สึกมีอำนาจ คนอื่นรู้สึกกลัว
และเกลียด แต่อย่างไรจะมากแล้วแต่คนนั้น ๆ. สัตว์ร้ายเช่น
ช้างตกน้ำมัน เสือ งู จระเข้ ก็มีอำนาจ คนอื่นรู้สึกกลัวเกลียด
เหมือนกัน. อำนาจพาลไม่จัดว่าเป็นใหญ่ในโลก มีแต่จะกลับ
ทอนอำนาจลงจนหมดอำนาจ เพราะฉะนั้น อำนาจพาลไม่ประสงค์
ในพระพุทธภายิตนี้. อำนาจบัณฑิต ทำให้บัณฑิตรู้สึกในใจตาม
คุณธรรมที่มีในตน คนอื่นก็รู้สึกทั้งเกรงทั้งรักทั้งนับถือ. อำนาจ
บัณฑิตประสงค์ในพระพุทธภายิตนี้. บัณฑิตเป็นอย่างไร ประสงค์
จะอธิบาย จงอธิบายตามกระทู้ ๑๕๕.

พ่อบ้านที่ดีก็มีอำนาจเป็นใหญ่ในบ้านของตน คือรู้จักปกครอง
คนที่อยู่ด้วยให้เป็นสุข มีอาหารเลี้ยง ให้ฝ้านุ่งผ้าห่ม ให้เรือนอยู่
อาศัย หรือให้เงินเดือน เกิดวิวาทกันขึ้น ก็รู้จักระงับไม่ให้ต้องถึง
โรงศาล แนะนำให้รู้จักทำมาหากิน ให้สามัคคีกัน ให้รู้จักประพฤติ
เป็นพลเมืองดี เป็นต้น. ส่วนตัวพ่อบ้านเองก็ประพฤติตนเป็นหลัก
ฐานแบบอย่างของคนที่อยู่ด้วย. ความรู้จักปกครองคนในบ้านเป็นต้น
นี้ เป็นตัวอำนาจ เป็นใหญ่ในบ้าน ย่อมเป็นที่เกรงกลัวเคารพ

รักใคร่ของคนที่อยู่ด้วยในบ้าน. คนทุกคนย่อมมีอำนาจตามแต่คุณ-
ธรรมอันใดมี. ตัวอย่างเช่น คนสัตย์ซื่อ ย่อมมีอำนาจที่จะเบิกพยาน
ในโรงศาลแต่ตามจริงใจของเขา ๆ ไม่ต้องเกรงขามความผิด. คนมี
ศีลย่อมมีอำนาจในประชุมชน ดังนี้ เป็นต้น.

๕๐. สิริ โภกานมาสโย. [๑๕๕]

ศรีเป็นที่อาศัยแห่งภคสมบัติ.

ศรีคือมิ่งขวัญนั้น ได้แก่บุพเพศตบุญญา ความเป็นผู้มีบุญ
ได้ทำไว้ในก่อนนี้ มีอยู่แล้ว ก็เป็นบ่อเกิดแห่งภคสมบัติทั้งหลาย.
เมื่อทราบอยู่อย่างนี้แล้ว ไฉนไม่บำเพ็ญบุญเพื่อไว้เป็นบ่อเกิดแห่ง
ภคสมบัติต่อไปอีก จำเป็นแท้ที่จะมีกตัญญูรู้อุปการะของบุญอันมี
คุณดังนี้ แล้วบำเพ็ญบุญให้เป็นนิตย์. บุญอันเป็นบ่อเกิดภคสมบัติ
มีเป็นอันมาก เมื่อว่าโดยเจาะจง คือความไม่ตระหนี่ บริจาคทาน
เว้นการถือโทษด้วยประการทั้งปวง. อีกอย่างหนึ่ง ก็คือบำเพ็ญ
บุญกิริยาทั้ง ๓ คือ ทาน ศีล ภาวนา. บริบูรณ์ด้วยบุญกิริยา
ฉะนี้แล้ว ชื่อว่าความเป็นผู้มีศรี ๆ เห็นปานนี้แล เป็นที่มานอนแห่ง
ภคสมบัติทั้งหลาย.

๕๑. สาธุ โข ลิปฺปกํ นาม อปี ยาถกัทิสฺ. [๒๐๑]

ขึ้นชื่อว่าศิลปะแม่เช่นใดเช่นหนึ่ง ก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้.

(ของบัณฑิตอมตย์ ผู้โพธิสัตว์)

ศิลปะ ท่านว่าได้แก้หัตถโกศล คือความเป็นผู้ฉลาดในกิจ ด้วยฝีมือ ด้วยความเป็นช่างทำอะไร ๆ ด้วยฝีมือ เช่นช่างทอง ท่านจำแนกเป็น ๒ คือ ศิลปะของคฤหัสถ์ ๑ ของบรรพชิต ๑ ศิลปะของคฤหัสถ์ เช่น ช่างทอง ช่างกลึง ช่างเขียน และประโคมดนตรี ขับร้อง เป็นต้น. ศิลปะของบรรพชิต ที่ควรทำได้ เช่น ช่างตัดจีวร โบกปูน ทำไม้ เป็นต้น. เมื่อกล่าวถึงศิลปะอันเป็นมงคล ท่านพรรณนาถึงศิลปะที่หาโทษมิได้ดังกล่าวมาแล้ว ว่าเป็นมงคล ห้ามศิลปะที่มีโทษ เช่นช่างทำศัสตราวุธ เป็นต้น ว่าไม่เป็นมงคล.

มีอีกคำหนึ่งใช้เรียกได้ด้วยกัน คือ วิทยา ซึ่งแปลว่าความรู้ ควรจัดเป็น ๒ ประเภท วิทยาฝ่ายโลก ๑ วิทยาฝ่ายธรรม ๑. วิทยาฝ่ายโลกได้แก่ศิลปะบรรดาที่กล่าวแล้วนั่นเอง วิทยาฝ่ายธรรมก็ได้แก่วิทยาที่หาโทษมิได้ ก็คือศิลปะที่จัดว่าเป็นมงคลนั้น และสรรพความรู้ทางใจที่ปราศจากโทษ กล่าวตามที่มาในบาลีได้แก่ วิทยา ๘ คือ ปุพเพนิวาสญาณ ความรู้ในขันธสันดานที่อาศัยอยู่ในก่อน ๑ จตุปปตญาณ ความรู้ในจตุปปตสันธิ ๑ อาสวกขนญาณ ความรู้ในความสิ้นแห่งอาสวะ ๑ วิปัสสนาญาณ ความรู้ในวิปัสสนา ๑ มโนยทธญาณ ความรู้ในอิทธิที่สำเร็จด้วยใจ ๑ อิทธิวิญญาน ความรู้ในอิทธิวิธี ๑ ทิพพโสตญาณ ความรู้ในทิพพโสต ๑ เจโตปริยญาณ ความรู้ในความกำหนดรู้จิตผู้อื่น ๑.

อนึ่ง ศิลปะกับวิทยา เรียกพร้อมกันก็เรียกว่า ศิลปวิทยา

อันแปลว่า วิชาคือศิลปะหรือความรู้ในศิลปะ ดังนี้ ตามที่เรียกรวมกันเช่นนี้ก็จะได้แก่ศิลปะนั่นเอง.

ศิลปะหรือวิชา ที่กล่าวว่ามีโทษ หรือหาโทษมิได้ เป็นธรรมดาฝ่ายโลกต้องมียังอย่างนั้น แม้ตัวศิลปะมีโทษ เช่นเป็นช่างทำศัสตราวุธ ซึ่งแลเห็นว่าเป็นเครื่องทำร้ายเบียดเบียนคนและสัตว์อื่น อย่างที่สุดให้ถึงชีวิตอันตราย เช่นต่อสู้กับข้าศึกศัตรู ทำให้ข้าศึกศัตรูพราลัยถึงชีวิตอันตรายมีโทษอยู่ แต่ทำให้ข้าศึกศัตรูอื่นเกรงขามเดชะนุกภาพ ปกครองโดยง่าย แผ่อำนาจเขตกว้างขวางออก สมณะชีพราหมณ์อำนาจประชาราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข พระพุทธศาสนาตั้งอยู่มั่นคง พระมหากษัตริย์ดำรงราชสมบัติสันตติวงศ์ถาวร ความเป็นไทมิแก่ชาติโดยแน่นอน. ประโยชน์ที่ได้มากกว่าเช่นนี้ จึงนิยมว่าแม้ศิลปะนี้ก็จัดว่ามีประโยชน์มากนัก.

ก็ซึ่งว่า ขึ้นชื่อว่าศิลปะแม้เช่นใดเช่นหนึ่ง ก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้แล นี้หมายความว่าบุคคลมีศิลปะแม้แต่อย่างหนึ่ง ทำให้ได้จริง ๆ จะมีโทษหรือหาโทษมิได้ไม่นิยม ก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ จะกล่าวไปไยถึงบุคคลที่มีศิลปะหลายประการ จะไม่ยังประโยชน์ให้สำเร็จนักหนา.

๕๒. มตฺตณฺณุตฺตา สทา สาธุ. [๒๐๒]

ความรู้จักประมาณ ยังประโยชน์ให้สำเร็จทุกเมื่อ.

(ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ว. ว.)

ความรู้จักประมาณ (คือความรู้จักพอดี) นี้ สำหรับกะ

ประมาณความประพฤติความปฏิบัติบางข้อ. บริโภคภัตตาหารก็ต้องมีข้อปฏิบัตินี้ กะประมาณให้พอดี ไม่ให้มากเกินไป น้อยเกินไป เพราะบริโภคมากเกินไป ก็ทำให้อึดอัด เกียจคร้าน ไม่เบาอกใจ บริโภคน้อยเกินไป ก็ทำให้อิดโรยหิวโหย หากำลังมิได้. ข้อนี้มีในอปิลกนปฏิบัติว่า โภชนะ มตฺตลฺลฺยฺญ ผู้รู้ประมาณในโภชนะ ดังนี้. อิริยาบถทั้ง ๔ นั่ง นอน ยืน เดิน ต้องประพฤติให้เป็นไปเท่า ๆ กัน คือต้องมีข้อปฏิบัติสำหรับกะประมาณให้พอดี เพราะถ้าใช้อิริยาบถอันหนึ่งมากเกินไป อิริยาบถอื่น ใช้น้อยเกินไป ก็ทำให้เกิดโรค. ความเพียรย่อมมีปกติแต่จะทำกิจที่เพียร ห้ามกำหนด จิตคั่นไม่ ต้องมีข้อปฏิบัติเป็นเครื่องกะให้ทำเพียงนั้น ๆ ตามแต่กิจ เพราะเพียรหย่อนไปนัก ก็ไม่ค่อยสำเร็จกิจที่มุ่ง เพียรเกินไปนัก ก็จักไม่สำเร็จกิจที่มุ่งเหมือนกัน. มตฺตลฺลฺยฺญตา นี้ เป็นปฏิบัติอย่างกลาง ๆ เหมือนสายจะเข้ จึงดึงเกินไป ดึงเข้าก็ขาด จึงหย่อนเกินไป ดึงก็ไม่มีเสียง จึงพอดี ดึงก็มีเสียงเสนาะสมมุ่งหมาย.

ข้อว่า ยังประโยชน์ให้สำเร็จทุกเมื่อนั้น คือมุ่งหมายต่อสิ่งใด สิ่งนั้นย่อมสำเร็จทุกเมื่อ.

๕๓. หิริโอตตปฺปิยญฺเจว โลกํ ปาเลติ สาธุกํ. [๒๐๓]

หิริและโอตตปปะ ย่อมรักษาโลกไว้เป็นอันดี.

(ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ว. ว.)

หิริ คือความละอายแก่ใจ ในการที่จะทำบาปอกุศล ทางกาย วาจา ใจ. โอตตปปะ คือความเกรงเป็นผิด ในการที่จะทำบาปอกุศลทางกาย วาจา ใจ. บาปอกุศลทางกาย วาจา ใจ ได้แก่ ทุจริต ๓ (แจก). บุคคลมีหิริ เปรียบเหมือนบุคคลสะอาดชำระล้างร่างกายหมดจดอยู่เสมอ ไม่พอใจถูกต้องของปฏิกูล, บุคคลหาหิริมิได้ ก็เปรียบเหมือนบุคคลสกปรก แม้ถูกต้องของปฏิกูลเลยได้ บุคคลมีโอตตปปะ เปรียบเหมือนบุคคลเกรงกลัวอสรพิษ ไม่อยากเข้าใกล้ ไม่อยากขอพบเสียดีก บุคคลหาโอตตปปะมิได้ เหมือนบุคคลใจกล้าหาเกรงกลัวอสรพิษไม่. หิริและโอตตปปะต่างกัน หิริเป็นกุศลธรรมเกิดภายในจิตของตนเอง โอตตปปะเป็นกุศล-

ธรรมเกิดภายนอก คือบุคคลรู้สึกละอายแก่ใจในการที่จะทำชั่ว โดยลำพังตนเอง เป็นลักษณะแห่งหิริ. บุคคลจะทำชั่วก็เกรงผู้อื่นจะติเตียน หรือผู้อื่นช่วยตักเตือนไม่ให้ทำชั่ว ก็รู้สึกเกรงเป็นผิด เป็นลักษณะแห่งโอตตปปะ. บุคคลผู้ไม่ทำชั่วอย่างหนึ่งอย่างใดด้วยอำนาจแห่งหิริหรือโอตตปปะในที่แจ้ง แต่ในที่ลับยังทำอยู่ ยังหาชื่อว่าเป็นผู้มีหิริและโอตตปปะแท้ไม่ บุคคลบางคนเว้นทำชั่วต่าง ๆ ทั้งในที่แจ้งทั้งในที่ลับทั่วไป จึงชื่อว่าเป็นผู้มีหิริและโอตตปปะแท้. ชาติ สกุล ทรัพย์สมบัติ ยศ บริวาร ความดี เหล่านี้ทุกอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นเหตุให้มีหิริและโอตตปปะ คือเช่นบุคคลมาระลึกถึงชาติ สกุลของตนเป็นต้น ก็จะเห็นว่าถ้าจะทำชั่วอย่างนั้น ๆ ก็จะเสื่อมเสีย ชาติสกุลของตน.

ชื่อว่า ย่อมรักษาโลกเป็นอันดีนั้น ย่อมรักษาโลก กล่าวคือ ประเทศบ้านเมืองไว้ให้ถาวรวัฒนาการได้จริง ๆ หรือจะว่าย่อมรักษาประชุมชนในโลกผู้บริบูรณ์ด้วยหิริและโอตตปปะ ให้อยู่เย็นเป็นสุข ไม่เบียดเบียนกันและกัน หวังดีต่อกันและกันอยู่เสมอไป เมื่อกล่าวตามนัยแห่งพระพุทธภาษิต หิริและโอตตปปะเป็นทรัพย์อันประเสริฐ เป็นกำลัง และเป็นเครื่องทำให้เป็นที่รักที่เคารพแห่งกันและกัน.

๕๔. โลโกปติถมฺภิกา เมตฺตา. [๒๐๔]

เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก.

(ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ว. ว.)

เมตตา คือแผ่ไมตรี ความรักต่อกัน ให้คงอยู่เป็นสุขเสมอไป ย่อมค้ำจุนโลกให้คงดำรงเรืองเจริญ. อีกอย่างหนึ่ง โลก ได้แก่ คนที่อยู่ในโลก เมตตามิในบุคคลผู้ใด ย่อมค้ำจุนให้บุคคลผู้นั้น อยู่เย็นเป็นสุข และพลอยให้คนทั่วไปได้ความสุขแต่ผู้นั้น คือคนทั่วไปไม่ต้องเกรงปองร้ายแต่ผู้นั้น. หรือเมตตาเป็นไปในชนหมูใดก็ดี ในชนในประเทศใดก็ดี ก็ย่อมค้ำจุนให้หมู่นั้น ชนในประเทศนั้น อยู่เย็นเป็นสุข และพลอยให้ชนนอกนั้นอยู่เย็นเป็นสุข คือ ชนนอกนั้นไม่ต้องเกรงปองร้าย แต่หมู่ชนในประเทศนั้น. หรือถ้าชนทั่วโลกต่างมีจิตเมตตาต่อกัน ก็ย่อมค้ำจุนกันและกันให้อยู่เย็นเป็นสุขทั่วกัน.

(ที่กล่าวถึงว่า คนทั่วโลกมีเมตตาจิตนั้น กล่าวโดยปริกัปป-
โวหารกระนั้นเอง. แต่คนทั่วโลกย่อมมีอัธยาศัยยังหย่อนดีชั่วต่างกัน
ย่อมจะมีเมตตาจิตเหมือนกันในยุคเดียวกันเห็นว่าได้ แม้เพียง
ชนในประเทศ หรือเพียงชนในครัวเดียวมีเมตตาจิตให้เหมือนกัน
ก็เห็นไม่ได้เสียแล้ว. เหตุเหล่านี้จึงพูดกันว่า คนดีคนชั่วมีสำหรับ
ประดับโลก ถ้ามีแต่คนชั่วทั่วโลก ๆ ก็ตั้งอยู่ไม่ได้ แม้มีแต่คนดีทั่ว
โลก ๆ ก็ตั้งอยู่ไม่ได้เหมือนกัน. คำเหล่านี้ทำให้ทอดธุระว่าเป็นอย่าง
นั่นเอง. ทางพระพุทธศาสนาไม่กล่าวอย่างนี้ กล่าวสอนแต่ให้ละชั่ว
ประพฤติดีด้วยความเพียรมิให้ทอดธุระ เช่นไม่ให้ปองร้ายกัน ให้มี
เมตตาต่อกัน ใครทำได้ก็มีความสุขแก่ตนและคนอื่น).

อนึ่ง เมตตานี้สำแดงออกให้เห็นแต่ทางกายก็ได้ ทางวาจาก็ได้
ไม่เฉพาะแต่ทางใจ เช่น ช่วยผู้ที่ตนเมตตาทำงาน มิให้ผู้นั้น
ได้รับความลำบาก นี้สำแดงออกทางกาย. ช่วยแนะนำให้รู้จักทำมา
หากิน หรือให้รู้จักรักษาตัวมิให้ได้รับความลำบาก นี้สำแดงออกทาง
วาจา. เมตตาที่เป็นไปทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี ถึงคราวควรทำ
ก็ต้องทำ ไม่ควรทำก็อย่าทำ ถ้าถึงคราวทำได้โดยแท้แต่ไม่ทำ
ก็ขาดเมตตา ชื่อว่าหาเมตตามิได้ ถ้าถึงคราวไม่ควรทำ ชินทำไป
ก็กลับให้โทษ หรือกลับเป็นไม่มีเมตตาก็เป็นได้. ตัวอย่างที่
ควรทำและไม่ควรทำ เช่นรู้ว่าทางนั้นมีโจรตั้งสกัดทางอยู่คอยทำร้าย
คนเดินทาง พบคนเดินสวนทางมาจะไปทางนั้น ไม่บอกให้เขารู้
เช่นนี้ขาดเมตตา ตัดสินความเห็นแน่แท้ว่า ช้างหนึ่งแพ้โทษถึง

ประหารชีวิต ก็ตัดสินยกฟ้องข้างชานะเสีย คนแพ้น โทษก็กลับอีก
heim เป็นโจร ประทุษร้ายฆ่าฟันชาวบ้านหนักขึ้น เช่นนี้ให้โทษฐาน
ไม่ยุติธรรม และไม่มีเมตตาต่อผู้อื่น.

๕๕. อรติ โลกนาสิก. [๒๐๕]

ความริษยาเป็นเหตุทำโลกให้ฉิบหาย.

(ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ว. ว.)

เห็นใครได้ลาภได้ยศได้สรรเสริญได้ความสุขยิ่งไปกว่าตน หรือ
เพียงเสมอตน หรือจะไล่เลี่ยตนขึ้นมา ก็อดทนไม่ได้ ให้เกลียดชัง
หาอุบายให้ผู้อื่นนั้นเสื่อมลาภเป็นต้นไปเสียให้ได้ แม้ไม่มีอุบาย ใจก็
อึดอัดขัดเคืองผู้นั้นอยู่เสมอ ถ้าเป็นคนที่ชอบกันมากก็ถึงโกรธกัน ถ้ายัง
โกรธกันอยู่แล้ว ก็ยิ่งทวีความโกรธหนักขึ้น. คนมีนิสัยใจคอเช่นนี้
แม้คนเดียวไปอยู่ในหมู่ใด ก็ทำให้หมู่นั้นหาความสุขมิได้ ถ้ามีมาก
คนด้วยกันจะพากันวุ่นวายมากมายสักปานใด. อาศัยเหตุเหล่านี้จึงว่า
ความริษยาข่มท่าโลก กล่าวคือยังกันและกันให้ฉิบหายไปต่อกัน.
เพราะฉะนั้น ผู้แสวงหาความสุขสำราญในโลก พึงเป็นผู้มีจิตประกอบ
ด้วยมุกตา พลอยยินดีในลาภยศความสรรเสริญ และความสุขของกัน
และกัน ก็จะทำให้โลกเจริญ.

๕๖. มหาปรีศภาวสุส ลกฺขณํ กรุณาสโห. [๒๖๐]

อัมมาสัยที่ทนไม่ได้เพราะกรุณา เป็นลักษณะของมหาบุรุษ.

(ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ว. ว.)

อัมมาสัยเต็มเปี่ยมด้วยกรุณาอยู่แล้ว เป็นทนไม่ได้ที่จะไม่สำแดง
กรุณาให้ปรากฏ ความไม่สำแดงกรุณาออกให้ปรากฏ เป็นไม่ได้เป็น
อันขาดนั้นแล เป็นเครื่องหมายส่อให้รู้อัมมาสัยของมหาบุรุษ คือมหา-
บุรุษย่อมมีกรุณาเต็มเปี่ยม อันผู้ได้รับย่อมรู้อยู่เสมอใจ ลืมไม่ได้ทีเดียว.

นอกจากนี้ควรอธิบายตามกระทู้ ๑๔๘ หยิบเอามาพรรณนาแต่
ที่ควร เทอญ.

๕๗. นิमितฺตํ สาธุรูปานํ กตญฺญกตเวทิตา. [๒๐๗]

ความกตัญญูกตเวทิตา เป็นเครื่องหมายแห่งคนดี.

(นัย-สมเด็จพระสังฆราช [สา])

กตัญญู แปลว่า บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้ว กตเวทิตา แปลว่า
บุคคลผู้ให้รู้โดยความเป็นอุปการะที่ท่านทำแล้ว เอาความว่าบุคคลผู้
ตอบแทนอุปการะ ทั้ง ๒ ศัพท์นี้ กล่าวขึ้นแต่ศัพท์เดียว คือ กตัญญู
ก็มี กล่าวขึ้นพร้อมทั้ง ๒ ศัพท์ คือ กตัญญูกตเวทิตามี โดยใจความ
อย่างเดียวกันว่า รู้อุปการะแล้วทำปัจจุการ คือ คนกตัญญูกตเวทิตี จะ
ต้องตอบแทนบุญคุณของท่าน. ก็บุคคลผู้ควรได้รับตอบแทนบุญคุณ
จากผู้กตัญญูกตเวทิตี ก็เพราะได้ทำอุปการะ ผู้ทำอุปการะก่อน คือ

บุพพการี เมื่อกล่าวเพียงว่าผู้ทำอุปการะก่อน ก็ไม่ต้องกำหนดนิยามว่าใคร สุดแล้วแต่ใครทำอุปการะก่อน ก็ชื่อว่าบุพพการี. เมื่อจะกำหนดตัวบุคคลผู้เป็นบุพพการีและกัตถุญกตเวทิตามที่แลเห็น ก็ได้แก่ บิคารมารดาเป็นบุพพการี บุตรีดาเป็นกัตถุญกตเวทิต่างกัน อาจารย์เป็นบุพพการี ศิษย์เป็นกัตถุญกตเวทิต่างกัน สมเด็จพระมหากษัตริย์เป็นบุพพการี พสกนิกรในใต้พระเดชาานุภาพเป็นกัตถุญกตเวทิต่างกัน สมเด็จพระบรมศาสดาเป็นบุพพการี พุทธศาสนิกชนเป็นกัตถุญกตเวทิต่างกัน. ผู้ไหนทำอุปการะก่อนอย่างไร ผู้ไหนทำปัจจุการด้วยอำนาจกัตถุญกตเวทิต่างๆ ใควรรออธิบายต่อไปพอเป็นตัวอย่าง.

ความเป็นผู้กัตถุญกตเวทิต่างๆ ซึ่งเป็นเครื่องหมายของคนดีนั้น คือคนมีกัตถุญกตเวทิต่างๆ ใควรรออธิบายต่อไปพอเป็นตัวอย่าง.

๕๘. สัพพัญญู ปจวี ทชฺชา นาคตณฺณมภิราชเย. [๒๐๘]

ถึงให้แผ่นดินทั้งหมด ก็ยังคนอกตัญญูให้จงรักไม่ได้.

(นัย-เอกนิบาตชาดก)

คนอกตัญญู ถึงจะได้สมบัติหมดทั้งแผ่นดินของท่านผู้ใด ก็ไม่คิดนึกถึงบุญคุณของท่านผู้นั้น มุ่งแต่จะล้างผลาญท่านผู้นั้นอยู่เสมอไป. คนอกตัญญูเป็นคนหาสิริมิได้ ทรัพย์สมบัติ ยศศักดิ์ บริวารเท่าไร ก็มีไม่ได้ ต้องอันตรายในไม่ช้า ใครจะคบค้าสมาคมเป็นเพื่อนฝูง ก็ไม่ได้ ต้องพลอยฉิบหายไปตามกัน เป็นผู้ใหญ่เหนือคนก็ไม่ได้ เป็นผู้น้อยอยู่ในปกครองผู้ใหญ่อีกไม่ได้ ต้องพลอยฉิบหายไปตามกัน

เกิดมาสำหรับเป็นหลักตอกรหนักแผ่นดินเท่านั้น. เพราะฉะนั้น บุคคล
ผู้มีวิจรรย์ญาณ อย่าประพฤติดนให้เป็นอกัตตัญญและอย่าสมาคม
คนอกัตตัญญ เพราะมีโทษดังกล่าวมา.

๕๕. หนุนติ โภคา ทุมเมธิ. [๒๐๕]

โภคทรัพย์ ย่อมฆ่าคนมีปัญญาทรม.

โภคทรัพย์ย่อมฆ่าคนหาปัญญามิได้เสียจริง ๆ ก็มี คนหาปัญญามิได้
ต้องเสียทรัพย์ได้ความทุกข์ หรือหวังโภคทรัพย์ไว้โดยหาประโยชน์มิได้
ชื่อว่าเป็นเหมือน โภคทรัพย์ฆ่าเสียก็มี. ตัวอย่างดังต่อไปนี้

ทรัพย์มีเป็นกายเป็นกองแต่หา รู้จักรักษาให้มั่นคงไม่ ก็ถูกโจร
ปล้นเอาทรัพย์ไป และยังฆ่าคนหาปัญญามิได้เสียด้วย (เรียกว่าต้อง
โจรภัย) ถือได้ว่ามั่งมีถึงไหนถึงไป ก็เที่ยวเกะกะตีรันฟันแทงเขา
ตาย ถูกจับปรับเสียทรัพย์และต้องถูกประหารชีวิต หรือจำอยู่ ณ
คุกจนตาย (นี้เรียกว่าต้องราชภัย) อาศัยความมัวเมาในทรัพย์และ
เล่นเลอ ไม่ใช่เหลือวิสัย คือเมานเหลือกินเดินโคมนโคมที่จุดด้วย
น้ำมันก๊าดลุ่มลงแตก ไฟลุกขึ้นหนีไม่ทัน เลยตายอยู่ในเรือนนั้น
(นี้เรียกว่าต้องอัคคีภัย) (ยังอุทกภัยก็มีอีก) หวังเก็บทรัพย์ไว้ไม่
จำแนกแจกทาน นี้ชื่อว่าทรัพย์ฆ่าคนหาปัญญามิได้ให้ตายจากศาสน-
ธรรม. (กระทู้ ๕๕ นี้ และกระทู้ ๔๐-๑๐๐ ความบ่งถึงกันควรดู
ให้เห็น).

๑๐๐. สกกาโร กาลุริสฺสํ หนฺติ. [๒๑๐]

สักการะ ย่อมฆ่าคนชั่วเสีย.

(ของท้าวสหัมบดีพรหม ใน ส. ส.)

บุรุษชั่ว ได้แก่คนพาล. นักปราชญ์แม้ได้รับสักการะเท่าไร ๆ สักการะเหล่านั้นก็ฆ่ามาเสียไม่. สักการะที่ฆ่าคนพาลเสียง่าย เช่นพระ เทวทัตต์อาศัยมัวเมาในลาภสักการะ ๆ ก็ฆ่าตัวเสียเอง คือเสื่อมจาก สามีบุญผลจะพึงได้ ในที่สุดถึงธรณีสูบ.

กระทู้ ๑๐๐ นี้ และกระทู้ ๔๐-๒๓๖ ความบ่งถึงกัน ควรยกมา กล่าวในกระทู้ นี้ และควรยกกระทู้ นี้ ไปกล่าวในทั้ง ๒ กระทู้นั้น.

๑๐๑. กิจฺฉิ มจฺจาน ชีวิตฺติ. [๒๑๑]

ความเป็นอยู่ของสัตว์ เป็นการยาก.

อันตรายของชีวิตมากทั้งภายในภายนอก ชีวิตจึงเป็นมายากนัก และถึงอย่างไรก็ยากอยู่นั่นเอง. การหาเลี้ยงชีวิตให้พอเพียง นี้ก็ใช่ง่าย. ยากพอใช้เหมือนกัน แต่ถ้าคนประพฤติกิเลสวิเวก ก็พอจะหาเลี้ยง ชีวิตได้สะดวก กิริยาที่ต้องหาเลี้ยงชีพนั้น ก็เป็นความยากของชีวิต ที่เป็นมา อยู่เฉย ๆ ไม่ได้ ต้องอดตาย. ผู้มีปัญญา รู้ความเป็นไปของ ชีวิตตนดังนี้ จึงประพฤติดแต่ความคิดเป็นพื้นไว้ และเลี้ยงชีพด้วยวิชา ที่ศึกษาเป็นเครื่องมือหรือเครื่องประดับ ในระหว่างที่ชีวิตยังมีอยู่ ให้สมกับที่มีชีวิตเป็นมายาก.

๑๐๒. กิจโก พุทธชานมุปปาโท. [๒๑๔]

ความเกิดขึ้นแห่งท่านผู้รู้ เป็นการยาก.

ท่านผู้รู้ ซึ่งแปลจากคำว่า พุทธะ ในบทว่า พุทธชานัน นั้น หมายถึงบุคคลหลายชนิด. ทางคติโลก ได้แก่บุคคลผู้มีปัญญาหลักแหลม อบรมกุศลทางปัญญามาก ได้รอบรู้ราชศาสตร์ นิติศาสตร์ และศาสตร์อื่นเป็นอเนก ก็จัดว่าเป็นผู้รู้. ท่านผู้รู้เช่นนี้มียาก. ทางคติธรรม ได้แก่ท่านผู้มีปัญญา สร้างสมปัญญาบารมีมาก ครั้นได้ศึกษาศดับฟังธรรมในพระพุทธศาสนาจำทรงไว้ได้มาก อาจจำแนกธรรมให้คนอื่นรู้เข้าใจตามได้ นี้ชื่อว่า สุตพุทธะ. เมื่อได้สดับธรรมคำสอนแต่พระพุทธเจ้าหรือพระสาวก ก็ได้รับรู้ตามปฏิบัติตามได้ ละกิเลสบางเหล่าได้หรือละขาดได้ทั้งหมด และสอนผู้อื่นให้รู้ตามปฏิบัติได้เช่นนั้น นี้ชื่อว่า อнуพุทธะ คือพระอริยสาวก. เมื่อได้รู้เองเห็นเอง ทำกิเลสให้สิ้นไปได้ และสอนผู้อื่นให้รู้ตามเห็นตามได้ด้วย นี้ชื่อว่า สยัมภูพุทธะ คือพระพุทธเจ้า. ท่านผู้รู้ดังที่พรรณนามา ล้วนเป็นผู้รู้พิเศษยิ่งขึ้นไปเป็นชั้น ๆ นี้ ต้องสร้างสมบารมีมาสิ้นชาติเป็นอเนก จึงว่า ความเกิดขึ้นแห่งท่านผู้รู้ทั้งหลายมียาก ดังนี้.

บุคคลผู้ปรารถนาเป็นผู้รู้ชนิดใด จงสร้างบารมีโดยยากบากบั่นจริง ๆ เถิด ก็จักเกิดเป็นผู้รู้สมประสงค์เป็นแน่แท้.

๑๐๓. อสขุฉายมลา มนุตา. [๒๑๕]

มนต์มีการไม่ท่องบ่นเป็นมลทิน.

คือ ความไม่ท่องบ่นเป็นมลทินของมนต์ มนต์ คือข้อที่จะพึงจำ
ขึ้นใจ เช่นสูตรเลข สวดมนต์ เป็นต้น ถ้าไม่หมั่นท่องบ่นก็จะ
ไม่คล่อง นานเข้าก็ถึงเลอะลืมหาค. ความไม่ท่องบ่น จึงว่าเป็น
มลทิน. ผู้หวังความคล่องแคล่วชำนาญก็จำเป็นไม่เกียจคร้าน ถึงจะ
สมหวัง.

๑๐๔. อนุชานมลา ชมรา. [๒๑๖]

เหย้าเรือนมีความไม่หมั่นเป็นมลทิน.

อธิบายว่า เรือน เจ้าของไม่หมั่นคอยซ่อมแซม ก็มักชำรุด
อีกอย่างหนึ่ง ผู้ครองเรือนเป็นคนเกียจคร้านทำงาน ก็ไม่เจริญ
สมบูรณ์. พุทธภาษิตนี้เป็นเครื่องเตือนใจเจ้าของบ้านเรือนให้รู้จัก
หน้าที่ของตน. คือบ้านหนึ่งมีเรือนมากหลังและวิจิตรมาก นานเข้า
ก็เก่าคร่ำคร่าชำรุดที่นั่นที่นี้ หนักเข้าเจ้าของจำต้องคอยหมั่นคอยตรวจตรา
อย่าให้มันชำรุดมาก รีบซ่อมแซมเสีย ค่าซ่อมก็เปลืองน้อย
ถ้าทิ้งไว้จนชำรุดทรุดโทรมมาก ก็เป็นปฏิฆะสถาน และเปลืองค่า
ซ่อมมากหลาย. ทูนที่จะได้มาบำรุงรักษาเรือนนี้ ก็จะได้จากผู้ครอง
เรือนขยันในการหาทรัพย์ เมื่อทรัพย์มีทางหาได้บริบูรณ์แล้ว อย่า
ว่าแต่จะไว้เป็นทุนสำหรับซ่อมเรือนเลย ย่อมไว้ได้บำรุงเลี้ยงตัวบิดา

มารดาบุตรภรรยาคนใช้ ทำบุญให้ทานเจือจางกัน บ้านเรือน
ก็สมบูรณ์ใหม่เอี่ยมอยู่เสมอ ผู้สืบสายก็จะได้จำและทำตามไม่ทอดทิ้ง
วงศ์สกุลก็จะดำรงอยู่เรื่อยไป.

๑๐๕. มลฺ วัฒนสุตฺ โกสขุจฺ. [๒๑๗]

ความเกียจคร้านเป็นมลทินแห่งผิวพรรณ.

ความไม่หมั่นชำระล้างขัดสีร่างกาย ย่อมเป็นมลทินของผิวพรรณ
คือทำให้ผิวพรรณเศร้าหมองเต็มไปด้วยเหงื่อไคล และมีกลิ่นเหม็น
สาบเหม็นสาบ แต่ไม่เท่านั้น ย่อมทำให้เกิดโรคตามผิวหนังมีหิดเป็นต้น
เพราะมูลเหงื่อเหล่านั้นกรังปิดขุมขนเสีย ไม่ให้เหงื่อออกได้โดยปกติ
แม้ผิวหนังชุ่มชื้นเป็นต้นก็เหมือนกัน ไม่หมั่นซักฟอกก็จะปฏิกูลด้วยเหงื่อ
ไคลอันจับอยู่ และเหม็นสาบ. แม้ที่อยู่อาศัยก็เหมือนกัน ไม่หมั่น
ปิดกวาดชำระล้าง และไม่ให้อากาศเดินเข้าออกได้สะดวก ปิดหน้าต่าง
ต่างประตูเป็นนิตย์ ก็เป็นปฏิกูลสถานเหม็นอับ. การไม่หมั่นชำระ
ล้างซักฟอกผิวหนัง และที่อยู่อาศัยเป็นต้น ย่อมไม่ให้โทษเพียงที่กล่าว
แล้วนั้น ย่อมทำให้ร่างกายเกิดโรคอย่างร้ายด้วย. เพราะฉะนั้นความ
เกียจคร้านจึงเป็นมลทินของผิวพรรณ.

๑๐๖. มลิตถิยา ทุจจริต. [๒๑๘]

ความประพฤติชั่วเป็นมลทินของหญิง.

หญิงในที่นี้หมายเฉพาะหญิงที่มีสามีเป็นเจ้าของปกครอง ความล่วงประเวณีชื่อว่าทุจริต จริงอยู่ เมื่อกล่าวถึงทุจริต ก็ชื่อว่าเป็นกายทุจริต เมื่อกล่าวถึงนิจศีล ความล่วงประเวณี ชื่อว่าล่วงกามสุมิจฉาจาร ขาดองค์นิจศีลเสียประการหนึ่ง ชื่อว่าเป็นมลทินนั้น คือทำให้หญิงนั้นมีชื่อเสียง ทุจริตจึงชื่อว่าเป็นมลทินของหญิง.

๑๐๗. สุทฺธิ อสุทฺถ ปจฺจตฺตํ. [๒๑๙]

ความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์ มีเฉพาะตัว.

พระพุทธภาษิตนี้ ผู้ใคร่ครวญแล้วไม่คิดค้านว่าไม่จริง. ผู้หนึ่งประพฤติตนเป็นผู้บริสุทธิ์ หรือไม่บริสุทธิ์ ก็หาไปพาทีกู้หนึ่ง ซึ่งประพฤติต่างกันให้เป็นเช่นกันได้ไม่. ตัวใครก็ตัวใคร ท่านผู้สามารถในการสอนให้ประชุมชนดำเนินตาม แม้ท่านผู้สูงสุด คือสมเด็จพระอนาวรรณญาณ เป็นเอกอัครศาสดาของโลก ก็ได้ทรงแสดงให้ฟังเท่านั้น บังคับหัวใจผู้ฟังไม่ได้ เขาจะเชื่อก็ได้ ไม่เชื่อก็ได้ อาศัยการสดับนั้นเป็นเหตุให้มาปฏิบัติจนบริสุทธิ์ก็ได้ แล้วแต่ใจ. ที่กล่าวมานี้ก็สมกับพระพุทธภาษิตว่า นาญโณ อญฺญ วิโสชเย ผู้อื่นจะฟังให้ผู้อื่นบริสุทธิ์ไม่ได้ดังนี้ ผู้มีปัญญาหยั่งเห็นว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง หรือเป็นทุกข์ หรือไม่ใช่ตัวตน เป็นเหตุให้เบื่อหน่ายในกองทุกข์ คือรักษา

ขั้น ๕ ความที่มาเพื่อหมายในกองทุกข์ นั้นเป็นทางแห่งความบริสุทธิ์.

๑๐๘. นายโณ อญญ วิโสธเย. [๒๒๐]

ผู้อื่นจะพึงให้ผู้อื่นบริสุทธิ์ไม่ได้.

อธิบายกระทู้ ๑๐๘ ผู้อื่นทำผู้อื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้ดังกล่าวนี ส่อให้เห็นว่าตัวใครก็ตัวใคร จะดีหรือชั่ว แม้พุทธภาษิตก็มีปรากฏอยู่ ว่า สุทธิ อสุทธิ ปัจจตุติ ความบริสุทธิ์มีเฉพาะตัว ดังนี้.

๑๐๙. สุทสุตฺติ วชฺชมณฺเณตฺติ อตฺโน ปน ทูทฺทตฺติ. [๒๒๒]

ความผิดของผู้อื่นเห็นง่าย ฝ่ายของตนเห็นยาก.

คนโดยมากมักเห็นเข้าข้างตน ถึงจะผิดสักปานใด ก็เห็นไม่ผิด เสียเลย โดยจะเห็นผิดบ้างก็เห็นเล็กน้อย เห็นเสียว่าใคร ๆ ไม่ควร จะยกขึ้นเป็นโทษ. มักเห็นแต่ความผิดของคนอื่น โทษเขามีสักเล็กน้อย ก็ปะติดปะต่อเห็นเป็นใหญ่โต. คนเช่นนี้ก็คือคนหาปัญญาไม่ได้ นั่นเอง ย่อมเห็นแต่คนนั้นก็ไม่ได้ คนนี้ก็ไม่ได้ ดูเหมือนมองไม่เห็นใครดี เห็นแต่ตนแลดีกว่าเขาแทบทั้งหมด, พระพุทธภาษิตนี้เป็นเครื่องเตือนใจไม่ให้เห็นเช่นนี้ ให้ใช้วิจารณ์ญาณให้รู้ผิดรู้ชอบในความประพฤติของตนและของชนทั่วไป เมื่อตนประพฤติผิดมากน้อยเพียงไหนอย่างไรก็ให้รู้ตัว จะได้งดเว้น ใครดีก็อย่าด่วนโกรธ ใคร่ครวญก่อน บางทีก็ดีให้ดี แต่ดีให้เสีย นั้นควรโกรธ หรือไม่ดีก็คงเสีย

ถึงติผิด ถ้าไม่ผิดก็แล้วกัน ส่วนความประพฤติของคนอื่นก็เหมือน
กัน เมื่อควรจะติก็อย่าให้เกินไปกว่าเหตุ เมื่อควรจะสรรเสริญก็ให้นั้น
เมื่อไม่ควรจะติก็ไม่ควรจะสรรเสริญ ก็อย่าติอย่าสรรเสริญ.

นัยหนึ่งจงเห็นโทษของตนอย่างแจ่มแจ้ง ตั้งใจตรวจตราให้เห็นง่าย
กว่า โทษของคนอื่นอย่าไปวุ่นมองหานัก (ความชั่วของเขาคงปรากฏ
เอง และว่าโดยไม่ใช่กิจของตน) ถ้าไม่ใส่ใจก็เห็นยากกว่า วินิจฉัย
โทษของตนเองง่ายที่สุด ไม่พัวต้องสืบพยาน โทษของคนอื่นยากนัก
ต้องสืบสวนทวนพยาน.

๑๑๐. เนสา สภา ยตถ น สนฺติ สนฺโต. [๒๒๔]

สัตว์บุรุษไม่มีในชุมนุมใด ชุมนุมนั้นไม่ชื่อว่าสภา.

ปกติของคนสงบเรียบร้อยย่อมพูดเป็นธรรม คือพูดตามเป็นจริง
อย่างไร มีหลักฐาน เป็นทิฏฐานุคติ และรู้กาลเทศะควรพูดไม่ควร
พูด หมู่ใดไม่มีคนเช่นนี้ หมุ่ นั้นไม่ชื่อว่าชุมนุม ต่อมีคนเช่นนี้
ในหมู่นั้น ๆ จึงจะชื่อว่าชุมนุม. จริงอยู่ ชุมนุมทุกอย่างต้องการสิ่ง
ที่จะเป็นคุณประโยชน์ ความเห็นของคน ๆ เดียว บางที่จะพลาด
จึงต้องมีสภา คือชุมนุม เพื่อหาความเห็นแย้งกัน ถ้าได้ความเห็น
ตรงกันหลายมติว่าเป็นอย่างไร ความเห็นนั้นมักไม่ค่อยพลาด และ
ชุมนุมนั้นถ้าไม่มีคนสงบเรียบร้อยเลย ถึงจะได้ความเห็นมากมติด้วย
กันก็ใช้ไม่ได้ อาศัยเหตุนี้ จึงว่าชุมนุมที่ขาดคนสงบเรียบร้อยไม่ชื่อ

ว่าขุมนุม คนสงบเรียบร้อยจะต้องมีก็คนถึงจะพอนั้น เข้าใจว่ามาก
เท่าไรหรือมีทั้งหมดยิ่งดี. อันจะให้มีคนสงบเรียบร้อยทั้งสภาเข้าใจว่า
คงไม่ค่อยได้ คงต้องมีคนไม่สงบเรียบร้อยปนอยู่ด้วย จะมีได้ก็แต่ขุมนุม
แห่งพระอริยเจ้าเท่านั้น.

๑๑๑. อาปทาสู ถาโม เวทิตพฺโพ. [๒๓๔]

กำลังใจพึงรู้ในคราวมีอันตราย.

เวลาเมื่อยังปกติคืออยู่ มักพูดว่า สรรพเจ็บปวดเป็นทนได้, ดับไฟ
อันไหม้เรือน เป็นไม่กลัว เป็นเพื่อนกันแล้วตกทุกข์ได้ยากเป็นไม่ทิ้ง
พูดเช่นนี้จะว่าอวดเล่นหรือจริง จะพึงรู้ได้ในเมื่อมีอันตราย ถ้าผู้พูด
เจ็บมีอาการจุกเสียด หรือถูกฟันแผลฉกรรจ์ เห็นมีอาการแปลกไป
กว่าปกติไม่มากนัก ก็รู้ได้ว่ากำลังใจดี คือมีขันติธรรม. เวลาไฟ
ไหม้เรือน ก็ไม่ตกตะลึงและกลัวหาญ. เวลาเมื่อเพื่อนกันว่ายนํ้าไม่เป็น
ตกนํ้าในแม่น้ำกระแสน้ำเชี่ยว ก็ไม่รีรอโดดตามลงไปช่วยทันที และ
ว่ายนํ้าก็ชำนาญ ทั้งแข็งแรงด้วย. ตัวอย่างในการดูกำลังใจในเมื่อ
เกิดอันตราย อาจรู้ได้จริงดังนี้แล.

๑๑๒. จากมนุพฺรุเหยฺย. [๒๓๖]

พึงเพิ่มพูนความสละ.

โมหะ ชื่อว่าเป็นข้าศึกแก่ความจริง, คือให้เพิ่มพูนความสละ
โมหะ การที่จะบำเพ็ญเพียรสละโมหะให้ได้นั้น จะต้องบำเพ็ญปฏิบัติ

ให้โยนิโสมนสิการ ทำในใจโดยอุบายที่ชอบเกิดขึ้น คือให้เห็นใน
พระไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่เป็นปกติ โมหะความหลง
ไม่รู้เท่าต่อความเป็นจริงก็จะไม่มี. บุคคลมาเห็นแจ้งซึ่งสรรพสังขาร
(แจกสังขารทั้ง ๒ อย่างกระทู้ ๘๖) ว่าล้วนเป็นของไม่เที่ยง เป็น
ทุกข์ ไม่ใช่ตน อยู่เป็นปกติแล้ว ความหลงว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นของ
เที่ยง เป็นสุข ตัวตน ก็ย่อมไม่มี เมื่อโมหะ คือความหลงไม่มีแล้ว
ก็จะมีแต่การประพฤติดิจริงแท้ในไตรทวาร คือจะทำอะไร พุคอะไร
คิดอะไร ก็ล้วนแต่ที่จริงทุกประการ.

๑๑๓. สนฺติเมว สุตฺติเกขฺย. [๒๓๕]

พึงศึกษาความสงบนั้นแล.

คือพึงศึกษาอุบายที่จะทำให้ กาย วาจา ใจ สงบ ไม่ให้บาป
เกิดแล้วและปฏิบัติ แม้สงบกายวาจาใจมิให้บาปอกุศลเกิดขึ้นได้เป็น
ครั้งคราว ก็ย่อมได้ความสุขชั่วครั้งชั่วคราว. นัยหนึ่ง สันติความ
สงบนี้ได้แก่พระนิพพาน อันสงบกิเลส ไม่กลับเกิดอีกต่อไป
พึงศึกษาให้รู้จักอริยสัจจ์ แล้วและปฏิบัติให้ได้ให้ถึง เมื่อบรรลุแล้วก็ชื่อว่า
บรรลุสันติวิรท อันเป็นยอดวิชาในพระพุทธศาสนา ควรที่ผู้มี
ปัญญาจะศึกษาโดยดี.

๑๑๔. ตั้ คณฺเห ยทปณฺณกั. [๒๓๕]

สิ่งใดไม่ผิดพึงถือเอาสิ่งนั้น.

(เอกนิบาตชาดก)

กระทู้นี้เป็นคำเตือนสติจริง ๆ แต่ทำอย่างไรจึงจะรู้ว่าสิ่งใดผิด สิ่งใดถูก. ต้องหมั่นสดับฟังหรืออ่านเรื่องต่าง ๆ แล้วไม่สักแต่ว่าฟัง หรืออ่านแล้วแล้วไป ต้องหมั่นคิดตรึกตรองให้เข้าใจ ถ้าไม่เข้าใจ หมั่นไต่ถามนักปราชญ์จนกว่าจะเข้าใจ เมื่อเข้าใจแล้วก็ไม่ทอดทิ้งเสีย หมั่นจดจำไว้ด้วยเขียนเป็นลายลักษณ์อักษร หรือจำไว้ในใจมิให้ลืมได้ หรือจนถึงถอดเอาที่จดไว้เป็นลายลักษณ์อักษรนั้นเข้าจารึกไว้ในใจให้ หมดก็ยิ่งดี. ทำอย่างนี้อาจรู้ได้ว่าสิ่งนี้ผิดสิ่งนี้ถูก.

สิ่งที่ผิดก็รู้ได้ว่าผิด สิ่งที่รู้ว่าผิด ชื่นทำลงไปย่อมมีโทษก็รู้. สิ่งที่ถูกก็รู้ได้ว่าถูก สิ่งที่รู้ว่าถูก อุตส่าห์ทำลงย่อมมีคุณก็รู้ สิ่ง que เข้าใจผิด ทำไปถึงที่สุดแห่งสิ่งนั้นก็รู้ว่าเข้าใจผิด. บางทีในระหว่างที่ทำก็มีทาง ให้รู้แล้วว่าเข้าใจผิด, เมื่ออาจรู้ได้อย่างนี้ เหตุไรจะพึงเอาไว้ข้างสิ่งที่ ถูกไม่ได้เล่า.

อนึ่ง การที่รู้ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว นี้เป็นทางที่ถูก จะกลับ กลายเป็นอย่างอื่น คือทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดีไม่ได้เลย. ที่ท่านสอน ไว้ว่า ถือว่าตายไปแล้วสูญ ดีชั่วที่ทำไว้ก็สูญไปตามกัน หรือถือว่า ตายไปแล้วต้องเกิดอีกอย่างเก่า คือเคยเป็นคนหรือเคยเป็นสัตว์ก็คง มาเกิดเป็นอย่างนั้นอีก ดีชั่วเคยทำไว้ก็เป็นหมันไป นี้เป็นทางผิด แม้ เพียงคาดก็รู้ว่าผิดจริง และมีแต่ทางเสียเปรียบ คือถ้าถือทั้ง ๒ อย่าง

นั่นแต่อย่างหนึ่งอย่างใดก็จะทำแต่ชั่ว ไม่ทำความดีเลย เพราะชั่วทำง่าย
ดีทำยาก จึงต้องหาทางทำง่าย และทำความดีหรือทำชั่วไม่มีผลอะไร จะ
ต้องทำอะไรที่อยากไปทำไม ถ้าตายแล้วสูญ หรือกลับมาเกิดอย่าง
เก่าก็แก้ตัวไม่ได้ นิพพานก็ไม่มี ถ้าไม่เป็นเช่นนั้น ก็ตายไปแล้ว
ไม่สูญกลับมาเกิดอีก และไม่เกิดอย่างเก่า ก็เป็นอันเสียที และคนเกิด
มาที่แลเห็นอยู่ไม่เหมือนกัน อายุมากก็มีน้อยก็มี มั่งมีก็มีจนก็มีเป็นต้น
นี่ก็สอนให้เห็นว่าเพราะผลแห่งความทำความดีหรือชั่วแต่ปางหลัง และที่ว่า
ตายแล้วสูญ หรือเกิดมาเหมือนเก่า ย่อมเป็นไปไม่ได้ ไม่มีอะไร
เป็นพยานเลย. การถือทั้ง ๓ นี้ก็รู้ได้ว่ามีทางที่ผิดจริง ไม่ควรถือ.

บุคคลผู้หวังจะถือทางที่ถูก ดำเนินตามตัวอย่างเช่นแสดงมา หรือ
ใช้ญาณปริชาที่ยิ่งกว่า ก็อาจรู้ได้ว่า สิ่งใดมีทางผิด ไม่ควรถือข้าง
สิ่งนั้น สิ่งใดไม่มีทางผิด ควรถือข้างสิ่งนั้น ดังนี้แล.

๑๑๕. สมมุขา ยาทิสฺ จินฺณํ ปรมมุขานปี ตาทิสฺ. [๒๔๐]

ต่อหน้าประพตฺติเช่นไร ถึงลับหลังก็ให้ประพตฺติเช่นนั้น.

(ของสมเด็จพระสังฆราช [สว])

ประสงค์ประพตฺติคิงามทางกายวาจาใจ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง
ให้เหมือนกัน. บุคคลพูดยกย่องต่อหน้าบุคคลผู้หนึ่งว่า เป็นคนดี
มีศีลสัตย์ ครั้นลับหลังพูดว่า เป็นคนไม่มีศีลไม่มีสัตย์ บุคคลพูด
ต่อหน้าและลับหลังไม่ตรงกันเช่นนี้ ได้แก่ที่กล่าวกันว่า ต่อหน้าว่า
มะพลับ ลับหลังว่าตะโก เป็นคำปดในเวลาต่อหน้าหรือลับหลังอย่าง

หนึ่ง, บุคคลแสดงกริยาต่อหน้าท่านผู้หนึ่งโดยนอบน้อมนับถือว่าเป็นผู้ใหญ่ ลับหลังท่านไม่เห็น บุคคลผู้นั้นแสดงกริยาไม่นับถือต่าง ๆ มีแลบลิ้นปลิ้นตาหลอกเป็นต้น กริยาที่ไม่ตรงกันเช่นนี้ เหมาะกับที่กล่าวกันว่าหน้าไหว้หลังหลอก ส่อให้เห็นเป็นคนคูหมิ่นท่านผู้ใหญ่ เพราะถ้าไม่เช่นนั้น ต่อหน้าท่านจะทำอย่างนั้นไม่ได้ คงต้องเฉย ๆ ที่ทำต่อหน้าท่านเช่นนั้น ก็โดยแกล้งจำใจขึ้นทำดอก หาได้ทำโดยน้ำใจจริงไม่, บุคคลแสดงอาการต่อหน้าคนให้เห็นว่า เป็นคนดีมีศีล ครั้นลับคนไม่มีใครเห็น กลับเป็นคนตรงกันข้าม คือเป็นคนไม่มีศีล บุคคลนี้ก็แสดงให้เห็นว่าเป็นคนไม่มีศีลนั่นเอง ถ้ามีแล้ว ในที่ลับก็คงมีสังวรในศีลเหมือนกัน เพราะการสมาทานรับศีล ไม่ใช่แต่ต่อหน้าคน บุคคลดังแสดงมาเป็นตัวอย่างนี้ ใครคบสมาคมเพื่อร่วมสุขร่วมทุกข์หรือใช้การทุกอย่างไม่ได้เลย ใครขึ้นคบสมาคมด้วยก็คงพลอยให้ถึงความพินาศไปตามกัน.

บุคคลต่อหน้าเป็นคนอย่างหนึ่ง ลับหลังเป็นอย่างหนึ่ง หาโทษมิได้ ไม่ประสงค์ในกระตุนี่ก็มี เช่นหมอนายาแก้ท้องผูกมาให้กิน เพื่อให้ท้องเดินสักครั้งสองครั้ง ผู้จะต้องการกินก็รับไว้และว่าจะกินครั้นหมอไปแล้ว ถึงเวลาที่ว่าจะกิน เผอิญมีกิจจำจะต้องไปทำ ถ้าไม่ไปก็ไม่ได้ และถ้ากินยานั้น ก็จะไปทำการไม่ได้ เพราะจะต้องไปกังวลอยู่ด้วยอุจจารกิจ จึงรอไว้กินวันอื่นต่อไป อนึ่ง ต่อหน้าคนที่ควรแสดงกริยานั่งลุกเรียบร้อย เพื่อความสุภาพของตนและเพื่อให้สมกับคนที่ประสพกับตนจะควรได้รับรองเช่นนั้น ก็ต้องใช้กริยาอย่าง

เรียบร้อย ครั้นลับหลังคนคืออยู่ผู้เดียว หรืออยู่กับคนเหล่าอื่น ซึ่งไม่ต้องทำกิริยาเรียบร้อยเช่นนั้น ก็ใช้กิริยาตามแต่อัธยาศัย. ตัวอย่างที่กล่าวมานี้ ไม่จัดว่าเสียหาย ไม่ประสงค์ในกระทู้นี้.

บุคคลประพฤติธรรม พึงประพฤติให้เหมือนกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง จึงชื่อว่าประพฤติธรรมแท้แล.

๑๑๖. อปฺปตฺโต โน จ อุลลเป. [๒๔๑]

เมื่อยังไม่ถึง ไม่ควรพูดอวด.

(ของสมเด็จพระสังฆราช [สา])

รู้แต่ทางเดินยังไม่เคยเดินเลย หรือกำลังเดินอยู่กลางทาง ไม่ควรพูดอวดว่าไปได้ไปถึงแน่แท้ เพราะยังไม่เป็นที่เชื่อได้โดยจริงแท้ ทั้งตนเองและคนที่ได้สดับ.

ได้ศึกษาวิธีการอย่างหนึ่ง ซึ่งตำราแนะนำให้เห็นชัดเจนว่าทำกงสำเร็จ แต่ยังไม่เคยทำเลย ก็ไม่ควรพูดอวดว่าทำได้แน่นอน เพราะยังเชื่อไม่ได้ เพราะเหตุติดขัดก็น่าจะมี.

ได้ศึกษาธรรมปฏิบัติว่าทำอย่างนั้นจะเป็นอย่างนั้น ในที่สุดก็ทำให้เป็นผู้หมกกิเลสได้ แต่ยังไม่เคยปฏิบัติหรือปฏิบัติอยู่เล็กน้อย ก็ไม่ควรพูดอวดว่า การทำกิเลสให้สิ้น เป็นทำได้ไม่ยาก เพราะเหตุอันยังไม่น่าจะทำได้ตามที่อวดมากนัก.

ก็ถ้าไปถึงที่แล้ว หรือทำได้ตามตำราแล้ว ปฏิบัติได้ถึงที่สุดจริงแล้ว จึงควรจะพูดตามที่ เป็นไปได้ ถึงกระนั้นผู้ที่ทำสิ่งใดได้ก็ไม่

ควรพูดอวดเลย คนอื่นรู้ได้เอง ถึงมีผู้ถาม ก็ยังควรตอบโดยถ่อมตน หรือตอบโดยปริยายที่จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สวดหรือผู้ถาม ถ้าไม่เช่นนั้นก็ไม่ควรพูดเลย. ว่าโดยง่าย ๆ กระทู้นี้ สอนมิให้เป็นคนโอ้อวด เพราะการพูดโอ้อวดเป็นตัวกิเลสอยู่แล้ว และยังไม่จริงตามที่โอ้อวดด้วย ก็ยังเป็นเครื่องเศร้าหมองมากเกินไปอีก.

๑๑๗. นานถึ นิสฺสาย ชีวเยย. [๒๔๓]

ไม่ควรอาศัยผู้อื่นเป็นอยู่.

สุภายิตนี้ หาได้หมายความว่าไม่ให้พึ่งใครทั้งนั้นไม่ บุคคลยังต้องพึ่งผู้อื่นก็มี ไม่ต้องพึ่งก็มี บุตรธิดายังเยาว์อยู่ จำต้องพึ่งบิดามารดาหรือผู้ใดผู้หนึ่งก่อน หรือบุคคลที่จำเป็นต้องอาศัยผู้อื่นเลี้ยงชีพชั่วคราว บุคคลเช่นกล่าวมาเป็นตัวอย่างนี้ ยังต้องพึ่งผู้อื่นเลี้ยงชีพ ถ้าไม่พึ่งผู้อื่นก็หาเป็นไปไม่ได้ไม่. บุคคลที่มีกำลังกายกำลังความคิดสามารถเลี้ยงตัวเองได้แท้ เช่นนี้ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น. บุคคลผู้ต้องพึ่งผู้อื่นนั้น เป็นคนเกียจคร้านไม่ทำมาหากิน คอยแต่อาศัยพึ่งกำลังผู้อื่นเลี้ยงชีพ ชื่อว่าเป็นคนเอาเปรียบมากไป เพราะฉะนั้น บุคคลหาเลี้ยงชีพได้เอง ก็ไม่ควรพึ่งผู้อื่นเป็นอยู่.

อนึ่ง สุภายิตนี้ หาได้กล่าวเนื่องถึงภิกษุไม่ ภิกษุว่าโดยปกติ เป็นผู้ประพฤดิพรหมจรรย์ หุงต้มกินเองไม่ได้ ต้องอาศัยภุหัสถ์ผู้ศรัทธาเลี้ยง มีข้อที่สมเด็จพระศาสดาทรงสอนในเรื่องนี้ว่า ให้

พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น ดังนี้ เพื่อ
ประพฤติดอกาศย์ให้เป็นผู้ที่เขาเลี้ยงง่าย.

๑๓. ปัญญาบรรค คือ หมวกปัญญา

๑๑๘. นตฺถิ ปญฺญาสมา อาภา. [๒๔๗]

แสงสว่างเสมอด้วยปัญญา ไม่มี.

แสงสว่างแห่งไฟหรือพระจันทร์พระอาทิตย์ ย่อมมีแสงสว่างแต่
ในที่ไม่มีอะไรบัง หรือแม้มีแสงสว่างเห็นอะไร ๆ ได้ในที่ไม่มีอะไรบัง
ก็เห็นได้แต่รูปอะไร ๆ เท่านั้น และไกลเกินอำนาจที่แสงจะส่องสว่าง
ไปถึง ก็ส่องสว่างไม่ได้ ส่วนปัญญาดำจะเปรียบด้วยแสงสว่างเหล่า
นั้น ก็พิเศษดีกว่ากันเหลือสิ้น คือปัญญาย่อมล่วงรู้ส่องตลอดเห็น
อะไร ๆ ทุกประการ ทั้งในอดีตอนาคตปัจจุบัน ไม่มีอะไรกีดกันกำบัง
เลย อาจให้สำเร็จประโยชน์ตามแต่จะประสงค์ทุกสิ่งสรรพ.

ปัญญานั้น แปลว่าความรู้ทั่วหรือความรอบรู้ เป็นกุศลเจตสิก
ท่านจำแนกเป็น ๓ ประการ คือจินตามยปัญญา ปัญญาแล้วด้วยความ
คิด ๑ สุตมยปัญญา ปัญญาแล้วด้วยความสดับ ๑ ภวานามยปัญญา
ปัญญาแล้วด้วยภavana คือเจริญให้มีให้เป็นหรืออบรมให้เกิดขึ้น ๑.

ความคิดสิ่งหนึ่งสิ่งใด เมื่อคิดไปทดลองไปเป็นไปตลอดก็จัดว่า
คิดไม่ผิด ถ้าขัดในระหว่างก็คิดยกแก้ไปทดลองไป ก็อาจเป็นไป
ตลอดสำเร็จกิจที่คิด เพราะฉะนั้น ความคิดจึงให้เกิดปัญญาประการ ๑

เรียกว่าจินตามยปัญญา.

ความสดับฟังเรื่องแสดงศิลปะหรือวิทยาอันใดอันหนึ่ง หรือสดับ
สุภายัตถธรรมปฏิบัติอันใดอันหนึ่ง มากครั้งหลายคราว สิ่งที่ยังไม่เคย
ฟังก็จะได้ฟัง สิ่งที่เคยฟังแล้วฟังซ้ำอีกก็แม่นยำชำนาญขึ้น จะบรรเทา
ความสงสัยเสียได้ ทำความเห็นให้ตรง จิตเลื่อมใส ความสดับฟังจึง
ให้เกิดปัญญาประการ ๑ เรียกว่าสุตมยปัญญา.

เจริญสมถกัมมัฏฐานอันใดอันหนึ่ง จิตเป็นสมาธิ เจริญวิปัสสนา
กัมมัฏฐานอันใดอันหนึ่ง เห็นตามเป็นจริง สำเร็จกิจอบรมจิต อบรม
ปัญญาให้แก่กล้า ภาวนาจึงให้เกิดปัญญาประการ ๑ เรียกว่าภาวนามย-
ปัญญา.

ปัญญาตามที่กล่าวมาแล้วนี้ จัดเป็น ๒ ประเภท คือ โลกีย-
ปัญญา ๑ โลกุตตรปัญญา ๑.

โลกียปัญญา แบ่งตามภูมิเป็น ๓ ตามลำดับ คือ ปัญญาเป็นไปใน
ในกามภพ ๑ เป็นไปในรูปภพ ๑ เป็นไปในอรุภพ ๑.

โลกุตตรปัญญา เรียกตามปัญญาของท่านผู้บรรลุธรรมนั้น ๆ
เป็น ๕ คือ มรรค ๔ ผล ๑ นิพพาน ๑.

ปัญญาแบ่งโดยต่ำและสูงเป็น ๒ คือ ปัญญาเห็นความเกิดความ
ดับแห่งสรรพสิ่งทั้งปวง เป็นปัญญาอย่างต่ำ ปัญญาเห็นอริยสัจ ๔
เป็นปัญญาอย่างสูง.

ปัญญาอบรมให้เกิดให้เจริญยิ่งได้ด้วยเหตุหลายประการ มีสดับฟัง
และความประกอบเป็นต้น สมกับพุทธภาษิตว่า สุสุสุสั ลภเต ปญญั

ฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญา และว่า โยคา เว ชายตี ฐิริ ปัญญา ย่อม
เกิดเพราะความประกอบ ดังนี้. อนึ่ง บุคคลอย่าพึงคิดว่าเราดีกว่าผู้อื่น
เพราะคิดดังนี้ไม่ใช่ทางให้เกิดปัญญา เป็นทางให้เขลา พึงรู้สึกว่าเรา
ยังรู้น้อย คนอื่นที่รู้สึกกว่าเราคงมี เมื่อรู้สึกเช่นนี้เป็นทางให้เกิดปัญญา
เจริญยิ่ง และอย่าทอดธุระว่าจักยังปัญญาให้เกิดทำกิจนั้น ๆ ให้สำเร็จ
ไม่ได้ ถ้าไม่ทอดธุระอาจให้ได้รับผลในระหว่าง แม้ยังทำไปไม่ถึง
ที่สุดแห่งปัญญา สมเด็จพระศาสดาก็ได้ตรัสไว้ว่า ปญฺญํ นปฺปมชฺเชยฺย
ไม่ควรประมาทปัญญา คืออย่าคูหมิ่นปัญญาตนและคนอื่น.

ปัญญาย่อมให้ผลเป็นอนนกะประการ ดังพระพุทธานุญาตว่า สุโข
ปญฺญาปฏฺฐิตาโก ความได้ปัญญาให้เกิดสุข และว่า ปญฺญา ย ปริสุทฺถติ
คนย่อมบริสุทธิ์ได้เพราะปัญญา ดังนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้น นตฺถิ
ปญฺญาสมา อภา สวางสวํเสมอด้วยปัญญาไม่มี มีอรรถาธิบาย ดัง
พรรณนามาจะนี้แล.

๑๑๕. ปญฺญา โลกสุมิ ปชฺโชโต. [๒๔๘]

ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก.

ถ้าจะถามว่า แสงสว่างในโลกมีกี่อย่าง ? ก็จะต้องตอบตามที่แล
เห็นว่ามี ๓ อย่าง คือ แสงสว่างของตะวันอย่าง ๑ ของเดือนอย่าง ๑
ของไฟอย่าง ๑ กับปัญญาเป็นแสงสว่างอีกอย่าง ๑ ตามในกระทู้

รวมเป็นแสงสว่างในโลก ๔ อย่าง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึง
แสงสว่างไว้ในที่อื่นว่ามี ๔ อย่างเหมือนกัน ต่างกันแต่อย่างที ๔ ด้วย
นิพนธ์คาถาดังต่อไปนี้ :-

จตุตทาโร โลก ปชฺโชตา	ปญฺจเมตฺถ น วิชฺชติ
ทิวา ตปติ อาทิจฺโจ	รตฺติมาภาติ จนฺตึมา
อถ อคฺคิ ทิวารตฺตี	ตตฺถ ตตฺถ ปภาสติ
สมฺพุทฺโธ ตปตี เสฏฺโฐ	เอส อภา อนุตฺตฺรา.

แปลความว่า แสงสว่างในโลกมี ๔ หาแสงสว่างที่ ๕ ในโลกนี้
ไม่มี คือดวงอาทิตย์ส่องสว่างในกลางวัน ดวงจันทร์ส่องแสงสว่าง
ในกลางคืน และเพลิงย่อมส่องแสงในที่นั้น ๆ ทั้งกลางวันทั้งกลางคืน
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐสุดแห่งวัตถุมิพิเศษ มีดวงอาทิตย์
เป็นต้นผู้ส่องสว่าง เพราะว่าแสงสว่างก็องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้
หาแสงสว่างอื่นยิ่งกว่าไม่ ดังนี้. แสงสว่างที่ ๔ ตรัสว่า ได้แก่พระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธภาษิตในกระฐินี้ว่าปัญญา โดยความก็ลงกัน
เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือปัญญาก็เป็นอันเดียวกัน ต่างกันแต่
กล่าวว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นปุกคลาธิษฐานเทศนา กล่าวว่า
ปัญญา เป็นธัมมาธิษฐานเทศนา.

ก็แสงสว่างทั้ง ๔ นั้น ถ้าจะเทียบกันสำหรับให้เป็นประโยชน์จริง
แท้แก่ผู้หวังสุขอย่างเดียว ต้องยกว่าปัญญาเป็นประโยชน์จริงแท้ ที่
กล่าวนี้ก็สมกับนิพนธ์คาถาที่กล่าวมาแล้ว ยกย่องว่าพระสัมมาสัมพุทธ-

เจ้า ซึ่งมีพระสันดานประกอบด้วยพระปัญญา และพระกรุณานั้น
ประเสริฐสุดแห่งประโยชน์ทั้ง ๓ มีดวงอาทิตย์เป็นต้น.

๑๒๐. โยคา เว ชายตี ฎิริ. [๒๔๕]

ปัญญาย่อมเกิดเพราะความประกอบ.

ความประกอบ ได้แก่ทำกิจการ หรือบำเพ็ญธรรมปฏิบัติ ถ้าทำ
กิจการหรือบำเพ็ญธรรมปฏิบัติเนื่องนิตย์ไม่ย่อหย่อนแล้ว เป็นเหตุให้
เกิดปัญญา ทำกิจการหรือบำเพ็ญธรรมปฏิบัติผิดหรือถูกก็ตามให้เกิด
ปัญญาทั้งนั้น. ถ้าผิดให้เกิดปัญญารู้ว่าอย่างนี้ผิด ไม่ทำไม่บำเพ็ญ
อย่างนั้นอีก.

๑๒๑. อโยคา ฎิริสงฺขโย. [๒๕๐]

ความสิ้นปัญญาย่อมเกิดเพราะความไม่ประกอบ.

กระทู้นี้มีข้อความปฏิพัทธ์กันกับกระทู้ ๑๒๐ ฟังอธิบายเทียบตาม
กระทู้ ๑๒๐ โดยความกลับกัน.

๑๒๒. สุโข ปญญาปฏิลาโก. [๒๕๑]

ความได้ปัญญา ให้เกิดสุข.

ลาภมีหลายอย่าง ลาภคือบุตร ลาภคือภรรยา ลาภคือ
โภคทรัพย์ ลาภเหล่านี้เป็นต้น ย่อมให้เกิดสุขเหมือนกัน แต่เป็นสุข

ในทันตาเห็นเท่านั้น ลากคือปัญญา คือได้เฉพาะซึ่งปัญญา ให้เกิดสุข
สุขจริง ๆ ทีเดียว ลากอย่างอื่นดังกล่าวมาแล้ว ก็ได้ด้วยลาก คือ
ปัญญา ถ้าไม่ได้ด้วยปัญญา ก็คงไม่เป็นหลักฐาน คือถึงวิปฏิสาร
บางอย่างตลอดไป.

เพราะฉะนั้น ผู้มีปรีชาพึงรู้ว่า ความได้ปัญญาให้เกิดสุขเพียง
ที่พรรณนามาแล้ว และยิ่งกว่านั้นอีก สมเด็จพระศาสดาจึงตรัสว่า สุโข
ปญญาปฏิลาโก ความได้ปัญญาให้เกิดสุข. อรรถาธิบายแห่งพระพุทธ-
ภาษิตนี้ ก็มีข้อความตามที่บรรยายมาแล้วนั่นเอง.

๑๒๓. ปญญา นรานํ รตนํ. [๒๕๒]

ปัญญาเป็นรัตนะของนรชน.

สิ่งที่เป็นเครื่องยินดีหรือแก้ว เรียกว่ารัตนะ มีเป็นอันมาก ได้แก่
ของหายาก ของที่หาค่ามิได้ เช่นราชสมบัติของพระเจ้าจักรพรรดิ
๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว ดวงมณีแก้ว นางแก้ว
กฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว เป็นที่ ๗. รัตนะ ๗ ประการเหล่านี้
ทำความยินดีให้เกิดเป็นอนันต์. สมเด็จพระผู้มีพระภาคหาทรงยกย่อง
รัตนะเหล่านี้ไม่ เพราะไม่ยังท่านผู้เป็นเจ้าของให้ถึงบรมสุข ให้สำเร็จ
มัตตาสุขชั่วคราวให้ทันตาเห็นเท่านั้น พระองค์ทรงยกย่องปัญญาว่า
เป็นรัตนะของนรชน เพราะปัญญามีอุปการะมากแก่สัตว์ทั้งหลาย ให้
ถึงอัจฉินตบรมสุขได้.

๑๒๔. นตฺถิ ฌานํ อปฺยณสฺส. [๒๕๔]

ความพินิจไม่มีแก่คนไร้ปัญญา.

ทุก ๆ คน ย่อมมีกิจการงานด้วยกันทั้งนั้น ต่างกันแต่บางคนมีกิจการงานน้อย บางคนมีกิจการงานมาก. กิจที่จะทำเหล่านั้น คนหนึ่งทำพร้อมกันหลายอย่างไม่ได้ แม้จะทำได้ก็ใช้ไม่ได้ ต้องพินิจพิจารณาทำแต่อย่างหนึ่ง เมื่อทำพักเดียวไม่เสร็จก็หยุดพักไว้ ชักทำกิจอื่นต่อไป แต่ต้องทำแต่สิ่งหนึ่งเหมือนกัน เมื่อยังไม่เสร็จควรจะหยุดพักไว้ก็ต้องหยุดพักไว้ ทำกิจก่อนที่ค้างอยู่นั้นเฉพาะแต่สิ่งนั้นต่อไปอีก กิจต่างอย่างที่ทำถึงจะสำเร็จ.

ปฏิบัติธรรมของบุคคลก็มีหลายอย่าง ซึ่งสำหรับเหมาะแก่จริตของคนนั้น ๆ เพราะฉะนั้น จะเจริญธรรมข้อใดที่เหมาะสมแก่อัธยาศัยก็ตั้งใจพิจารณาแห่งธรรมข้อนั้น ให้แน่วแน่ไม่วอกแวก จึงจะสำเร็จกิจที่พินิจ.

คนหาปัญญามีได้ ความพินิจดังกล่าวมาย่อมไม่มี. ความเข้าใจอย่างสูง คือ ฌาน ย่อมไม่มีแก่คนหาปัญญามีได้.

๑๒๕. นตฺถิ ปญฺญา อฌายโต. [๒๕๕]

ปัญญาย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่พินิจ.

กระทู้นี้ความกลับกันกับกระทู้ ๑๒๔ อธิบายเทียบกันเถิด.

หมวดปัญญาตั้งแต่กระทู้ ๑๒๓ ถึงกระทู้ ๑๒๕ อธิบายแต่เฉพาะ
รูป ต้องการความอื่น พึงดูกระทู้ ๑๘๘ แล้วเลือกมาประกอบ.

๑๒๖. ปญา เจน ปสาสติ. [๒๕๖]

ปัญญาย่อมปกครองบุรุษนั้น.

บุคคลได้ทำนที่มีอหยาศัยตีปกครอง ก็ย่อมเป็นสุขสำราญเสมอ
ไป เพราะอาศัยทำนคุณแลสุขทุกข์เนื่อง ๆ ให้สุขเกิดขึ้น ให้ทุกข์
อันตรธานฉันใด ปัญญาย่อมปกครองบุคคล ให้มีสุขสำราญเสมอไป
ฉันนั้น. บุคคลอยู่เฉย ๆ ปัญญาที่หาวิ้งมาปกครองให้เป็นสุขไม่ บุคคล
ต้องประกอบอุบายให้ปัญญาเกิดขึ้น ปัญญาเกิดขึ้นแล้วก็ปกครองบุคคล
ให้ดำเนินไปในทางชอบ ลากยศความสรรเสริญความสุขที่เกิดแก่บุคคล
นั้น ถ้าจะว่าโดยง่าย ๆ ก็ตนทำตนให้ปกครองตนเองด้วยปัญญาของ
ตน.

๑๒๗. ปญญา ย มคฺคํ อลโส น วินฺทติ. [๒๕๗]

คนเกียจคร้านย่อมไม่พบทางด้วยปัญญา.

มักคะ ซึ่งแปลว่า ทาง มีมาก ดังจะนำมากล่าว คือ ทางน้ำ
ทางบก ทางนา ทางสวน ทางศิลปะ ทางราชการ ทางค้าขาย
ทางนรก ทางมนุษย์ ทางสวรรค์ ทางปฏิบัติ ทางนิพพาน. ทางน้ำ
ทางบก ประสงค์ทางไกลต้องเรียนแผนที่ และอื่น ๆ จึงจะไปได้.

ทางนา ทางสวน ก็คือต้องเรียนรู้จักทางนั้นจนทำได้. ทางศิลปะ ก็ต้องเรียนทางนั้นจนทำได้. ทางราชการ คือเรียนรู้รับราชการในตำแหน่งหน้าที่นั้น ๆ ได้. ทางค้าขาย คือรู้จักการค้าขายเพื่อให้ได้กำไรงาม ระวังมิให้ขาดทุน. ทางนรกหรือกำเนิดเดียรัจฉาน เป็นทางที่ใคร ๆ ไม่ปรารถนาจะไป แต่ยังทำบาปที่พอจะไปเกิดในนรกหรือเดียรัจฉานได้ ก็หนีไม่พ้น. ทางมนุษย์ เป็นทางปรารถนาจะต้องประพฤติธรรมของความเป็นมนุษย์ มีมาก มีศีล ๕ เป็นต้น ทางสวรรค์อันจะต้องบำเพ็ญบุญกุศโลบายทั้ง ๑ คือ ทาน ศีล ภาวนา ปฏิบัติได้แก่ข้อปฏิบัติทั้งปวงและมรรคมงคล ๘ ด้วย ทางนิพพานก็คือทางปฏิบัติตนเอง. ทางดังพรรณนามาจะพึงรู้พึงเห็นได้ด้วยปัญญาด้วยประการฉะนี้.

๑๒๘. สุตฺตํ ลกฺขณํ ปญฺญํ. [๒๕๘]

พึงด้วยดี ย่อมได้ปัญญา.

ร่างกายของคนเป็นไปต่างกัน เช่น บางคนสูง บางคนต่ำ บางคนขาว บางคนดำ บางคนพิการมาแต่กำเนิด บางคนมาพิการเมื่อต่อมา. ร่างกายเป็นไปอย่างหนึ่ง จะประสงค์แก้ไขให้เป็นไปอย่างอื่นตามประสงค์ ทำอย่างไรเสียก็ไม่ได้เป็นอันขาดทีเดียว มัวหลงแก้เรื่องเหล่านี้อยู่ที่เปลื้องความคิดเปล่าทั้งนั้น. ก็ถ้าปัญญานั้นถ้าไม่มีอาจให้มีขึ้นได้ ถ้ามีน้อย อาจให้มีมากและให้เจริญยิ่งจนถึงที่สุดก็ได้. มีเหตุ

ก่อให้เกิดปัญหาหลายประการ เช่นในกระทู้นี้ว่า ฟังด้วยดีย่อมได้
ปัญหา ดังนี้ ก็หมายความว่า การฟังนี้เป็นเหตุให้ได้ปัญหาประการ ๑
การฟังนั้น คือฟังหรือว่าอ่านเรื่องที่แสดงศิลปวิทยาหรือธรรมปฏิบัติ
ถ้าเป็นแต่สักว่าฟัง ไม่สังเกตไม่กำหนดจดจำ ก็หาค่อยให้ได้ปัญหา
จริงๆ ไม่. โบราณจารย์กล่าวว่า สุ. จิ. ปุ. ลิ. คือ สุตะ ฟัง
จินตะ คิด ปุจฉา ถาม ลิขิต เขียน. คือ สดับแล้วต้องคิดดู ถ้า
ไม่เข้าใจต้องถามให้ได้ความ ได้ความเข้าใจแล้วต้องจดจำไว้เป็น
ลายลักษณ์อักษร หรือจดจารึกไว้ในใจไม่ลืมได้ยิ่งดี.

เหล่านี้เป็นเหตุให้ได้ปัญหา สมกับกระทู้นี้ว่า ฟังด้วยดี คือไม่
สักแต่ว่าฟังแล้วย่อมได้ปัญหา.

๑๒๕. ปณฺฑาย ปริสุทฺถติ. [๒๖๐]

คนยอมบวริสุทธด้วยปัญญา.

คนผู้เกียจคร้านชำระขัดสีร่างกาย ทิ้งไว้จนร่างกายเศร้าหมอง
เหม็นสาบ ย่อมเป็นที่สะอิดสะเอียนแก่คนอื่นเมื่อเข้าไปใกล้สักปานใด
แม้โดยเจ้าตัวจะประพฤตินั้นเคยจนทนได้ ก็ไม่น่าเกลียดน่าชังไปยิ่งกว่า
คนที่ทำให้เศร้าหมองด้วยราคะโทสะโมหะ ใดๆ คงต้องชัง ส่วน
เจ้าตัวก็คงรู้สึกว่ามีดีเหมือนกัน แต่หาชำระให้หมดจดไม่ ก็เพราะไร้
ปัญญา. ก็บุคคลทำใจให้บริสุทธิ์ได้บางครั้งบางคราวหรือตลอดไป ก็
เพราะปัญญา. อาศัยความเป็นจริงอยู่ดั่งนี้นั่นเอง สมเด็จพระ-

อนาวรณญาณจึงตรัสว่า ปัญญา ปริสุขมฺติ คนยอมบรสิทุทธิด้วย
ปัญญาดังนี้ ดังมีในกระทู้นี้ ซึ่งจะอธิบายอีกก็ซ้ำความที่พรรณนามา
แล้วนี่เอง.

๑๓๐. ปัญญา हि เสฏฺฐา กุสลา วทนฺติ. [๒๖๑]

คนฉลาดกล่าวว่าปัญญาแล ประเสริฐสุด.

เคยเป็นปัญหากัน พวกหนึ่งว่าทรัพย์ประเสริฐ พวกหนึ่งว่า
ปัญญาประเสริฐ. ตามที่พิจารณาโดยรอบคอบเห็นว่า ปัญญาประเสริฐ
สุดไม่มีสิ่งใดเทียม อย่างไรก็ตามแต่จะเปรียบกับทรัพย์เลย. ปัญญามีทรัพย์
จึงมี ปัญญาเป็นเหตุให้เกิดทรัพย์ มีทรัพย์ แต่ปัญญาไม่มี ทรัพย์ก็
ไม่อยู่ได้ก็มากน้อย ทานมัยบุญกิริยาเป็นเหตุให้เกิดโภคทรัพย์ เช่น
ท่านพรรณนาว่า ให้ทานด้วยตัว ได้รับผลคือได้โภคสมบัติ ชักชวนให้
คนอื่นให้ทาน ได้รับผลคือบริวารสมบัติ ทำแต่อย่างใด ได้ผลแต่
อย่างนั้น ทำทั้ง ๒ อย่าง ได้รับผลทั้ง ๒ อย่าง นี้จะไม่ว่าทรัพย์เป็น
ผลของท่านหรือ ไม่ผิดเลย คนให้ทานด้วยเหตุอะไร ให้ด้วยศรัทธา
เชื่อกกรรมเชื่อวิบาก ศรัทธามีขึ้นได้ด้วยอะไร ด้วยปัญญา. ปัญญา
เป็นเหตุให้มีทรัพย์สมบัติ ๆ ไม่เป็นเหตุให้มีปัญญา โภคสมบัติกลับจะ
ทำให้เสื่อมปัญญาเสียอีก อันที่จริงทรัพย์สามัญ เช่น เงินทอง สัตว์
พาหนะและปศุสัตว์ที่เลี้ยงไว้ ก็เรียกว่าทรัพย์ ปัญญา ก็เรียกว่าทรัพย์

แต่ปัญญาเป็นอริยทรัพย์ ดีกว่าทรัพย์สามัญ ตามที่กล่าวมานี้ทำให้
สันนิษฐานว่า มติของพวกว่าทรัพย์ประเสริฐเป็นมติอันเขลา มติ
ของพวกว่าปัญญาประเสริฐเป็นมติอันฉลาด. เหตุฉะนั้น อรรถาธิบาย
นี้สมกับสุภาษิตที่ตั้งเป็นกระทู้ข้างต้นทุกประการแล.

๑๓๑. ปญญาชีวี ชีวิตมาหุ เสฏฺฐิ. [๒๖๒]

ปราชญ์กล่าวผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา ว่าเป็นอยู่ประเสริฐสุด.

บุคคลมักต้องการให้อายุยืนเป็นข้อสำคัญ เมื่อได้สดับคำสอนใน
พระพุทธศาสนา ก็รู้สึกว่าจะไม่สำคัญ ชีวิตเป็นไปอยู่ด้วยความโง่เขลา
เอาตัวไม่รอด หรือด้วยความฉลาดอาจเอาตัวรอดได้ นี่เป็นข้อสำคัญ
ที่สุดที่ควรจะรู้สึก บุคคลเป็นอยู่ด้วยไร้ปัญญา แม้อายุยืนอยู่ถึงร้อยปี
ในระหว่างกาลเท่านั้นหาประโยชน์อันใดก็ไม่มี จะประเสริฐอะไร ถ้า
เป็นอยู่ด้วยปัญญา แม้อายุเป็นไปไม่กี่ปี ในระหว่างกาลเท่านั้น
เต็มไปด้วยประโยชน์ ชีวิตเป็นไปด้วยปัญญาประเสริฐจริง ๆ.
สมเด็จพระบรมโลกนาถทรงเห็นอานุภาพของปัญญาว่า ทำชีวิตของ
บุคคลผู้มีปัญญามีให้ประโยชน์แก่คนสาร จึงตรัสสอนว่า ปญญาชีวี
ชีวีมาหุ เสฏฺฐิ ปราชญ์กล่าวผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา ว่าเป็นอยู่ประเสริฐ
สุด ดังนี้.

๑๓๒. สากจฺจนาย ปญญา เวทิตพฺพา. [๒๖๕]

ปัญญาพึงรู้ได้ด้วยการสนทนา.

เป็นแต่หนึ่ง ๆ อยู่ อย่างที่เขาเรียกว่าคมในฝัก ไม่อาจรู้ได้ว่ามีปัญหา หรือหาปัญญามีได้. ถ้าลงได้สนทนากันแล้ว ก็อาจรู้ได้ว่ามีปัญหา เพราะคำพูดของบุคคลทุกคน ส่อให้รู้ว่าโง่หรือฉลาด มีปัญญาสามารถ ในสิ่งไหน หรือในทุกสิ่ง ถนนทางโลก หรือทางธรรม กระทู้ ๑๕๕, ๑๑๑, ๑๓๒ ว่าด้วยทดลองตามที่กล่าวมาแล้ว ถ้าน้อยหนาก็ไม่ ค่อยแน่ ยิ่งมากหน หรือจนนับหนไม่ถ้วน ก็ยิ่งรู้ละเอียดและ แน่นอน.

๑๓๓. ตตตตานัน นิเวเสยฺย ยถา ภูริ ปวทุตฺตติ. [๒๖๖]

ปัญญาย่อมเจริญด้วยประการใด ควรตั้งตนไว้ด้วยประการนั้น.

บุคคลเขลาปรารถนาตั้งตัว เพื่อให้ลาภยศสรรเสริญและสุข แต่ ก็ตั้งตัวไม่ได้ เพราะไม่รู้ว่าจะตั้งตัวได้ด้วยปัญญา และลาภยศสรรเสริญ และสุขนั้นเกิดแต่ปัญญา. เมื่อตั้งตัวด้วยมาทำกิจการอย่างหนึ่งอย่างใด ให้เป็นได้ด้วยปัญญา ก็เป็นอันตั้งตัวได้ ลาภยศเป็นต้น ก็เกิดขึ้นเอง เพราะฉะนั้น ควรตรวจดูว่าปัญญาย่อมเกิดทวีขึ้นด้วยอย่างไร ก็พึง ตั้งตัวไว้ด้วยอย่างนั้น. ตามที่บรรยายมานี้ ก็สมกับกระทู้นี้.

๑๓๔. ปญฺณํ นปฺปมฺหุเชยฺย. [๒๖๗]

ไม่ควรประมาทปัญญา.

อย่าคูหมิ่นปัญญาของตนว่ามีเต็มเปี่ยมแล้วเป็นต้น และอย่าคูหมิ่นปัญญาของคนอื่นว่าต่ำสู้ปัญญาตนไม่ได้เป็นต้น ถ้าคูหมิ่นปัญญาเสียดังนี้แล้ว อย่าหวังความเจริญแห่งปัญญาเลย มีแต่ความเสื่อมถายเดียว เมื่อความเจริญแห่งปัญญาไม่มี มีแต่ความเสื่อมแห่งปัญญาแล้ว ประโยชน์ในปัจจุบันก็ขาด ประโยชน์ในชาติหน้าก็ไม่มี ประโยชน์อย่างยิ่งคือพระนิพพานก็ยิ่งแลไม่เห็นทีเดียว. ประมาทปัญญาให้โทษดังแสดงมา สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า ปญฺญํ นปฺปมชฺเชยฺย ไม่ควรประมาทปัญญา ดั่งนี้แล.

๑๔. ปมาทวรรค คือ หมวดประมาท

๑๓๕. ปมาโท มจฺจุโน ปทํ. [๒๖๘]

ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย.

ความเลินเล่อต่อโรคภัยไข้เจ็บ ไม่รู้จักรักษาตัว จึงเป็นทางแห่งความตาย ความระเริงหลงทำแต่บาปหยาบช้า ก็เป็นทางแห่งความตายเหมือนกัน. ถ้าไม่เลินเล่อ คอยคิดกันอันตรายที่ถึงตาย บางอย่างก็ไม่ตาย แต่อันตรายแห่งชีวิตมีมากหลาย หากไม่เลินเล่อทุกอย่างไปก็ไม่พ้นตาย ต้องตายเหมือนกัน ไม่ระเริงหลงในการทำบุญ ในการละบาป ก็ต้องตายเหมือนกัน สมเด็จพระทศพลตรัสว่า อปฺปมาโท อมตํ ปทํ ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย แต่เห็นตายเหมือนกัน คือ

พระจินาสพผู้ไม่ประมาทแล้วท่านก็ตาย คือ ที่เรียกว่านิพพานเหมือนกัน. ได้ความว่า ความประมาทหรือความไม่ประมาทก็ทำให้คนตายอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้น จะประสงค้อย่างไร ถึงจะตรงกับ พุทธภาษิตนี้ เข้าใจว่า ความประมาทเป็นทางแห่งความตายอยู่ร่ำไป คือตาย ณ ชาตินี้ และตายแล้วก็ต้องเกิดแล้วตายอีกต่อ ๆ ไป. ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย คือในชาตินี้จำต้องตาย เพราะเป็นผลของความประมาทที่มีมาเก่าก่อน แต่ตายในชาตินี้แล้ว ไม่เกิดไม่ตายอีกต่อไป. อีกอย่างหนึ่งประมาท (ตณฺหา) เป็นเหตุ, มฤตยู (ทุกข์) เป็นผล, อปฺปมาทฺ (มกฺค) เป็นเหตุ, อมตะ (นิพพาน) เป็นผล. เหตุผลตอนหลังเกิดขึ้นแล้ว เหตุผลตอนก่อนก็ไม่มี ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย มีความดังนี้.

๑๓๖. ปมาโท รกฺขโต มลฺล. [๒๖๕]

ความประมาทเป็นมลทินของผู้รักษา.

ผู้รักษาโค ปล่อยให้โคไปลงทำน้ำที่ไม่เคยลง จระเข้ก็จะกัดโคตาย หรือปล่อยให้โคลงไปกินข้าวในนาของคนอื่น ก็ถูกปรับใช้ค่าข้าวเสียหาย. ทำการในหน้าที่ของตน ไม่ระวังรักษาให้เป็นไปตามข้อบังคับ ก็ถูกดำเนินคดีเงินเดือน ถูกไล่ออก. ผู้รักษาศีลไม่มีสังวร ปล่อยให้ตัวเองเป็นไป ศีลก็เศร้าหมอง หรือจนถึงศีลขาด เหล่านี้เป็นต้น เพราะผู้รักษานั้น ๆ เล่นเล่อหาสติมิได้ จึงต้องเสียทรัพย์

มีความผิด มีความเศร้าหมอง อันเป็นโทษแต่ละอย่าง ซึ่งรวมเรียกว่ามลทิน เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า ปมาโท รกฺขโต มลํ ความประมาทเป็นมลทินของผู้รักษา.

๑๓๗. เย ปทตฺตา ยถา มตา. [๒๗๐]

ผู้ประมาทแล้วเหมือนคนตายแล้ว.

คนตายแล้วไม่รู้สึกละอะไร มีแต่เน่าเปื่อยแตกกระจายกระจัดกระจายไป เหมือนท่อนไม้ท่อนฟืนที่ทิ้งกร้าแฉดกร้าฝนอยู่ มีแต่จะผุเสียหายไป ฉนั้นใด คนประมาทแล้ว ก็มีแต่จะก่อกรรมทำบาปหยาบซ้ำ ตัดประโยชน์ชาติหน้าไปเสียหมด มีชีวิตก็สักแต่ว่าหายใจเข้าออกเท่านั้น ก็ฉนั้นนั่น. สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เย ปมตฺตา ยถา มตา ผู้ประมาทแล้วเหมือนคนตายแล้ว.

อธิบายในกระทู้ ๑๓๕ กับกระทู้ ๑๓๗ นี้ และกระทู้ ๑๐ และกระทู้ ๑๒ นั้น ควรนำไปหรือนำมาประกอบกันเข้าตามควร.

๑๕. ปาปวรรค คือ หมวดบาป

๑๓๘. มลา เว ปาปกา ฆมฺมา อสุมี โลกเ ปรมฺหิ จ. [๒๗๑]

บาปเป็นมลทิน ทั้งในโลกนี้ทั้งในโลกอื่น.

โกธะ โกรธ มัถะ ละบลุ่คุณท่าน อิสสา ริษยา มัจฉริยะ
ตระหนี่ มายา มารยา สาถะยะ มัถอวด มุสาวาทะ พุคปลด ปาปิจลา

มีปรารถนาลามก มีจลาทิกฐิ เห็นผิด ตัวบาปกรรมเหล่านี้จัดว่าเป็น
มลทิน. หรือตัวมลทินนั่นเอง. ภาชนะที่สนิมจับเขาต้องขัดสีให้
สุกใส ถ้าทิ้งไว้มันก็กินภาชนะเสีย ใช้การไม่ได้ บุคคลปล่อยให้บาป
เหล่านี้จับติดสันดาน ก็มีแต่จะเสียผู้เสียคน จำเป็นต้องหาอุบายขัดสีให้
ได้. เมตตา, กตัญญู, มุทิตา, ทาน, อาชชวะ, ความซื่อตรง. อุตัญญตา
ความรู้ตน, สัจจะ, อธิปปัจฉา มีปรารถนาล้น (หรือไม่ปรารถนา),
สัมมาทิฐิ เห็นชอบ, เหล่านี้เป็นเหมือนน้ำ หรือเครื่องขัด สำหรับ
ล้างขัดสนิมเหล่านั้นเฉพาะกัน ๆ. อนึ่ง ไตรลักษณ์เป็นยาวิเศษ สำหรับ
ล้างมลทินทั้งหมด.

๑๓๕. ทุกฺโข ปาปสฺส อจฺจโย. [๒๗๗]

ความสั่งสอนบาป นำทุกข์มาให้.

ความสั่งสมขึ้นแห่งบาป เป็นเหตุ, นำมาซึ่งทุกข์ เป็นผล.

ความสั่งสมขึ้นแห่งบาป ได้แก่กิริยาที่ทำบาปคราวละมากบ้าง น้อยบ้าง
บาปประเภทเดียวกันบ้าง ต่างประเภทกันบ้าง. ความสั่งสมดังนี้ มี
อุปมาเหมือนภาชนะเปิดปากตั้งไว้กลางหาว ฝนตกทีละเม็ดสองเม็ด
หรือทีละมากกว่านั้น หลายครั้งมากคราเข้า ภาชนะนั้นก็เต็มด้วยน้ำฝน
บาปก็เช่นนั้น. อาจเป็นเหตุใหญ่โตนำความทุกข์มา. [ถ้าความน้อยแก่
บาปเติมลงอีก ยกทุจริตมาแก่นั้นแหละ.] เพราะฉะนั้น สมเด็จพระผู้มี-

พระภาคจึงตรัสเตือนว่า มาวมณฺเฑธ ปาปสุส น มตฺตํ อากมฺมิตฺติ
บุคคลอย่าพึงดูหมิ่นบาปว่า พอนับพอประมาณ จักไม่มาอันวยผล
แก่เรา ดังนี้.

๑๔๐. ปาปานิ อกรณํ สุขิ. [๒๗๘]

การไม่ทำบาป นำสุขมาให้.

การไม่ทำบาปเป็นเหตุ ให้เกิดสุขเป็นผล. อกุศลกรรมบถ ๑๐
หรือทุจฺริต ๓ ควรชักมาเป็นอธิบายของบาป. สุขกายสุขใจ ทั้งในภพนี้
ภพหน้า ควรชักตัวอย่างในกุศลกรรมบถข้อ ๑ หรือทุจฺริตข้อ ๑ มาว่า
ถ้าทำลงได้ทุกข์ภัยอย่างไร ถ้าเว้นได้ จะได้สุขอย่างไร.

๑๔๑. ปาปํ ปาเปนํ สุขริ. [๒๗๙]

ความชั่วอันคนชั่วทำง่าย.

อธิบายเทียบกระทู้ ๑๕ - ๑๖.

๑๔๒. ปาเปนํ น รมติ สุขิ. [๒๘๐]

คนสะอาดไม่ยินดีในความชั่ว.

คนสะอาด หมายถึงสะอาดภายใน คือใจบุญ ย่อมไม่ยินดีในบาป
ชักข้อ ๑๔๐ มาเป็นอานิสงส์ก็ได้.

๑๔๓. นตฺถิ ปาปํ อกุพฺพโต. [๒๘๔]

บาปไม่มีแก่ผู้ไม่ทำ.

คนไม่ทำบาป ๆ ก็ย่อมไม่มีแก่เขา. ก็แต่คนไม่ทำบาปอย่างใด
บาปอย่างนั้นก็ย่อมไม่มีแก่เขา. คนไม่ทำบาปน้อยมากเท่าใด บาป
เท่านั้นก็ย่อมไม่มีแก่เขา. คนไม่ทำบาปทั้งหมด บาปทั้งหมดก็ย่อมไม่มี
แก่เขา. แก่บาปมาเป็นตัวอย่าง ชักอกุศลกรรมบถมาก็เหมาะ คนไม่
ทำบาปคืองดเว้นจากอกุศลกรรมบถแล้ว บาปคืออกุศลกรรมบถก็ย่อม
ไม่มี. บาปคืออกุศลกรรมบถไม่มีแล้ว จะได้ผลดีอย่างไร ต้องแสดง
อานิสงส์ของการละเว้นอกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นอย่าง ๆ ทำให้คนเป็น
อันมากรักใคร่ ตลอดจนสัตว์เดียรัจฉาน ด้วยเป็นคนใจดีมีเมตตากรุณา.
เป็นที่ไว้วางใจในเรื่องเงินทองไม่ต้องระแวงหือ ผากครอบครัวให้ช่วย
ดูแล และเข้านอกออกในได้สนิทสนม พูดคำไรเป็นหลักฐานเป็นที่เชื่อ
ถือได้. อาจเป็นมิตรสมานน้ำใจกันมั่นคงไม่ต้องสับถ้อยคำที่ระคายหู
มีแต่ควรดีมีไว้ในใจ. คำพูดของเขาล้วนแต่คนอื่นได้ฟังแล้ว รับรองว่า
ประกอบด้วยสารประโยชน์อันชักนำไปให้ดี. ทำให้คนอื่นเลื่อมใสมองง่าย.
ไม่ต้องระแวงเขาทำร้าย. ได้รับความยุติธรรมจากเขามาก.

๑๔๔. นตฺถิ อการิยํ ปาปํ มุสาวาทิสฺส ชนฺตฺตฺโน. [๒๘๕]

คนมักพูดมุสา จะฟังไม่ทำความชั่ว ย่อมไม่มี.

(นัย-แห่งพุทธภาษิต)

คนมักพูดมุสา ส่อให้เห็นว่า ที่เขาจะไม่ทำบาปเลยไม่มี แต่ไม่ใช่

จะเหมาะเขาว่า เขาจะไม่ทำบุญบ้างเลยก็หาไม่ได้ คนมักพูดมุสาคง
ทำบุญบ้าง แต่คงน้อย และคงเป็นบุญอย่างต่ำ ๆ ง่าย ๆ บุญอย่าง
สูง ๆ ยาก ๆ น่าจะไม่ทำเสียเลย เพราะถ้าทำบุญอย่างสูง ๆ ยาก ๆ
ได้แล้ว โฉนมักชอบมุสา ซึ่งเป็นบาปจัดว่าอย่างต่ำเล่า บาปอย่างหนัก
คืออนันตริยกรรมคนพูดปดก็อาจทำได้ เช่นฆ่าบิดาเสียแล้วก็เชื่อใจเสียว่า
อย่าสารภาพก็แล้วกัน แสดงให้เห็นว่าตัวไม่ได้มา ก็ถ้ากรรมยังไม่ให้
ผลในปัจจุบันก็พ้นราชทัณฑ์ไปได้. คนมักพูดปดยอมเป็นที่รังเกียจ
ไม่ค่อยมีใครเชื่อถือและคบกันเป็นมิตรเป็นต้น.

นัย-แห่งพระพุทธภาษิตนี้ ส่อให้เห็นตรงกันข้ามอีกว่า คนพูดจริง
จะพึงเชื่อได้ว่าคงทำบุญแท้ทีเดียว. แต่บาปที่ผู้นั้นละสิ้นเชิงแล้ว คือ
เป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ไม่ทำเลย ถ้าตั้งแต่พระอริยเจ้าเบื้องต้นต่ำ แต่นั้น
ลงมาจนถึงสามัญชน ยังละบาปเหล่าใดไม่ได้ ก็ยังจะทำบาปเหล่านั้น
อยู่บ้าง. แต่คงไม่ปดว่าละได้แล้วด้วยประการทั้งปวง หรือบางอย่าง
ที่จะยังละไม่ได้ก็ไม่ปดว่าละได้ คนพูดจริงยอมเป็นที่เชื่อถือควรคบเป็น
มิตรเป็นต้นได้.

๑๖. บุคคลวรรค คือ หมวดบุคคล

๑๔๕. น อุจจวํ ปณฺฑิตา ทสฺสยฺนฺติ. [๒๕๓]

บัณฑิตย่อมไม่แสดงอาการขี้ลง.

ทรัพย์สมบัติ เกียรติยศ อีสริยศศักดิ์ ความสรรเสริญเยินยอ
เกษมสุขสำราญ เหล่านี้ย่อมมีเวลาเจริญ เวลาเสื่อมถอยอยู่เนื่อง ๆ
ที่จะคงทนไม่เป็นอย่างนั้นหาไม่ได้ เพราะเป็นวิปริตธรรม บัณฑิต
คิดเห็นอยู่อย่างนี้เป็นปกติ ถึงคราวเจริญหรือเสื่อมแห่งทรัพย์สมบัติ
เป็นต้น ก็ไม่ยินดีและเสียใจ มีอหยาตย์คงที่อยู่ไม่หวั่นไหว
ดุจภูเขาศิลา ไม่สะเทือนไหวเพราะกระทบลมอันมาแต่อภิวุฑฒิตสนั้น.
เมื่อกล่าวถึงบัณฑิตสามัญชนต่ำลงมา ยังมียินดีเสียใจอยู่ ถึงกระนั้น
ก็อยู่แต่ในใจ ไม่ถึงแสดงอาการกายวาจาให้ปรากฏว่าดีใจเสียใจจนน่าขง.
ตามที่แสดงมานี้ ชื่อว่าบัณฑิตไม่แสดงอาการขี้ลง.

๑๔๖. ทลฺลโก ปุริสาชฺชโณ. [๒๕๕]

บุรุษอาชาไนย หาได้ยาก.

บุรุษอาชาไนย ที่ว่าหาได้ยาก เพราะต้องก่อสร้างบารมีธรรม
มามาก บารมีธรรมนั้น คือหมั่นเข้าใกล้สักจฉายาได้ตามบาปบุญคุณโทษ
ประโยชน์ไม่ใช่ประโยชน์ ต่อสมณพราหมณ์ผู้รู้พิเศษเนื่อง ๆ หมั่น
ตั้งใจสดับสัทธรรม หมั่นพิจารณาสัทธรรมนั้น ใคร่ครวญจับเหตุผล.
เมื่ออบรมบารมีธรรมเหล่านี้มามากหลายชาติ จึงสามารถเป็นบุรุษ

พิเศษเข้าใจอะไรได้จับปล้น แม้ในชาตินี้ถ้าหมั่นอบรมเช่นนั้น ก็อาจให้รู้อะไรได้ปล้นตามควรเหมือนกัน. เพราะจะทำได้ดังว่ามานี้เป็นการยาก เมื่อเช่นนี้จึงมีการเกิดขึ้นแต่บุรุษสามัญ บุรุษอาชาไนยมีเกิดน้อยที่สุด จึงว่าหาได้ยาก ช้างอาชาไนย ม้าอาชาไนย อูสกอาชาไนย ว่าหายาก ยังไม่เท่าบุรุษอาชาไนยหาได้ยากกว่าเป็นไหน ๆ สัตว์อาชาไนยทั้ง ๓ นั้น สู้บุรุษอาชาไนยไม่ได้ บุรุษอาชาไนยเกิดในสกุลสูง มีสกุลกษัตริย์เป็นต้น เพราะฉะนั้น บุรุษอาชาไนยมักเป็นชาติดีชาติเป็นต้น หาเป็นสามัญไม่ หากคนสามัญจะเป็นบุรุษอาชาไนยได้ ก็ย่อมมีปาฏิหาริย์ส่อให้เห็นว่าจักได้เป็นกษัตริย์มหาศาลต้นวงศ์. บุรุษอาชาไนยเห็นปานนี้ เมื่อเป็นพระราชามหากษัตริย์ปกครองประชาราษฎร์โดยยุติธรรม เมื่อออกบรรพชาอุปสมบทก็บริบูรณ์ด้วยคุณธรรมอย่างดีที่สุด และปกครองคณะสงฆ์ทั่วไปในยุคนั้น ๆ.

๑๔๗. ทนุโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ. [๒๕๗]

ในหม่อมมนุษย์ ผู้ฝึกตนแล้วเป็นผู้ประเสริฐสุด.

การฝึกฝนจัดตามทวารก็เป็น ๓ คือ ฝึกฝนกาย ได้แก่ฝึกหัดมรรยาทให้เรียบร้อย ๑ ฝึกฝนวาจา ได้แก่ฝึกหัดพูดแต่ถ้อยคำที่จริง ไม่หยาบ ไม่ส่อเสียด ไม่เหลวไหล ให้เป็นถ้อยคำไพเราะ ๑ ฝึกฝนใจไม่ให้ทะโมบ มีเมตตาจิต คิดแต่ชอบ ๑. จัดตามอินทรีเป็น ๖ คือ ฝึกจักขุ โสตะ ฉานะ ชิวหา กาย ใจ ให้เป็นแต่สำเร็จกิจนั้น ๆ

ไม่ให้ยินดียินดีร้าย. เช่นจักขุเห็นรูปก็ให้สำเร็จกิจของการเห็นไม่ให้เกิด
ยินดียินดีร้ายขึ้น. ในมนุษย์ทั้งหลาย คนผู้ฝึกดังกล่าวมาแล้ว
เป็นผู้ประเสริฐสุด.

๑๔๘. มหาการุณิกโก นาโถ. [๒๕๘]

ท่านผู้เป็นที่พึ่ง ประกอบด้วยกรุณาใหญ่. (สวคมนตรี)

มหาการุณา ได้แก่ความเอ็นดูมาก หรือความสงสารมาก.

ท่านผู้เป็นที่พึ่งของผู้ที่หวังพึ่งท่าน ย่อมมีอภัยสัจยประกอบด้วยกรุณา
ใหญ่ในเขา. ท่านผู้เป็นที่พึ่งนั้น ย่อมเป็นที่พึ่งของผู้นั้น ๆ ตามสามารถ
ของท่าน เมื่อท่านเห็นผู้พึ่งท่านตกทุกข์ได้ยาก ก็ช่วยเหลือให้เขาพ้นทุกข์
ด้วยน้ำใจเต็มไปด้วยความกรุณาใหญ่. ผู้ตกทุกข์ได้ยากเพราะเจ็บไข้
หรือผู้อื่นเบียดเบียน หรือขัดสนเพราะภัย เช่น อัคคีภัย อุทกภัย
โจรภัย ถ้าท่านสามารถท่านก็ช่วยเหลือ เมื่อช่วยอย่างไรก็ได้ ก็คง
มีอยู่แต่ใจที่หวังให้เขาพ้นทุกข์นั้น. ผู้ตกทุกข์ได้ยากเพราะราชภัย
คือประพตติผิดต่อกฎหมายจะต้องรับราชทัณฑ์ เมื่อท่านช่วยแบ่งเบาได้
ท่านก็ช่วย เมื่อช่วยไม่ได้เลย ท่านก็ไม่ช่วย คงมีแต่ใจกรุณา
ผู้ตกทุกข์ได้ยากเพราะประพตติทุจริตผิดอย่างอื่น ๆ ก็นั้นนั่น ตามที่ได้
พรรณนามาส่อให้เห็นว่า ผู้พึ่งท่าน ประพตติดีแล้วเป็นพึ่งท่านได้โดย
แน่นอน ถ้าประพตติชั่วแล้วยากที่จะพึ่งท่าน แต่ฝ่ายท่านผู้เป็นที่พึ่ง
ย่อมมีกรุณาใหญ่เสมอไปในผู้ที่พึ่งท่าน.

แต่นี้จะได้พรรณนาถึงสมเด็จพระโลกนาถเจ้า ผู้เป็นที่พึ่งของ
สัตว์โลกทั่วไปมิได้เลือกหน้า พระองค์ประกอบด้วยมหาการุณา ทรง

พิจารณาเห็นสัตว์โลกล้วนข้องอยู่ในทุกข์ หาสุขมิได้ทั้งนั้น จึงทรง
พระอุทสาหะแสดงธรรมให้สัตว์โลกดำเนินตาม ผู้ใดประพฤติตาม
จนเห็นผล ก็ชื่อว่าพระองค์เป็นที่พึ่งของผู้นั้น และผู้นั้นได้รับพระมหา
กรุณาแต่พระองค์เต็มที ถ้าผู้ใดไม่ประพฤติตามพระโอวาท ผู้นั้น
ก็ชื่อว่าพึ่งพระองค์ไม่ได้ และไม่ได้รับพระมหากรุณาโดยปรากฎง่าย.
ตามที่กล่าวมานี้ มิใช่ว่าพระองค์เป็นที่พึ่งและมีพระมหากรุณาแก่ผู้ไม่
ปฏิบัติตามพระโอวาทไม่ได้ พระองค์เป็นที่พึ่งและมีพระมหากรุณา
แก่สัตว์ทั่วไป ไม่ว่านับถือปฏิบัติตามพระโอวาท หรือไม่นับถือ
ไม่ปฏิบัติตามพระโอวาท แต่หากผู้นับถือปฏิบัติตาม และผู้ไม่นับถือ
ไม่ปฏิบัติตาม ได้รับผลต่างกันเอง.

๑๔๕. นยฺ นยติ เมธาวิ. [๓๐๐]

คนมีปัญญา ย่อมแนะนำทางที่ควรแนะนำ.

(ของอกิตติบัณฑิตดาบส)

คนมีปัญญา่อมมีคุณธรรมในสันดาน และย่อมประกอบด้วย
เมตตากรุณาในผู้อื่น จึงแนะนำผู้อื่นแต่สิ่งทีควรแนะนำ คือสิ่งทีผู้
สดับรับประพฤติตามแล้ว มีแต่วุฒิสิริสวัสดิ์ทุกประการ ไม่แนะนำ
พร้าสอนผู้อื่นในสิ่งทีไม่ควรแนะนำพร้าสอน คือสิ่งทีผู้สดับรับปฏิบัติ
แล้วจะถึงความพินาศต่าง ๆ. บุคคลผู้มีปัญญาเต็มเปี่ยม หาประพฤติ
แต่ประโยชน์ตนฝ่ายเดียวไม่ ย่อมมีอธยาศัยกอปรไปด้วยกรุณาในผู้อื่น

จึงแนะนำพร้าสอนแต่สิ่งที่ควรแนะนำพร้าสอนดังกล่าวมา. บุคคลผู้
แสวงหาความชอบแก่ตนควรไปมาหาสู่ท่าน คอยสดับรับโอวาทของท่าน
แล้วจำทรงไว้ แล้วปฏิบัติตาม ก็จะถึงความเจริญถ่ายเดียว ไม่มีความ
เสื่อมแต่อย่างหนึ่งอย่างใดเลย.

๑๕๐. น กามกามา ลปนฺนติ สนฺโต. [๓๐๔]

สัตว์บุรุษ ไม่ปราศรัยเพราะใคร่กาม.

อัยยาศัยของสัตว์บุรุษไม่ใคร่ต่อกามารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น
รส โผฏฐัพพะ และบ่นรำพึงไปถึงเมื่อคราวไม่เป็นไปสมประสงค์หรือ
คราวพิบัติมาถึง. ย่อมมีสติทราบชัดธรรมดาว่า กามารมณ์นั้นมีแล้ว
ก็หาไม่. อสัตว์บุรุษผู้หาสติมิได้นั้นแล ย่อมรักใคร่ และประิเทวะ
เมื่อคราวพิบัติหรือคราวไม่ได้ดังประสงค์.

๑๕๑. สนฺโต น เต เย น วทนฺติ ฆมฺมํ. [๓๐๕]

ผู้ใดพูดไม่เป็นธรรม ผู้นั้นไม่ใช่สัตว์บุรุษ.

คำว่า พูดเป็นธรรม กินความกว้างอยู่ กล่าวแต่หัวใจก็คือพูด
ตามเป็นจริงอย่างไร มีหลักฐานเป็นทิฏฐานุคติ และรู้จักกาลเทศะ
ว่าควรจะพูดหรือไม่. พูดประกอบด้วยลักษณะดังนี้ ชื่อว่าพูดเป็นธรรม.
บุคคลพูดไม่เป็นธรรมคั้งนั้น ชื่อว่าไม่ใช่สัตว์บุรุษ คือเป็นอสัตว์บุรุษ ๆ
ก็ได้แก่คนพาล. เพราะฉะนั้น บุคคลหวังความเจริญหาควรคบบุคคล

เช่นนั้นไม่ เพราะถึงวิสาสะกันแล้ว ได้สัดกับคนเช่นนั้นพูดไม่
เป็นธรรมเนื่อง ๆ ก็จะพลอยชอบพูดเช่นนั้น และนิยมประพฤติตาม
ที่พูดนั้นบ้าง. เพราะเสพคุ้นกับคนเช่นนั้น ก็จะเป็นเหมือนคนเช่นนั้น
สมด้วยพระมหาสมณสุภายิตว่า ยี่ เว เสวติ ตาทิโส คบคนใด
ก็เป็นเช่นนั้นแล.

๑๕๒. ทูเร สนฺโต ปกาเสนฺติ. [๓๐๓]

สัตบุรุษ ย่อมปรากฏในที่ไกล.

คุณธรรมของสัตบุรุษนั้นเลื่องลือแจ้งแก่ใจคนได้ในที่ไกล. ต่อนี้
อธิบายกระทู้ ๑๕๓ หรือ ๑๕๕.

๑๕๓. สพฺพาทิสฺสา สปฺปุริโส ปวายติ. [๓๐๔]

สัตบุรุษ ย่อมขจรไปทั่วทิศ.

อธิบายเทียบตามกระทู้ ๑๕๕.

๑๕๔. อุปฺสนฺโต สุขํ เสติ. [๓๑๐]

ผู้สงบระงับ ย่อมอยู่เป็นสุข.

สงบจากอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด ความขัดเคือง ความ
หลง ความมัวเมา ก็เป็นสุขแต่ละอย่าง ๆ. สงบได้ชั่วคราวบางครั้ง
ก็เป็นสุขชั่วคราวบางครั้ง สงบได้ตลอดกาลทั้งปวง ก็เป็นสุขตลอด
กาลทั้งปวง.

๑๕๕. สตยจ คนุโธ ปฏิวาตเมติ. [๓๑๑]

กลิ่นของสัตว์บุรุษ ย่อมทวนลมไปได้.

คุณสมบัติจัดว่าเป็นกลิ่นของสัตว์บุรุษ ดีกว่าคันธชาติ แม้ทวนลมก็ไปได้ เพราะชื่อเสียงของสัตว์บุรุษย่อมจรไปได้ทั่วทิศ. นับถือบิดามารดา ประพฤติยำเกรงในท่านผู้เจริญ ตั้งอยู่ในกุศลกรรมมถ ๑๐ หรือในสัปปริสธรรม ๗ หรือธรรมอะไรที่ยิ่งกว่านี้ก็ดี ก็ชื่อว่าคุณสมบัติของสัตว์บุรุษ.

๑๕๖. อสนฺเตตฺถ น ทิสฺสนฺติ. [๓๑๒]

คนมีปัญญาทราวม ย่อมแนะนำทางที่ไม่ควรแนะนำ.

(ของอกิตติบัณฑิตคาบส)

ธรรมดาคนมีปัญญาทราวม คุณธรรมความดีในสันดานดูเหมือนจะไม่มีเสียเลย เพราะฉะนั้น คุณธรรมความดีซึ่งเป็นธรรมควรแนะนำผู้อื่นจะมีที่ไหน จะมีความชั่วความเสีย ซึ่งเป็นโทษไม่ควรแนะนำคนอื่น. เพราะฉะนั้นคนมีปัญญาทราวม ย่อมแนะนำสิ่งที่ไม่ควรแนะนำ

บุคคลผู้มีวิจาร์ณญาณแล้ว ก็หา नियมเคารปรับคำแนะนำของคณมีปัญญาทรามไม่. คณมีปัญญาทรามเหมือนกันนั้นแหละจะ नियมนับถึคำแนะนำนั้น. เพราะฉะนั้นเราทั้งหลายผู้หวังความเจริญงอกงามในพระธรรมวินัยอย่าหุเบาเชื่อฟังคนโง่เขลามาแนะนำพร้าสอนเลยเป็นอันขาด.

๑๕๘. โจรา โลกสุมิมพพทา. [๓๒๓]

พวกโจร เป็นผู้ล้างผลาญในโลก.

พวกโจร คือคนเหมือนกัน แผลกแต่นิสัยพวกโจรเป็นอย่างหนึ่ง พวกไม่ใช่โจรเป็นอย่างหนึ่ง. พวกโจรนิสัยใจคอชั่วร้ายมีศัศตราอาวุธสำหรับรักษาตัว มีความโลภจัด คุมกันเป็นพรรคพวก ในเรื่องเก่า ๆ มักเล่าว่าพวกหนึ่งราว ๕๐๐ คน แต่เดี๋ยวนีัราว ๕ คนก็จัดว่าพวกโจรหาทรัพย์เลี้ยงชีวิตทางคุมกันเข้าปล้นบ้านข้าง ตั้งอยู่ในทางเปลี่ยวคอยจับคนเดินทางทำร้ายเอาทรัพย์เสีย ปล่อยเจ้าของทรัพย์ไปข้างฆ่าเสียข้าง ดีชิงเอาทรัพย์ตามแต่จะได้ทางใดบ้าง. ชื่อว่าผู้ล้างผลาญ (เสนียด) ในโลกนั้น เสนียดของพวกโจรอย่างน่ากลัวไม่น้อย คือเจ้าหน้าที่จับได้ก็ถูกลงโทษจำในคุกมีกำหนดปี พันโทษก็มี ประหารชีวิตก็มี ตามโทษานุโทษของเขา. ระหว่างที่เจ้าหน้าที่ยังจับไม่ได้ ก็เป็นสุขเมื่อไร ต้องระวังตัวรอดด้านตลอดกาลทั้งปวง. ผู้มีปัญญาย่อมไม่ยินดีที่จะเข้าเป็นพวกโจร และรับฝากชื่อของพวกโจร สมคบอุดหนุนพวกโจร เพราะเกรงจักพลอยเป็นเสนียดไปด้วย.

๑๕๕. สุวิชาโน ภว โหติ. [๒๓๔]

ผู้รู้ดี เป็นผู้เจริญ.

ผู้รู้ดีเป็นผู้เจริญ ผู้รู้ชั่วเป็นผู้เสื่อม ตรงกันข้ามดังนี้. ผู้รู้ดีได้แก่ผู้รู้วิชา ผู้รู้ชั่วได้แก่ผู้ไม่รู้วิชา. วิชาทั้งสิ้นเป็นของดี นำความเจริญตามควรแก่วิชาที่รู้มาให้แก่ผู้รู้ นำความเสื่อมมาให้แก่ผู้ไม่รู้ วิชาบาลอย่างเช่นวิชาทำปิ่นเป็นของไม่ดีไม่ไช่หรือ. ยืนยันว่าวิชาทั้งปวงเป็นของดี. รู้วิชาทำปิ่นอย่างวิเศษที่นิยมในครั้งนั้น ๆ จำหน่ายได้ทรัพย์สินมาก. มีโทษว่าทำให้คนตาย ของเสียหายนั้นหรือ ผู้รู้วิชานั้นไม่ได้ทำให้คนตายให้ของเสียหาย. ควรจะปิ่นวิชาเป็นอย่าง ๑ วิชาทางโลก วิชาทางธรรม. วิชาข้างโลกจำต้องมีบาปมีบุญมีดีมีเสีย จะให้เป็นบุญเป็นดีทั้งหมด ไม่ให้บาปข้างเสียข้างไม่ได้ ไม่เหมือนวิชาข้างธรรมซึ่งมุ่งแต่ละบาปบำเพ็ญบุญ ทำดีละชั่ว. จะขอกกล่าวการโลกสักเล็กน้อย พวกเราข่มเหงเขาก่อนก็ถือว่าไม่ดีผิดธรรมเนียม ข่าข่มเหงเรา ๆ จำต้องสู้ ถือว่าไม่ดีผิดธรรมเนียม การต่อสู้ก็ต้องมีเตรียมอยู่พร้อม หาไม่ก็สู้เขาไม่ได้ ต้องปล่อยให้เขาข่มเหงข้างเดียว เตรียมฝึกซ้อมรบให้ชำนาญ มีคนรบให้พอหวังได้ เวลาสงบก็อยู่ตามภูมิลำเนา เวลาเรียกก็เรียกได้ทันทั่วทั้งที่ มีอาหารบริบูรณ์ เงินก็เพียงพอ ศัสตราอาวุธก็มีเหลือแหล่ทั้งอย่างดี มีเตรียมอยู่พร้อมดังนี้ ศัตรูก็ขยาดไม่กล้าดูถูก. นี้แหละวิชาทำปิ่นที่ทำได้เองไม่มีใครสู้ มิใช่จะต้องไปยิงใครตายเสมอไป มิใช่เป็นเครื่องอุ้นใจ บางทีจะไม่ได้ยิงใครเลยก็เป็นได้ นอกจากไม่ได้ยัดลูก. การโลกเพียงกล่าวนี้ก็นิยมว่า

ไม่เสียหาย กลับว่าดีมีอำนาจเสียอีก. ฝ่ายผู้ปฏิบัติมุ่งทางธรรมก็มุ่งไปทางหนึ่ง เพราะธรรมกับโลกมีวิชาผัดกัน ถ้าจะกล่าวคลุกปนกันไป โลกบ้างธรรมบ้าง คนก็จะประพจน์ไม่ได้จริง. เมื่อมุ่งทางโลก ทำให้ถูกทางโลก เมื่อมุ่งทางธรรม ทำให้ถูกทางธรรมจึงจะดีแล.

๑๖๐. ทูวิชาโน ปรากโว. [๓๒๕]

ผู้รู้ชั่ว เป็นผู้เสื่อม.

อธิบายเทียบกระทู้ ๑๕๕.

๑๖๑. ฆมมกาโม ภว โหติ. [๓๒๖]

ผู้ชอบธรรม เป็นผู้เจริญ.

สิ่งชอบหมายความว่าไป. ผู้ปรารถนาสิ่งชอบเฉพาะสิ่งใดเป็นผู้เจริญเฉพาะแต่สิ่งนั้น. ผู้ปรารถนาสิ่งชอบทั้งหมด เป็นผู้เจริญทั้งหมด อีกอย่างหนึ่ง ผู้ปรารถนาสิ่งชอบฝ่ายคติโลก ก็เป็นผู้เจริญฝ่ายคติโลก ผู้ปรารถนาสิ่งชอบฝ่ายคติธรรม ก็เป็นผู้เจริญฝ่ายคติธรรม.

๑๖๒. ฆมมเทสุตี ปรากโว. [๓๒๗]

ผู้ชังธรรม เป็นผู้เสื่อม.

อธิบายเทียบกับกระทู้ ๑๖๑.

๑๖๓. สกุกตฺวา สกุกโต โหติ. [๓๒๘]

คนทำสักการะ ย่อมได้รับสักการะ.

(ของเทมียโพธิสัตว์)

สักการะนั้น คือการกล่าวยกย่องอย่างหนึ่งอย่างใด หรือการ
ตกแต่งสิ่งของอย่างหนึ่งอย่างใดให้เป็นของกำนัล. บุคคลสักการะเขา
ก่อนจึงได้รับสักการะตอบโดยเล็กน้อยกว่า หรือพอปานกัน หรือยิ่ง
กว่า บุคคลควรรับสักการะก่อนนั้นทั่วไปไม่ว่าใคร ถ้าจะจัดเป็นพวก
ก็มี ๓ พวก คือบุคคลมีชาติสกุลสูงกว่าหรือต่ำกว่า ๑ บุคคลมีอายุ
มากกว่าหรือน้อยกว่า ๑ บุคคลทรงคุณธรรมความดี ยิ่งกว่าหรือ
ทรามกว่า ๑.

๑๖๔. ปุชโก ลภเต ปุชฺ. [๓๓๐]

ผู้บูชา ย่อมได้รับบูชาตอบ.

(ของเทมียโพธิสัตว์)

บูชานั้นคล้ายกับสักการะ คือพรรณนาคุณ หรือให้อามิส.
ข้อความก็ดูจกระทู้ ๑๖๓.

๑๖๕. วนฺทโก ปฏฺิวนฺทนฺ. [๓๓๑]

ผู้ไหว้ ย่อมได้รับไหว้ตอบ.

(ของเทมียโพธิสัตว์)

ทำการอย่างใดที่นิยมว่าแสดงอาการไหว้ในสมัยนั้น อาการ

อย่างนั้นชื่อว่าไหว้. ไหว้เขาก่อน ก็จะได้รับไหว้ตอบจากเขา การไหว้เป็นการแสดงกิริยาสุภาพอ่อนน้อมของบุคคลผู้มีอัธยาศัยสุภาพ เรียบร้อย ย่อมยังกันและกันให้เคารพนับถือรักใคร่ เป็นเบื้องต้นแห่งการแสดงว่ามีน้ำใจดีต่อกันด้วย.

๑๖๖. วิตุสาสปรมา ชาติ. [๓๓๔]

ความคุ้นเคย เป็นญาติอย่างยิ่ง.

บุคคลแม้เป็นญาติสนิท แต่ไม่คุ้นเคยกัน ก็เป็นแต่สักว่าญาติสนิท จะสู้คนที่ไม่ใช่ญาติแต่คุ้นเคยกันที่ไหนได้ เพราะว่าคนที่เป็ญาติสนิทโดยที่สุตร่วมบิดามารดาเดียวกัน แต่นิสัยใจคอไม่ถูกกัน ความสามัคคีก็ไม่มี ความรักกันฉันพี่น้องก็ไม่มี กลับเป็นเหมือนคนอื่นหวังแต่ปองร้ายกัน ข่มกัน เช่นนี้จึงสู้คนที่ไม่ใช่ญาติแต่คุ้นเคยกันไม่ได้ ผู้คุ้นเคยกันจึงชื่อว่าเป็นญาติสนิท ยิ่งเป็นญาติกันด้วยรักใคร่กันคุ้นเคยกัน ชื่อว่าเป็นญาติสนิทสักปานใด. ผู้มีปัญญารู้อย่างนี้แล้ว จำต้องประพฤติให้เป็นที่คุ้นเคยกับคนที่สมควร ข้างหนึ่งประพฤติ ข้างหนึ่งไม่ประพฤติก็หาคุ้นเคยกันไม่ ต้องประพฤติทั้ง ๒ ข้าง คือต้องผ่อนผัน อหฺมาสยต่อกัน ข้างหนึ่งจะเริ่มโกรธหรือโกรธแล้ว ข้างหนึ่งก็ทำใจดีวางกิริยาไม่โกรธตอบ ข้างหนึ่งผลอ ข้างหนึ่งเดือนสติ ข้างหนึ่งขัดข้องอย่างไร ข้างหนึ่งช่วยตามกำลัง ดังนี้เป็นตัวอย่าง เป็นหนทางให้คุ้นเคยกัน. เมื่อคุ้นเคยกันอันจัดว่าเป็นญาติสนิทมีอยู่แล้ว ก็เป็นเหตุที่จะ

ได้รับผลที่พึงใจหลายประการ เมื่อมีงานการอันใดก็ได้อาศัยผู้คุ้นเคย
เหล่านั้นช่วยเหลือ ย่อมสำเร็จได้โดยสะดวก พอจะฝากวงศ์สกุลให้ช่วย
แนะนำในทางที่จะสืบเชื้อสายให้เป็นไปสืบกาลหาที่สุคติได้ ให้เชื้อสาย
ได้เจริญรอยตามที่ตนประพฤตินมา คือความคุ้นเคยแก่ผู้จะคบค้าสมาคม
เป็นต้น.

๑๖๗. เนกาตี ลภเต สุขิ. [๓๑๕]

ผู้กินคนเดียว ไม่ได้ความสุข.

(ของท้าวตักกะ)

กระทู้หาได้หมายความว่าถึงคนอนาถา หาเลี้ยงชีพพอกินวัน
หนึ่ง ๆ ไม่ หมายความว่าถึงบุคคลผู้มั่งมีอาจเฉลี่ยเลี้ยงดูผู้อื่น ๆ ได้.
บุคคลผู้มั่งมีแต่เป็นคนตระหนี่กินอยู่คนเดียว มีแขกเฉพาะหน้าก็
ไม่เหลียวแลที่จะจัดโภชนาหารเชื้อเชิญให้บริโภคน. ซึ่งว่าผู้กินคน
เดียว หาได้สุขไม่นั้น เมื่อมีเพียงพอจะเลี้ยงดูแขกได้ ในเวลาจำเป็น
เช่นนั้น แต่หากเคยเสีย คงหาสุขในใจมิได้ ด้วยคิดลังเลจะเลี้ยงดู
ก็เสียขาย เห็นเป็นเหมือนค่าน้ำพริกละลายแม่น้ำ ครั้นไม่เลี้ยงก็รู้สึก
ว่าไม่ค่อยดี ใจเวลานั้นคงมีทั้งโลก โกรธ หลง พร้อม. โลกนั้น
มีดังแลเห็นอยู่แล้ว เมื่อแขกมานั่งชกพุดอยู่นาน ๆ ในเวลากินนั้นคง
อยากให้แขกไปเสีย เมื่อแขกไม่ไปตามประสงค์ ก็คงโกรธ หา
อุบายพุดอ้อมอย่างหนึ่งอย่างใดให้เขาไป เมื่อเขาขึ้นไม่เข้าใจก็คง
เคืองหนักขึ้น ลงไล่เอาตรง ๆ เท่านั้น หลงนั้นก็มิโดยมีโลกโกรธ

อยู่แล้วนั้น เพราะมีหลงหาสุขมิได้ดังนี้. แต่สุขอันจะไม่ได้มีจริง
นั้น ก็มีเป็นอันมาก เช่นมีเพื่อนฝูงน้อยที่สุด ไม่ค่อยมีคนพึงพาอาศัย
แม้ตนจะพึงพาอาศัยใครก็ยากเหมือนกัน ดังนี้ เป็นต้น.

๑๖๘. นตฺถิ โลก อนินฺทิตฺโต. [๓๓๖]

คนไม่ถูกนินทา ไม่มีในโลก.

นินทา แปลว่า ครหา, ตีเตียน, ตำหนิ. แบ่งเป็น ๒

นินทาถูก ๑ นินทาผิด ๑. นินทาผิด ได้แก่เรื่องที่นินทานั้นไม่จริง
ไม่มีมูล หรือมีจริงอยู่เล็กน้อย ก่อนนินทาให้มากความออกไป,
นินทาถูก ได้แก่ตีเตียนตามที่ผิดจริง นินทาผิดนั้น ประสงค์
ว่าให้เสียชื่อ ให้คนเข้าใจผิดไปด้วยก็มี ผู้นินทานั้นเข้ามาจ้ดไป
จึงได้นินทาเช่นนั้นก็มี ผู้ถูกนินทาจำต้องลงแก้ เพื่อไม่ให้
ใครเข้าใจผิด หากไม่จะเสื่อมเสียความดีของตน และพลอยให้คนอื่น
ที่ได้อยู่ที่เกี่ยวข้องด้วยเสียชื่อไปด้วย. นินทาถูกนั้น ประสงค์ให้ผู้ถูก
นินทารู้สึกโทษของตน จะได้ละเว้นเสีย หรือมิให้ใครเอาเยี่ยงอย่าง
ผู้ถูกนินทาเช่นนั้น มักเป็นคนที่ท่านผู้นินทาหวังดี หวังให้กลับตัวใหม่
หรือเห็นว่าใช้ไม่ได้แล้ว ท่านผู้หวังเช่นนี้ มักตีเตียนต่อหน้าผู้ผิด.
คนผู้นินทามี ๒ พวก คนเขลา ๑ คนฉลาด ๑ ว่าโดยเฉียบขาด
คนเขลานั้นนินทาใช้ไม่ได้ไม่ควรถือ เว้นไว้แต่ต้องแก้คำ เช่นถูกลง
พิมพ์โฆษณา ในหนังสือพิมพ์ที่ออกเสมอตั้งกล่าวแล้ว คนฉลาด

นินทา ใช้ได้ควรฟังแท้. การที่เขานินทานั้น รู้จักนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ก็เพื่อประโยชน์แก่ตนได้อยู่ เช่นถูกตำหนิว่าไม่ดี อย่างนั้น ๆ แต่ไม่จริง โดยปกติก็น่าซัดใจ แต่ถ้าคิดว่าปากเขาก็มีพูดตามประสงค์ของเขา เราคืออยู่เราจะพลอยเสียไปเมื่อไร ถ้าเขาติถูกผู้เขลาบางทีก็ซัดใจ ผู้ไม่เขลาที่กลับเห็นว่าเป็นคำเตือน เราไม่ติจริงข้อใดจักได้เว้นข้อนั้นเสีย.

การตินินทานั้นมิใช่จะฟังมี ๆ มาแต่โบราณกาล ไม่มีใครที่จะไม่ถูกนินทา เดือนตะวันก็ส่องแสงอยู่ตามธรรมดา ก็ยังไม่วายคนติ แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุดก็ยังถูกติ จักกล่าวไปไยถึงคนสามัญที่จะไม่ถูกติเล่า. ด้วยเหตุผลตามที่บรรยายมา สมเด็จพระโลกนาถเจ้าจึงตรัสสอนให้พิจารณาเห็นว่า นินทาหรือสรรเสริญเป็นของไม่เที่ยง มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา เมื่อเห็นตามพุทธโอวาทนี้แล้ว ก็จักไม่ใส่ใจจนเสียใจดิใจจนเกินไป หรือไม่มีธุระเสียเลย.

๑๖๕. ขณวาที ตถาการี. [๓๔๓]

คนตรงพูดอย่างไร ทำอย่างนั้น.

(ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ว. ว.)

นิสัยคนตรง พูดอย่างไร ต้องทำอย่างนั้น, ทำให้คนอื่น
รู้นิสัยสังเกตง่าย. กล่าวตามที่เป็นไปของคนถือตรงเป็นประมาณ
ก็ย่อมมีอยู่ ๒ ทาง ๆ หนึ่งดี ทางหนึ่งชั่ว. ทางชั่วเช่นนัคนันไว้ว่า

จะไปปล้นบ้านแห่งหนึ่ง ถ้าถือตรง ถึงรู้ว่ามิโทษก็นิยมว่าต้องไป ตามนัด นี่เป็นทางชั่วหาควรถือไม่ อันที่จริงคนตรงเมื่อจะพูดอะไร ควรใคร่ครวญก่อนว่าจะต้องทำตามทีพูดจะมีโทษหรือไม่ ถ้าเห็นว่า มิโทษ เช่นนัดกันไปปล้นบ้าน ก็หาควรลั่นวาจารับไม่ ถ้าเห็น ว่าหาโทษมิได้จึงพูด และทำให้ได้ตามพูด นี่เป็นตรงดี. ทางดี เช่นนัดกันไปสดับธรรมที่วัด ถ้าถือตรงก็เว้นไม่ได้ ที่จะไม่ไปให้ ได้ตามนัด เพราะการนัดไปฟังธรรมเป็นการดี ได้ไปตามนัดก็เป็น ตรงดี ถ้าไม่ไปก็เสียวาจาที่ลั่นไว้ และขาดทุนบำเพ็ญชัมมัสสวน- กุศล.

๑๗๐. หิริเสโท ปุริโส โภจิ โลกสมิ วิชชติ. [๓๔๔]

ผู้งดเว้นด้วยความละเอียดใจ มีน้อยคนในโลก.

บุคคลมางดเว้นจากอกุศลวิตก ๓ คือ กามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก เสียได้ ด้วยความละเอียดใจของตนเอง หาได้ น้อยคนในโลกจริงทีเดียว แต่ผู้รู้ช่วยตักเตือนยังงดเว้นไม่ค่อยได้ งด เว้นได้เองจะหาได้ที่ไหน. การที่งดเว้นอกุศลวิตกได้เอง ก็ด้วย เป็นผู้มีปรีชาสามารถรู้จักละเอียดใจ. เหตุที่เกิดความละเอียดมีมาก ชาติ สกฺล สมบัติ ยศ คุณธรรม เป็นเครื่องตักเตือนให้คิดว่า เรามีชาติสกฺลเป็นต้นอย่างนี้ ไม่ควรจะตริกชั่วเช่นนั้น ไม่ควร จะประพฤติชั่วเช่นนั้น ชั่วเช่นนั้นหาสมควรกับเราผู้มีชาติสกฺล ดังนี้ไม่.

๑๗๑. กวี คาถานมายโส. [๓๔๕]

จินตกวีเป็นที่อาศัยแห่งคาถาทั้งหลาย.

จินตกวีนั้น คือท่านผู้ฉลาดประพันธ์ข้อความอะไร ๆ เป็นโคลงฉันท์กาพย์กลอน ข้อความที่ประพันธ์นั้นล้วนไพเราะจับใจ และเป็นเครื่องสำแดงอัจฉริยภาพของท่านด้วย. คาถา ได้แก่บทกลอนที่ประพันธ์โคลงฉันท์กาพย์ อันมีชื่อเรียกเป็นอนเนก. คาถานั้นแหละจะไพเราะเสนาะโสต มีสาระประโยชน์ เป็นสุนทรภายิต อาศัยจินตกวีประพันธ์ จินตกวีจึงเป็นที่อาศัยแห่งคาถาทั้งหลาย. ผู้ที่มีใช้จินตกวีประพันธ์ข้อความอะไร ๆ บ้าง พึงรู้เถิดว่า กงหาอรรถรสมิได้.

๑๗๒. พุทธมมาติ มาตาปิตโร. [๓๔๖]

มารดาบิดา ท่านว่าเป็นพรหม (ของบุตร).

พรหมนั้น คือท่านผู้มีพรหมวิหารธรรม ๔ คือ มี เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นวิหารธรรม มารดาบิดาก็เป็นเช่นนั้นในบุตรของตน. มารดาบิดาเห็นบุตรเป็นสุขยิ้มแย้มแจ่มใสอยู่แล้ว ก็ปรารถนาจะให้บุตรเป็นสุขอยู่ดั่งนั้นหรือยิ่งขึ้น นี้เมตตา. เห็นบุตรได้รับความทุกข์เช่นร้องไห้ เพราะเหลือบยุ่งกัศ หรือไม่สบาย โดยที่สุคตอยากนม ก็หวังให้บุตรพ้นจากทุกข์นั้นตามแต่จะช่วยได้ นี้กรุณา. เห็นบุตรเรียนหนังสืออ่านเขียนได้ หรือสอบไล่ได้ก็พลอยยินดีด้วย นี้มุทิตา. เห็นบุตรมีเหย้าเรือนประพุดติเป็นคนตั้งตัว

ได้แล้ว ก็วางอารมณ์ที่ห่วงใยลง นี้อุเบกขา. โดยบุตรจะชั่วช้า
ผิดเสียสักปานใด ก็ทิ้งก็ตัดขาดไม่ได้. มารดาบิดาย่อมปรารถนา
บุตรที่ดี. แจกบุตร ๓ พวกตั้งในกระทู้ ๑๗๗.

๑๗๓. อิตถิ มถิ พรหมจรรย์สส. [๓๔๕]

สตรีเป็นมลทินของพรหมจรรย์.

บุคคลประพาศพรหมจรรย์ ได้แก่อุบาสกผู้รักษาอุโบสถศีล
ในวันอุโบสถ และนักพรตเช่นฤษีกับภิกษุสามเณร บุคคลประพาศ
พรหมจรรย์เหล่านั้น ต้องเว้นการคบหากับหญิงเพื่อร่วมประเวณี
โดยที่สุดไม่มีถึงอย่างนี้ เพียงมีจิตรักใคร่พูดเคาะแคะจับต้องกาย
ก็ไม่สมควร พรหมจรรย์ถึงจะบริสุทธิ์ไม่เศร้าหมอง. บุคคล
ผู้สูงส่งเช่นนั้นกับผู้หญิง แต่ปฎิญาว่าประพาศพรหมจรรย์ นี้แหละ
ชื่อว่าหญิงเป็นมลทินของพรหมจรรย์ นี้เป็นคำสอนฝ่ายชาย. ประสงค์
เป็นคำสอนฝ่ายหญิง ผู้ประพาศพรหมจรรย์ เช่นอุบาสิกา
รักษาศีล ๘ ในวันอุโบสถ ก็เห็นโดยตรงกันข้าม ว่าชายเป็นมลทิน
ของพรหมจรรย์ แล้วพรรณนาความที่หญิงต้องงดเว้นการคบกับชาย
เพื่อร่วมประเวณีเป็นต้น.

๑๗๔. อิตถิ ภณฺฑานมุตฺตมฺ. [๓๕๐]

สตรีเป็นสูงสุดแห่งภณฺฑะทั้งหลาย.

สตรีในที่นี้ประสงค์มีภัสดาแล้ว. สตรีเช่นนี้นับว่าเป็นภณฺฑะ

ประการหนึ่ง. ภัณฑะนั้น ได้แก้ทรัพย์สมบัติทั้งปวง. ชายผู้เป็น
สามีภัณฑะต่าง ๆ กับทั้งภริยาค้วย. ถ้ามีคนขอหรือศรัทธาให้แก่
ใครเอง ภัณฑะอื่น ๆ นอกจากภริยาคงยอมยกบริจาคให้ได้ แต่
จะบริจาคภริยาแก่ใคร ๆ เห็นยากนัก หรือไม่ได้ทีเดียว จะให้ได้
ก็แต่ใจพระโพธิสัตว์ คนมัจฉริยะแล้ว เพียงแต่จะให้อะไร ๆ เป็น
ทานก็ยากเสียแล้ว ให้ภริยาเป็นไม่ต้องพูดละ. เพราะเหตุนี้เอง
ภริยาจึงเป็นสูงสุดแห่งภัณฑะทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง สตรีผู้เป็น
ภริยาตั้งอยู่ในธรรมของภริยา หาไม่ง่าย ถ้าได้ภริยาเช่นนั้น ของ
อะไรอื่นจะสู้ได้ แม้เพราะเหตุนี้ สตรีชื่อว่าเป็นอุมแห่งภัณฑะ
ทั้งหลาย.

๑๗๕. กตฺตา ปญฺณณมิตฺติยา. [๑๕๒]

สามีเป็นเครื่องปรากฏของสตรี.

บุคคลที่ภัสดา ตั้งอยู่ในธรรมของภัสดาแท้จริง ทั้งสมบูรณ์
ด้วยโภคทรัพย์ มียศบรรดาศักดิ์ และคุณสมบัติอย่างอื่นอีก ผู้คน
รู้จักนับถือรักใคร่มาก ชื่อเสียงโด่งดัง ไปไหนก็มีคนรู้จักนับหน้า
ถือตา ส่วนสตรีภริยาของบุคคลผู้นั้นก็พลอยมีหน้ามีตา คนรู้จัก
มากด้วย จึงได้ชื่อว่าภัสดาเป็นเครื่องปรากฏของสตรี. นัยหนึ่งสตรี
ผู้ภริยาของบุคคลนั้น รู้สึกว่าเรามีผู้รู้จักมากมีชื่อเสียง ก็เพราะ
ความคิดของสามีของเรา. หรือคนอื่น ๆ รู้จักสตรีนั้น ก็รู้สึกว่า
เพราะเรารู้จักสามีของเขา ภัสดาจึงได้ชื่อว่าเป็นเครื่องปรากฏของสตรี.

๑๗๖. สุตสูสา เสฎฐา ภரியาน์. [๓๕๓]

บรรดาภริยาทั้งหลาย ภริยาที่เชื่อฟังเป็นผู้ประเสริฐ.

ยกภริยาที่เชื่อฟังอยู่ในถ้อยคำว่าเป็นผู้ประเสริฐสุด. เชื่อฟัง
คำแนะนำให้ตั้งอยู่ในธรรมของผู้จะเป็นภริยาที่ดี.

๑๗๗. ปุตตา วตฺถุ มนุสฺसान์.

บุตรเป็นวัตถุที่ประสงค์ของมนุษย์ทั้งหลาย.

คนเราถ้าไม่มีบุตรแล้วเป็นสูญกัน. อีกอย่างหนึ่ง ถ้าสกุลใด
ไม่มีบุตร สกุลนั้นก็ขาด หรือมีบุตรแต่เป็นบุตรที่ใช้ไม่ได้ ไม่
อาจจะดำรงวงศ์สกุลให้สืบต่อไป สกุลนั้นก็ไม่ได้ดำรงไปได้เหมือนกัน
บุตรที่ดีอาจจะดำรงวงศ์สกุลให้ตั้งมั่นอยู่ได้. บุตรที่ดีนั้นแหละเป็นที่
ตั้ง คือเป็นผู้จะสืบวงศ์สกุลของมนุษย์ทั้งหลาย. บุตรมี ๓ พวก
อติชาตบุตร อนุชาตบุตร อวชาตบุตร บุตรที่มีอัธยาศัยใจคอ
หลักฐานดีกว่ามารดาบิดานั้น ชื่ออติชาตบุตร, บุตรที่มีอัธยาศัยใจ
คอเหมือนบิดามารดานั้น ชื่อสมานชาตบุตรบ้าง อนุชาตบุตรบ้าง,
บุตรที่มีอัธยาศัยใจคอเลวทรามต่ำกว่ามารดาบิดา ชื่ออวชาตบุตร,
ในที่นี้ประสงค์อติชาตบุตรและอนุชาตบุตรว่าเป็นบุตรที่ดี เป็นที่ตั้ง
ของมนุษย์ทั้งหลาย.

๑๗. ปุณฺยวรรค คือ หมวดบุญ.

๑๗๘. ปุณฺณิ โจเรหิ ทูหริ. [๑๕๕]

บุญอันโจรนำไปไม่ได้.

บุญ แปลว่าเครื่องชำระสันดาน. บุญ เป็นชื่อของเหตุก็มี เป็นชื่อของผลก็มี. เป็นชื่อของเหตุ คือข้อปฏิบัติอันบุคคลจะต้องปฏิบัติ ต้องทำ ต้องบำเพ็ญ ต้องประพฤติ ต้องเจริญ เช่นคำว่าบุญในกระทู้. เป็นชื่อของผล คือความสุข อันเกิดแต่บุญอย่างอื่น เช่นมัทธस्थ्यสมบัติ มียศ. บุญในกระทู้ ประสงค์บุญผู้เหตุ บุญเช่นนี้ ต่างกันโดยเป็นข้อปฏิบัติหย่อนยิ่งกว่ากัน เป็น ๓ คือ ทาน ศีล ภาวนา. ต้องการจะแสดงทานว่ามีลักษณะอย่างไร มีก็อย่าง คืออะไรบ้าง ก็แสดง ในศีลและภาวนาก็เหมือนกัน หรือยกบุญกิริยาวัตถุทั้ง ๑๐ มาแสดงก็ตาม คำว่าบุญโจรนำไปได้ยาก หมายความว่านำไปไม่ได้ ไม่ใช่โจรเอาจริง ๆ อาจนำไปได้บ้าง ข้อว่าบุญโจรนำไปได้ยากนี้ แสดงให้เห็นว่าดีกว่ามัทธस्थ्यสมบัติอันต้องระวัง หาไม่โจรก็ลักไป แต่ระวังสักปานใด โจรคงลักไปได้บ้างเมื่อคราวผลอ. บุญนั้นมีในสันดานแล้ว แม้ไม่ต้องระวังโจรก็นำไปไม่ได้.

๑๗๙. ปุณฺณิ สุขํ ชีวิตสงฺขมฺหิ. [๑๖๐]

บุญนำสุขมาให้ในเวลาสิ้นชีวิต.

บุญเป็นมูลเหตุ ให้เกิดสุขเป็นผล. บุญควรชักมาเหมือนกระทู้ ๑๗๘. คำว่า ในเวลาสิ้นชีวิต เอาความว่า โกลีจะดับจิต

เป็นคำเตือนว่าเมื่อใกล้จะดับจิตควรทำใจให้เป็นบุญไว้ ต่อแต่ใจอัน
เป็นบุญอยู่แล้วก็จะมีแต่ความสุขตลอดดับจิต. เมื่อเวลาตี ๆ อยู่จำเป็น
ต้องหัดต่อสู้นิวรณ์ทั้ง ๕ ไว้ให้ชำนาญ เวลาใกล้มรณะหากนิวรณ์
เกิดจะได้ห้ามไว้ได้ เมื่อจิตปราศจากนิวรณ์ แล้วจิตก็ผ่องแผ้วเป็นบุญ.

กามฉันท์ จะกำจัดได้ด้วยพิจารณากายคตาสติ อันที่จริง
ก็มีภฏฐานนี้ก็เหมาะแก่จะไม่ให้ความกำหนดยินดีในรูปารามณ์ ส่วน
สัททารมณ์ คันธารมณ์ รัสสารมณ์ โภฏฐัพพารมณ์ อันเนื่องอยู่ใน
รูปารมณ์ก็จะพลอยไม่ให้ความกำหนดยินดีเกิดขึ้นตามกัน. ถ้าไม่เป็น
ไปได้เพราะใกล้จะดับจิต มันเป็นห่วงในกามารมณ์ทั้ง ๕ เหล่านั้น
ควรพิจารณาตามอภิณหปัจจเวกษณ์ข้อ ๔ ก็จะวางใจเฉยได้ พยาบาท
ควรเจริญเมตตา หรือขันติแก้ เวลาใกล้ต่อมรณะมักต้องอาศัย
คนอื่นเป็นพื้น ไม่ได้ตั้งใจแม้ไม่มาก ก็ให้เกิดโกรธคิดปองร้าย
จึงควรเจริญเมตตาหรือขันติแก้. ถินมิทระ ตามปกติควรจะเจริญ
ชาคริยานุโยค ผจงกรม) ใกล้จะแตกดับเช่นนั้นไม่ได้ ควรเจริญ
พุทธคุณเห็นจะเหมาะ. อุทัจจกุกกุจะ ควรทำจิตให้นิ่งอยู่ในอารมณ์
เดียวที่ดี เช่นมุ่งภาวนาพระนามว่า อรหิ โดยรู้ความตามพระคุณ
ชัดแล้ว. วิจิกิจฉา ควรตัดสินใจให้แนลงไปด้วยเจริญอนัตตานุปัตสสนา.

๑๘๐. สุโข ปุณฺณสุส อัจจโย. [๑๖๑]

ความสั่งสมขึ้นซึ่งบุญ นำสุขมาให้.

กระทู้นี้อธิบายเทียบกระทู้ ๑๓๕. ถ้าความน้อยงแก่บุญเช่น
กระทู้ ๑๓๘.

๑๕. มิตรวารรค คือ หมวคเพื่อน

๑๘๑. สตฺถุ โถ ปสวโต มิตรํ. [๓๗๔]

หมู่เกวียน (หรือต่าง) เป็นมิตรของคนเดินทาง.

เป็นการดีที่นักเดินทางมีหมู่เกวียนเป็นเพื่อนไปด้วย ไปทางไกลคนเดียวดูน่าหวาดเสียวต่ออันตรายมิใช่น้อย ถ้ามีหมู่เกวียนไปด้วยหรือคนเดินทางไปอย่างน้อยที่สุดสักคนหนึ่งด้วยก็ยิ่งดีมาก คือเมื่อเจ็บไข้หรือขาดแคลนอันใด หรือสัตว์ร้ายจะขบกัดหรือคนจะทำร้าย ก็ได้ช่วยแก้ไขตามกำลังของเรา หรือแม้ไม่พ้นต่ออันตรายแห่งชีวิต เขาก็จะได้นำพาช่วยมาบอกข้างบ้านให้ญาติรู้เรื่อง เดินทางมีเพื่อนไปด้วยมีคุณดังนี้ สมเด็จพระศาสดาจึงตรัสสอนว่าหมู่เกวียนเป็นมิตรของคนเดินทาง.

๑๘๒. มาตา มิตรํ สเก ฆเร. [๓๗๕]

มารดาเป็นมิตรในเรือนตน.

บรรดามิตร มารดานับว่าเป็นมิตรคนแรก และเป็นมิตรผู้สนิทชิดชม. บุตรธิดาได้อาศัยมารดาเป็นมิตรในเรือนของตน อันยากที่จะหามิตรอื่นมาเปรียบ ในข้อว่าเป็นมิตรคนแรกคนสนิทชิดชม เพราะ

มารดาเป็นธูระในบุตรธิดาทุกสิ่ง ด้วยท่านมีอัธยาศัยน้ำใจคุณพรหม เพราะน้ำใจท่านเต็มไปด้วยพรหมวิหารทั้ง ๔. (ระวังอย่าพรรณนา ให้เหลือไปจนบิดาก็สู้ไม่ได้ ต้องเห็นว่าดีคนละอย่าง).

๑๘๓. สหาโย อตฺตชาตสฺส โหติ มิตฺตํ ปุณฺฺปฺปุนํ. [๓๗๖]

สหายเป็นมิตรของคนมีความต้องการเกิดขึ้นเนื่อง ๆ.

บุคคลผู้มีฐานะเสมอ ๆ ที่ลำพังตัวคนเดียวทำไม่สำเร็จ เมื่อเช่น นี้ต้องมีบุคคลร่วมใจกันหลาย ๆ คน เป็นมิตรช่วยเหลือถึงจะสำเร็จธุระ ได้ บุคคลผู้ร่วมใจกล่าวคือสหายจึงเป็นมิตรของคนมีฐานะเกิดขึ้นเนื่อง ๆ บุคคลผู้จะมีมิตรมาก ก็ต้องอาศัยเป็นคนมีน้ำใจกว้างขวางโอบอ้อมอารี ประกอบด้วยสังกวัตร ๔.

๑๘๔. สพฺพตฺถ ปุชฺชิตฺ โหติ โย มิตฺตานํ น ทฺพภฺตฺติ. [๓๗๗]

ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ย่อมมีผู้บูชาในที่ทั้งปวง.

(ของเตมียโพธิสัตว์)

บุคคลไม่ทำร้ายร่างกายของมิตรด้วยศาสตราวุธให้เสียโฉมหรือจนถึงสิ้นชีวิต ไม่ประกอบยาเบื่อยาพิษล่อลวงให้มิตรดื่ม และไม่ทำร้าย แก่บุตรหลาน มารดาบิดา ญาติ และผู้อยู่ในปกครองของมิตรด้วย ศัสตราวุธและยาเบื่อยาพิษเช่นนั้น. ไม่ยกยกถ้อโกงตระบัดสิน โภก- สมบัติบรรดามีวิญญูณและหาวิญญูณมิได้ของมิตร และบุคคลอื่นที่ เกี่ยวข้องกับมิตรบุตรหลาน เป็นต้น ไม่ล่วงเกินบุตรภริยาของมิตรและ

ผู้ที่เกี่ยวข้องกับมิตร ไม่พูดปด ไม่พูดต่อเสียด ไม่พูดหยาบ ไม่พูดเหลวไหลแก่มิตร และผู้เกี่ยวข้องเพื่อให้เขาเข้าใจผิดเสียประโยชน์ แยกกัน เจ็บใจรำคาญโสต. บุคคลไม่ประพฤติดังกล่าวมาแล้วนี้ ชื่อว่าไม่ประทุษร้ายต่อมิตร. ด้วยการให้ปัน เกรงใจเพราะ ประพฤติประโยชน์ เป็นผู้มีเสมอตนไม่แก้งกล่าวให้คลาดจากจริง.

ผู้ไม่ประทุษร้ายต่อมิตรดังนี้ ย่อมมีชื่อเสียงฟุ้งไปในทิศานุทิศ ชนผู้เป็นมิตรหรือไม่ใช่มิตรทุกหนทุกแห่ง ย่อมเคารพรักใคร่สรรเสริญให้ปันลาก ชื่อว่าย่อมมีผู้บูชาในที่ทั้งปวง.

๑๘๕. สพฺเพ อมิตฺเต ตรติ โย มิตฺตานิ น ทฺพฺภติ. [๑๗๘]

ผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ย่อมผ่านพ้นศัตรูทั้งปวง.

(ของเตมียโพธิสัตว์)

ดูอธิบายชนผู้ไม่ประทุษร้ายต่อมิตรในกระทู้ ๑๘๔. ชื่อว่าย่อมผ่านพ้นศัตรูได้นั้น น่าจะเข้าใจว่า ไม่ประทุษร้ายต่อมิตรฝ่ายหนึ่ง ศัตรูมีอีกฝ่ายหนึ่ง. จะผ่านพ้นศัตรูซึ่งมีอีกอย่างหนึ่งอย่างไร. น่าจะเข้าใจว่าการไม่ประทุษร้ายนั้น ก็คือมีเมตตาคุณนั่นเอง เพราะฉะนั้น อานิสงส์แห่งเมตตาคุณมี ๑๑ ประการ จะยกมากล่าวแต่ประการที่เหมาะสม คือ ทเวตาคัมภรกรรภา ๑ เป็นที่รักแห่งคนทั้งหลาย ๑ เพลิง ศัสตรา ยาพิษ ไม่ทำอันตรายได้ ๑. ชนผู้ไม่ประทุษร้ายต่อมิตร ย่อมผ่านศัตรูได้ดังนัยที่กล่าวมานี้. เมื่อกล่าวตามที่แลเห็น ศัตรูทั้งปวงได้ทราบความที่บุคคลนั้นมีอหยาศัยดีเห็นปานนั้น จิตที่มุ่ง

เป็นศัตรูกลับมีไมตรีต่อบุคคลนั้น แม้เป็นศัตรูอย่างร้ายกาจ ก็ยอมจะกลับมีจิตขลาดไม่กล้าปองร้ายง่าย ๆ จนถึงกลับกลายเป็นกัลยาณจิตต่อบุคคลนั้น เมื่อผู้ไม่ประทุษร้ายนั้นหากยังมีผู้ประทุษร้ายอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ควรเห็นได้ว่าอกุศลกรรมแต่ปางหลังที่ตนทำไว้มานานอานวยผล เช่นพระมหาโมคคัลลานเถรเจ้าถูกโจรประหาร จนต้องนิพพาน ฉะนั้น.

๑๘๖. ภริยา ปรมา สขา. [๓๘๑]

ภริยาเป็นเพื่อนสนิท.

บรรดาสหยา ภริยาจัดว่าเป็นสหยาอย่างยิ่ง ภริยานี้ก็ประสงคภริยาที่ดีตั้งอยู่ในธรรมของสตรีผู้เป็นภริยา. เพราะเป็นผู้ต่างหูต่างตาจริง ๆ ของสามี ไม่สักแต่ว่า สามีไปทำการ ภริยาก็ดูแลสิทธิขาด การข้างบ้านเรือนทุกสิ่งทุกอย่าง สามีเป็นผู้หา ภริยาเป็นผู้เก็บงำ และคู่สุขทุกข์ด้วยกัน. นี้เป็นสุภายิตสอนชาย ถ้าหญิงก็พึงรู้โดยความกลับกัน.

๑๘๗. นตฺถิ พาลे สหายตา. [๓๘๒]

ความเป็นสหยา ไม่มีในคนพาล.

อธิบายว่า คนพาลไม่คบใครจริง. จะเป็นบัณฑิตก็ตามเป็นพาลเหมือนกันก็ตาม คนพาลไม่คบจริงทั้งหมด. น่าจะแลเห็นว่าเป็นพาลเหมือนกันจะคบกันจริง แต่หาเช่นนั้นไม่ ต่างเป็นพาลเหมือนกัน

ยิ่งคบกันไม่จริงทีเดียวนั้น เช่นพวกปล้นเขา คบกันทำการชั่วนี้สำเร็จ น่าจะช่วยกันปิดบัง หากว่าช่วยกันปิดบัง เจ้าหน้าที่ก็ยากที่จะจับได้ แต่หากพวกกันเองเผชิญแตกกันผิดใจกัน ด้วยเรื่องแบ่งส่วนได้หรือเหตุอื่น ทำให้ความชั่วที่ตัวและพวกกันกระทำโดยปิดบัง กลับเปิดเผยออกจนเจ้าหน้าที่สืบจับได้. ผู้มีปัญญาผู้นิสัยใจคอคนพาลแล้ว ไม่ควรคบเลยเป็นอันขาด มีแต่ประสบความพินาศเหลือหลาย.

๑๘๘. อุดมคติ ชาตมคติ สุขา สหaya. [๓๘๓]

เมื่อความต้องการเกิดขึ้น สหายเป็นผู้นำสุขมาให้.

เมื่อความต้องการอย่างหนึ่งอย่างใดเกิดขึ้น ผู้เดียวไม่สามารถจะ ให้สำเร็จ เมื่อมีสหายแล้วช่วยกันจนสำเร็จได้ เมื่อมีสำเร็จความต้องการ นั้นแล้ว ก็ยอมนำความสุขมาแก่เจ้าของกิจการ จึงชื่อว่าสหายทั้งหลาย เมื่อความต้องการเกิดขึ้นยอมนำมาซึ่งสุข. บุคคลผู้ปรีชาผู้ตั้งนี้แล้ว อย่าทำอหยาตย์คับแคบ ควรคบคนดีเป็นสหายไว้ให้มากจะได้พึ่งพา อาศัยเมื่อมีธุระ.

๒๐. ยางนาวรรค คือ หมวดขอ

๑๕๘. ยางโก อปฺปิโย โหติ. [๓๘๗]

ผู้ขอย่อมไม่เป็นที่รัก (ของผู้ถูกขอ).

(ของรัฎฐपालกถบุตร)

ถ้าไม่จำเป็นจริง ๆ อย่างขอดีกว่า ถ้าได้คำสั่งไว้ให้ขอ ก็ควรรู้ประมาณในการที่จะขอ เพราะคนผู้ขอย่อมไม่เป็นที่รักของผู้ถูกขอ. เราจะหาแต่ประโยชน์ของเรา ไม่คิดถึงว่าจะเป็นการรบกวนใจเขาหรือไม่ นั่น หากว่าใคร ๆ ก็ไม่อยากจะถูกคนกวนใจ. เพราะฉะนั้น เราควรจำสูกายิต ซึ่งกล่าวไว้ว่า คนผู้ขอย่อมไม่เป็นที่รัก (ของผู้ถูกขอ) ดังนี้ไว้ ดีกว่าจะนึกว่า ไม่เป็นไร ช่างเขาเป็นไร.

๑๕๙. ยาจ อทมฺปิโย. [๓๘๘]

คนผู้ถูกขอ เมื่อไม่ให้สิ่งที่เขาขอ ย่อมไม่เป็นที่รัก (ของผู้ขอ).

(ของรัฎฐपालกถบุตร)

คนใจบุญยอมจำแนกแจกทานเป็นนิตยบ้าง พิเศษบ้าง ทั่วไปบ้าง จำเพาะบุคคลบ้าง ทั้งนี้เป็นไปด้วยบริจาตนเอง หรือมีผู้ขอ. ส่วนให้เองไม่มีปัญหา ส่วนมีคนขอ จึงถือว่าถ้าเราให้เขา ๆ ก็จะรักเรา ถ้าเราไม่ให้เขา ๆ ก็จะชังเรานั้นไม่ชอบ แล้วแต่ใจเรา จะให้ก็ได้ ไม่ให้ก็ได้ เขาจะชอบหรือไม่ชอบก็ช่างเขา. ข้อสำคัญต้องพิจารณาคุณหลักของความจำเป็นจะต้องให้หรือไม่ คือ ถึงคราวจะให้ เพื่อจะบูชา

คุณหรือไม่ เพื่อจะสนองคุณหรือไม่ เพื่อจะสงเคราะห์คราวขัดจริง ๆ
หรือไม่ เพื่อจะทำอุปการะก่อนหรือไม่. ถ้าจะต้องการให้ตามที่กล่าวมา
จะให้หรือยังไม่ให้ก็แล้วแต่ควร ถ้านอกจากนี้ก็ไม่ควรให้.

๑๕๑. เทสุโต จ โหติ อติยานาย. [๑๕๕]

คนยอมเป็นที่เกลียดชัง เพราะขอจัด.

(ของดาบสตนหนึ่ง)

คนโลกมีเท่าไรก็มีรู้พอ เช่นขอป่านกะพ้อค้ำคุ่นเคยกัน ได้มา
ป่าน ๑ แล้ว เห็นว่าเล็กไปจึงขอขนาดใหญ่กะเขาอีก ครั้นได้มาเห็น
ว่าใหญ่ไป จึงขอขนาดกลางกะเขาอีก ครั้นได้แล้วก็ยังไม่จบ อยาก
ได้ให้เป็นคู่กัน จึงขอป่านเล็กอีก ๑ ป่าน ดังนี้เป็นต้น พ่อค้าจะนึก
อย่างไร บางทีจะนึกว่าเราลงทุนหามาไว้อายเพื่อหากำไรไว้เลี้ยงชีพ
ถูกแต่มาขอไม่รู้พอ เราเป็นเศรษฐีเมื่อไร มีขาดทุนเสียผลประโยชน์
หรือ พ่อค้านั้นจะชังมากกว่าจะชอบกระมัง ? เพราะฉะนั้นควรรู้จักประ-
มาณในการขอของเขา อย่าให้ผู้ที่ถูกฎาอุปถัมภ์ตนอดหนาระอาใจได้.

๑๕๒. น ตั ยาเจ ยสุส ปิย ชิกิเส. [๑๕๐]

ไม่ควรขอของที่รักที่อยากได้กะเขา.

(ของดาบสตนหนึ่ง)

สุภายิตนี้ควรถือแท้ ๆ บุคคลขอของที่อยากได้กะเขา. เขาเคย
ชอบพอรักใคร่กับตน ก็จะไม่เห็นใจไม่ไหว จนหน่ายคลายความรักใคร่

บางทีถึงขาดไม้ตรีกันทีเดียว. ลองคิดถึงใจเราบ้าง หากว่าเรามีของที่เรารักมาก มีคนที่ชอบกันกับเราอยากได้ออกปากขอของนั้น เราจะอึดอัดขัดขวางสักเพียงใด ตกลงเราคงไม่ชอบใจ อันเป็นทางที่จะให้เห็นห่างไปเท่านั้น. เพราะฉะนั้น อย่าขอของที่รักที่อยากได้กะเขา.

๒๑. ราชวรรค คือ หมวดพระราช

๑๕๓. ราชา รุกฺขสุตฺต ปญฺญาณิ. [๓๕๑]

พระราชเป็นเครื่องปรากฏของแว่นแคว้น.

พระราชย่อมมีพระเดชานุภาพแผ่ไพศาลทั่วทิศานุทิศ พสกนิกรในพระราชอาณาจักร หรือชาวต่างประเทศ ย่อมรู้จักพระองค์ทั่วไป ออกพระนามถึงไหน ก็ปรากฏถึงนั้น แว่นแคว้นคือพระราชอาณาจักรของพระองค์ก็พลอยปรากฏด้วย พระราชจึงชื่อว่าเป็นเครื่องปรากฏของแว่นแคว้น. อีกอย่างหนึ่ง ข้าแผ่นดินในแว่นแคว้นหรือชาวต่างประเทศ พึงพระบรมโพธิสมภาร ปกครองโดยพระราโชบาย อันสุขุมคัมภีร์ภาพ ได้อยู่เย็นเป็นสุขปราศจากภัยอันตราย ก็รู้สึกวาทั้งนี้ก็เพราะพระเดชานุภาพอันเสร็จมาแต่ทรงสถิตในทศพิชราชธรรม พระราชจึงชื่อว่าเป็นเครื่องปรากฏของแว่นแคว้น.

๑๕๔. สนุนทุโธ ขตุติโย ตปติ. [๑๕๕]

พระมหากษัตริย์ทรงเครื่องรบ ย่อมสง่า.

เป็นของจำเป็นดั่งนั้นแท้. เครื่องรบที่ทรงนั้นทำให้ข้าศึกเกรง
ขามพระบารมีเมื่อได้เห็น และเป็นเครื่องจูงใจชนผู้อยู่ใต้พระราช-
อำนาจให้มีใจองอาจกล้าหาญไม่ย่อท้อต่อศัตรู เพราะเครื่องรบที่ทรง
นั้นส่อให้เห็นพระราชหฤทัยว่าเป็นนักรบพระองค์หนึ่ง ซึ่งเรียกอย่าง
เข้าใจในสมัยนี้ว่า จอมทัพ ดังนี้. อนึ่ง เครื่องรบที่ทรงนั้นเป็นของที่
ต้องเข้าใจว่าโปรดปราน และคงเป็นเครื่องแสดงพระราชหฤทัยว่า
มิใช่ทรงเล่น พระราชอัธยาศัยก็กล้าหาญทรงสำเหนียกวิธียุทธเจนจบ.
แท้จริง พระเจ้าแผ่นดินเป็นจอมทัพมาแต่โบราณกาล เช่นพระนาม
พระเจ้าพิมพิสารว่า (ราชา มากุโธ เสนิโย) พระเจ้าแผ่นดินของชาว
มครผู้จอมทัพ ดังนี้.

๑๕๕. ปุตตกัม วิย ราชาโน ปชั รกฺขนตุ สพฺพทา. [๑๕๖]

พระราชารักษาประชาราษฎร์ ให้เหมือนบิดารักษาบุตรทุกเมื่อ.

(นัย-สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ฉิม)

กระทู้นี้เป็นภายิตถวาทโอวาทแต่พระเจ้าแผ่นดิน จะอธิบายตาม
ที่โบราณกบัณฑิตถวาทโอวาทดั่งมีในคัมภีร์ชาดก ซึ่งควรนำมาเป็น
อรรถถวาทนา ดังต่อไปนี้ :-

ทาน สील ปริจาคำ อาชชว มททว ตปี
อกุโกธ อวิหีสญ ขนุตญจ อวิโรชน
อิจเจเต กุสเส ฐมเม จิตะ ปสฺสธ อตฺตนิ
ตโต โว ชายเต ปิตี โสมนสฺสญจนปฺปก.

แปลความว่า ขอพระองค์ทรงพิจารณากุศลธรรมเหล่านี้ คือ
ทาน สील ปริจาคะ อาชชวะ มัททวะ ตปะ อักโกธะ อวิหิงสา
ขันติ อวิโรชนะ อันดำรงอยู่แล้วในพระองค์ แต่นั้นพระปิตีและโสมนัส
ไม่น้อยย่อมบังเกิดแก่พระองค์ อธิบายราชธรรม ๑๐ เหล่านี้.

ทาน พระราชทานพัสดุเงินทอง หรือยศบรรดาศักดิ์แก่ท่าน
ราชวงศานุวงศ์ข้าราชการ โดยเฉพาะที่ควรได้รับพระราชทาน ตลอด
จนพระราชทานสิ่งของแก่ประชาราษฎร์ที่ขัดสน หรือมีความดีควรได้
รับ และพระราชทานสมณบริวารแก่สมณพราหมณาจารย์ เพื่อทรง
อนุเคราะห์หรือบูชาคุณ ประการ ๑.

สีล ทรงสมาทานปัญญาจกศีลโดยเป็นนิจศีล ประการ ๑.

ปริจาคโค ทรงบริจาคพระราชทรัพย์มิได้มีมัจฺจริยะ ให้สร้าง
ถาวรวัตถุ มี โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น เพื่อเป็นสาธารณทาน
ไม่เฉพาะบุคคล ให้สร้างอาวาส เพื่อเป็นที่อยู่แห่งสงฆ์บริษัทอันจะมา
แต่ทิศทั้งปวง โดยเป็นสังฆิกบริจาค เพื่อบำรุงฝ่ายพระพุทธศาสนา
ประการ ๑.

อาชชว ทรงซื้อตรงต่อพระรางวงศานุวงศ์ข้าราชการตลอด
ประชาราษฎร์ มิได้ล่อลวงอย่างหนึ่งอย่างใด ประการ ๑.

มทฺหํ มีพระราชอัธยาศัยอ่อน ไม่กระด้างด้วยทิฐิมานะ เมื่อมีผู้ทูลข้อความโดยชอบแก่เหตุผล ทรงใคร่ครวญแล้ว ก็ทรงอนุมัติประพุดิตตาม และทรงเคารพต่อบุคคลบรรดาที่มีวัยหรือทรงคุณธรรมประการ ๑.

ตโป ทรงเพียรพยายามเผาผลาญบาปกรรมที่เกิดแล้วให้พินทุหายในกาลพิเศษ ประการ ๑.

อกุโกโธ ไม่ทรงขัดเคืองในเรื่องที่ไม่ควรขัดเคือง หรือที่ควรขัดเคืองก็ทรงข่ม มีพระกมลสันดานประกอบด้วยพระเมตตาคุณอยู่เป็นปกติ ประการ ๑.

อวิหีสา ไม่ทรงเบียดเบียนโดยไม่ควร มีพระกรุณาเอ็นดูผู้อื่นอยู่เป็นปกติ ประการ ๑.

ขนฺติ ทรงอดทนต่อถ้อยคำที่ระคายโสตและความทุกข์ที่เกิดในพระกาย และกำลังกิเลส ในกาลซึ่งควรจะอดทน มีปล้อยให้เป็นที่ไปด้วยหาพระสติมิได้ ประการ ๑.

อวิโรธน์ ไม่ทรงประพุดิราชกิจทั้งปวงให้ผิดต่ออยู่ติธรรมประการ ๑.

รวมเป็นราชธรรม ๑๐ ประการดังนี้.

และพระเจ้าแผ่นดินควรทรงสมบูรณ์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการด้วย ก็สังคหวัตถุ ๔ นั้น เป็นพระพุทฺธภายิตมาในจตุกกังคุดตรนิกายว่า

สสุสมะธิ ปุริสมะธิ สมมาปาสิ วาจาเปยฺยํ นิรคคัพ

แปลความว่า ความฉลาดในไร่นาเรียกสวนและสินค้าต่าง ๆ จัดให้ทำให้จำหน่าย เก็บภาษีอากรตามสมควร ตั้งกฎหมายสำหรับการเหล่านี้ให้เป็นไปโดยสะดวกแก่ผู้ทำผู้ค้าขาย และให้พระราชทรัพย์เกิดแก่การเหล่านี้เจริญทวี ชื่อว่า สุตสมธิ ความฉลาดในธัญญาหาร.

ความฉลาดอาจทรงทราบที่ พระราชวงศานุวงศ์หรือข้าราชการผู้มีความสามารถอย่างนี้ ควรรับราชการอย่างนี้ แล้วให้ผู้นั้นรับราชการตามสามารถ ฉะนั้นเป็นต้น ชื่อว่า ปุริสเมธิ ความฉลาดในบุรุษ.

ทรงทราบอุบายที่จะผูกคล้องน้ำใจผู้นั้น ๆ ด้วยพระราชทานพระราชทรัพย์เพื่อเป็นทุนคราวเมื่อขาดสน และพระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่ผู้มีความชอบ ฉะนั้นเป็นต้น ชื่อว่า สมุมาปัติ อุบายเครื่องผูกคล้องน้ำใจ.

คำรัสแต่พระวาทะที่ไพเราะอาจจับใจ ผู้ใดควรได้พระราชปฏิสันถาร ก็ทรงทั่วไปมิได้เลือกหน้า ชื่อว่า วาจาเปยุยิ กล่าววาจาควรคืบไว้ในใจ.

เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงบริบูรณ์ด้วยสังกหัตถ์ทั้ง ๔ ประการ ฉะนั้น อาณาประชาราษฎรตลอดจนสมณชีพราหมณ์ก็อยู่เย็นเป็นสุข ธัญญาหาร ผลาหาร พาณิชยการ ก็สมบูรณ์ ปราศจากโจรผู้ร้าย ถึงกับนอนเปิดประตูเรือนประตูบ้านไว้ได้ ชื่อว่า นิรคคัพปี ไม่ต้องลงลิ้มสลักประตู.

พระมหากษัตริย์ดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม ๑๐ และสังกหัตถ์ ๔
ดังแสดงมา เป็นอันได้ทรงปกครองรักษาประชาราษฎร์เหมือนบิดารัก
บุตรทุกเมื่อแล.

๒๒. วาจาวรรค คือ หมวดวาจา.

๑๕๖. หทยสุต สทิสี วาจา. [๑๕๘]

วาจาเช่นกับน้ำใจ.

(ของนายพรานผู้หนึ่ง)

วาจาที่พูดให้ถูกน้ำใจหรือหัวใจของผู้สดับ เช่นบุตรเรียกบิดา
ว่า พ่อ คำนั้นก็แล่นไปจับใจบิดาให้เกิดรักใคร่บุตรเป็นต้น และ
กล่าวถ้อยคำดั่งมือธิบายในกระทู้ ๒๐๐, ๒๐๑ นั้น ก็ชื่อว่าวาจาเช่นกับ
น้ำใจ.

๑๕๗. โมกโข กลุยาณิยา สาธุ. [๑๕๙]

เปล่งวาจางาม ยังประโยชน์ให้สำเร็จ.

(ของโคโพนิสัตว์ ชื่อสารัมภะ)

พูดแต่วาจาที่ควรพูด (ดังพรรณนาแล้วในกระทู้ ๒๐๐, ๒๐๑)
ชื่อว่าเปล่งวาจางามแต่ละประการ. เปล่งวาจางามเช่นนี้ ยังประโยชน์
ให้สำเร็จ ทั้งคนทั้งผู้สดับ.

๑๕๘. มุตฺวา ตปติ ปาปีกั. [๔๐๐]

คนเปล่งวาจาชั่ว ย่อมเดือดร้อน.

(ของโคโทธิสัตว์ ชื่อสารัมภะ)

อุธิบายให้กลับกันกับกระทู้ ๒๐๐, ๒๐๑ ก็จะสำเร็จเป็นอุธิบาย
แห่งกระทู้นี้แล.

๑๕๙. ตัโหวาเรน โสเจยฺย เวทิตพฺพิ. [๔๐๑]

ความเป็นผู้สะอาด พึงทราบได้ด้วยถ้อยคำสำนวน.

ความสะอาดหรือสกปรก ตามธรรมดา ให้ทำการดูก็รู้ได้ เช่น
ให้รักษาเรือน ถ้าเป็นคนไม่เกียจคร้านและสะอาด ก็ปิดกวาดพื้น
และสิ่งของหมดจดเช็ดล้างไม่ให้เปรอะเปื้อน. ถ้าประสงค์สะอาด กาย
วาจา ใจ คือ เว้นฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม. เว้น
เจรจามุสา กล่าวคำส่อเสียด พูดคำหยาบ คุยตลกคะนองเหลวไหล.
ไม่เพ่งอยากได้ของเขา ไม่ปองร้าย เห็นชอบตามคลองธรรม. ให้ทำ
กิจการดู เมื่อไม่ฆ่าสัตว์เป็นต้น ก็รู้ได้ว่าสะอาด.

๒๐๐. วาจิ มุญฺเจยฺย กุลฺยาณิ. [๔๐๔]

ควรเปล่งวาจางาม.

ไม่พูดปด, ไม่พูดส่อเสียด. ไม่พูดหยาบ, ไม่พูดเหลวไหล
จะมาพูดเรื่องอะไรก็ตามอย่าให้มีถ้อยคำทั้ง ๔ ดังกล่าวมาแล้ว ชื่อว่า

เปล่งวาจาถาม, ยังต้องประกอบด้วยวิธีอย่างอื่นอีกตามควร เช่นพูดให้ถูกใจ ให้พอใจผู้ฟัง จะกล่าวยกย่องต่อหน้าเขาก็ไม่เหมาะเป็นต้น. คำพูดที่ได้ยินแล้ว ไม่เคืองหูผู้ฟัง ผู้ฟังเพิ่มกรุณาขึ้น นี้ประสงค์แต่ที่ดี ไม่มีโทษทั้งผู้พูดผู้ฟัง ถ้าผู้ฟังชอบพูดเรื่องที่ให้โทษเช่นเรื่องลั้กเล่นการพนัน ผู้พูดไม่พูดลงความเห็นด้วย ผู้เลี้ยงหลีกเสียไม่ได้ ดังนี้ ชื่อว่าพูดให้ถูกใจ พูดให้พอใจ. พูดยกย่องต่อหน้าเขาต้องพูดแต่ที่เขาไม่กล้าค้านว่าไม่จริง และไม่เห็นว่าขยอเขาเกินกว่าจริง แต่การพูดยกยอต่อหน้าเขาต้องดูแต่พอควรแก่กาลและเรื่อง อย่าพรั้าเพริ้อจนเฝือ ดังนี้ ชื่อว่าพูดยกย่องต่อหน้าเขาพอเหมาะ ควรเปล่งวาจาถามดังบรรยายมานี้แล.

๒๐๑. ตมว วาจี ภาเสขย ยายตุตันัน น ตาปเย. [๔๐๖]

ควรกล่าวแต่วาจาที่ไม่ยังตนให้เดือดร้อน.

(ของพระวังกีสเถระ)

รู้เรื่องที่ไม่ควรจะพูด ก็อดไม่ได้ นำออกพูดประกาศ ก็ยังตนให้เดือดร้อน. เว้นพูดเช่นนี้ก็ดี พูดแต่วาจาดี (คือบรรยายตามกระทุ้ ๒๐๐) ก็ดี เป็นวาจาที่ไม่ยังตนให้เดือดร้อน.

๒๓. วิริยวรรค คือ หมวดเพียร

๒๐๒. วิริเยน ทุกขมจเจติ. [๔๑๒]

คนล่วงทุกข์ได้ เพราะความเพียร.

ทุกข์มีเป็นอนnek. ความขัดสนมีบริโภกและนุ่งห่มไม่เพียงพอ ก็ทุกข์อย่าง ๑ ล่วงทุกข์อย่างนี้ไปได้ก็เพราะความขยันขันแข็งหาทรัพย์ ให้ได้มาโดยชอบด้วยอย่างใดอย่างหนึ่ง. เวลาเล่าเรียนอยู่ก็ดี เวลากำลัง ทำการในหน้าที่อยู่ก็ดี ต้องลำบากร่างกายเหน็ดเหนื่อยความคิดความ ตั้งเกตความกำหนดจดจำ บางคราวถึงไม่เป็นอันกินอันนอนจนป่วย เจ็บ ก็ทุกข์อย่าง ๑ ล่วงทุกข์อย่างนี้ไปได้ก็เพราะตั้งหน้าทำไปจริง ๆ ไม่ทอดถอนสำเร็จการเรียน หรือการงานส่วนนั้น.

ทนต่อถ้อยคำหยาบช้าไม่ได้ ก็ทุกข์อย่าง ๑ ลุอำนาจแห่งกิเลส ก็ทุกข์อย่าง ๑ ร่างกายไม่สบายเจ็บปวด แม้แต่เอกเทศของอวัยวะ ก็ทุกข์อย่าง ๑ ล่วงทุกข์แต่ละอย่างนี้ไปได้ก็เพราะเพียรพร้อมด้วย อธิวาสนขันติ.

ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความเศร้าโศก
ความพิโรธรำพัน ระทมกาย ไม่สบายจิต ความคับแค้น ประจวบสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ไม่ได้สิ่งที่ปรารถนาสม ประสงค์ โดยย่ออุปาทานกัณฑ์ ๕ ก็ล้วนเป็นทุกข์ทั้งนั้น ทุกข์เหล่านี้ จะล่วงไปได้ก็เพราะความเพียรในอันละในอันเจริญ คือละตัณหาอัน เป็นเหตุให้ทุกข์เหล่านี้เกิด ด้วยยังอริยมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ

เป็นต้นให้มีให้เพิ่มขึ้น อันเป็นทางแห่งนิโรธดับทุกข์กับทั้งตัณหาสนิท.

ในระหว่างที่กำลังทำความเพียรอยู่ที่ดี ทำความเพียรไปไม่ตลอด เลิกเสียก็ดี ทำความเพียรไปจนถึงสำเร็จกิจที่เพียรก็ดี เรียกว่าเพียรเหมือนกัน แต่จะเรียกให้ชัดเจนไปก็ต่างกัน คือละวางเพียรหรือกำลังเพียรอย่าง ๑ เพียรไม่ตลอดอย่าง ๑ เพียรตลอดอย่าง ๑.

วิริยะ เป็นอัญญสมานา คือเป็นไปได้ทั้งในส่วนดีส่วนชั่ว ในพุทธานุสณีนีประสงคฺนี้ประสงค์ความเพียรในส่วนดี จริ่งอยู่ เช่นบุคคลจะล่วงทุกข์กล่าวคืออยากจน เพราะความเพียรในการหาทรัพย์ด้วยโจรกรรม ไม่ได้เลย ยิ่งกลับได้รับทุกข์หนักขึ้น เพราะจะต้องรับโทษทัณฑ์ตามกฎหมาย.

๒๐๓. ปฎิรูปการี ชุรวา อฎฐาตา วินุทเต ธนฺ. [๔๑๓]

คนมีธุระหมั่นทำงานให้เหมาะเจาะ ย่อมหาทรัพย์ได้.

คนเกียจคร้านย่อมหาทรัพย์ไม่ได้ คนหมั่นย่อมหาทรัพย์ได้ตรงกันข้ามดังนี้. การหาทรัพย์มีหลายทาง หาโดยทางผิดก็มี โดยทางชอบก็มี หามาโดยทางผิด เช่นถือโกงล่อลวงได้มาจัดว่าเป็นมิฉฉาชีพ ไม่มีเจริญ จะต้องโทษ ทรัพย์ที่ได้มาก็เป็นของร้อน. หามาโดยทางชอบเช่นพาณิชยกรรม จัดว่าเป็นสัมมาชีพ มีความเจริญ มีชื่อเสียงว่าหากินในทางที่ชอบ ทรัพย์ที่ได้มาก็เป็นของเย็น. คนหมั่นหาเลี้ยงชีพ ย่อมหาทรัพย์ได้มี ๒ ทางดังนี้. พระพุทธานุสณีนีว่าคนหมั่น

๑. คำว่า " คนมีธุระ-----ทำกรางานได้เหมาะเจาะ " คำนี้ เดิมไม่มี เป็นคำเพิ่มเติม จึงไม่มีคำแนะนำ ซึ่งตรงตามฉบับเดิม.

ย่อมหาทรัพย์ได้ หมายความว่า คนหมั่นนั้น หมั่นหาเลี้ยงชีพในทางชอบ ได้ทรัพย์บริสุทธ์มา เพราะทรัพย์นั้นได้มาโดยทางชอบ.

๒๐๔. วายเมถว ปุริโส ยาว อตุลสส นิปปทา. [๔๒๐]

บุรุษพึงพยายามไปกว่าจะสำเร็จประโยชน์.

พากเพียรตลอดก็มี พากเพียรไม่ตลอดก็มี. พากเพียรไม่ตลอด เพราะเหตุหลายประการ คือในระหว่างที่พากเพียรย่อมประสบเหตุขัดข้องมีเป็นระยะ ๆ ไป ทนทานไม่ไหวก็พาให้เลิกเพียรเสียกลางคัน เพราะไม่มีขันติช่วยอยู่ด้วย ตามกำลังความพากเพียรย่อมเป็นไปแรงกล้าเกินไป เลยกหักเสียกลางคัน เป็นไปอ่อนแออ้อแอ้เกินไป ใกล้เคียงต่อ โกลัซชะ ๆ เลยลากไปเสียในอำนาจ ก็เพียรไปไม่ตลอด เพราะไม่มีมัตตัญญุตานเป็นผู้กะให้เพียรแต่พอดี. เพราะเหตุมีแต่วิริยะหรือวายามะ อย่างเดียว ขาดขันติ และมัตตัญญุตาน ดังแสดงมา จึงพากเพียรไปไม่ตลอดรอดฝั่ง. พากเพียรตลอดก็เพราะมีขันติ และมัตตัญญุตาน อุดหนุนอยู่ด้วย. บางพวกพากเพียรไปตลอด. พวกพากเพียรไปไม่ตลอดนั้นมีมากกว่ามาก พวกพากเพียรไปตลอดมีน้อย สมเด็จพระโลกนาถเจ้าจึงตรัสเตือนว่า บุรุษพึงพากเพียรไปจนกว่าประโยชน์จะสำเร็จ เพราะประโยชน์สำเร็จแล้ว ก็ย่อมประสบลาภยศสรรเสริญความสุขยิ่งหย่อนตามควรแก่จิต หรือข้อปฏิบัติที่พากเพียรนั้น ๆ แล.

๒๔. เวรบรรค คือ หมวดเวร

๒๐๕. น หิ เวเรน เวนานิ สมมุนตีธ กุทาจนั. [๔๒๖]

ในกาลไหน ๆ เวนในโลกนี้ย่อมระงับด้วยเวรไม่ได้เลย.

เวร แปลว่า ความซึ่งเคียด หรือความปองร้าย. ถ้าเป็นชื่อของคน เช่น เวนี คนมีเวร ก็แปลว่า ศัตรู. ตั้งแต่ไหนแต่ไรมา เวรต่อเวร ย่อมไม่ระงับได้เลย เปรียบเหมือนสถานที่อันไม่สะอาด เอน้ำที่ไม่สะอาดล้าง สถานที่นั้นจะสะอาดหมดจดได้ที่ไหน กลับจะทวีความไม่สะอาดหนักขึ้นอีก. ภูกับพังพอนก็เป็นศัตรูกันอยู่รำไป. ทั้ง ๒ ฝ่าย ต่างเห็นโทษหรือแม้ฝ่ายหนึ่งเห็นโทษ สงบระงับเสีย เวนก็ระงับ. อันจะล้างเวรต้องล้างด้วยน้ำ กล่าวคือขันติและเมตตา.

๒๕. สัจจบรรค คือ หมวดความสัตย์

๒๐๖. สจฺจํ หเว สาธุตริ รสานั. [๔๒๗]

ความสัตย์นั้นแล ดีกว่ารสทั้งหลาย.

ความสัตย์ได้แก่พูดจริงอย่างหนึ่ง ทำตามหน้าที่จริงอย่างหนึ่ง เป็นจริงอย่างใดพูดตามอย่างนั้น พูดอย่างใดเป็นจริงอย่างนั้น ชื่อว่าพูดจริง เป็นอย่างพ่อค้าขายของตามเป็นจริง ของปนก็ไม่ลวงขายว่าของไม่ปน ของไม่แท้ก็ไม่ลวงขายว่าของแท้ เป็นต้น มีหน้าที่ลงเลขยันต์พิสมรกระบองเพชรตั้งร้อยตั้งพัน ก็ตั้งใจลงเหล็กจารและเสกอาคมทั่วไปไม่ละเว้น ถึงไม่มีใครตรวจตรา เป็นต้น ชื่อว่าทำตาม

หน้าที่จริง ๆ ความสัจดังกล่าวนั้นเป็นรสยังประโยชน์ให้สำเร็จกว่ารสทั้งหลาย มีรสเปรี้ยวเค็มหวานเป็นต้น. รสเปรี้ยวเค็มหวานเป็นต้นนั้นยังประโยชน์ให้สำเร็จเพียงสำเร็จอาหารกิจบำรุงชีวิตเท่านั้น ผู้รสคือความสัจหาได้ไม่ ยังประโยชน์ให้สำเร็จคือได้ความสุขเย็นใจทั้งในโลกนี้โลกหน้า และจะเป็นปัจจัยให้บำเพ็ญสัจตยาธิษฐานยิ่งกว่านี้ จนถึงอมตธรรมเป็นที่สุด.

อนึ่ง สัจจะ ๖ ประการ คือวาจาสัจจ์ จริตทางวาจา ๑ สมมติสัจจ์ จริตโดยสมมติ ๑ สภาวสัจจ์ จริตโดยเป็นเอง ๑ ปรมัตตสัจจ์ จริตโดยความเป็นอย่างยิ่ง ๑ อริยสัจจ์ จริตของพระอริยเจ้า หรือจริตอย่างประเสริฐ ๑ นิพพานสัจจ์ จริตคือนิพพาน ๑. อธิบายสัจจะ ๖ ต่อไป พุคตามเป็นจริง ๆ เหมือนพุค วาจาเช่นนี้ ชื่อว่าวาจาสัจจ์ เบญจขันธ์มีมากยากที่จะสังเกตุให้ต่างกัน จึงสมมติว่า เรา เขา สัตว์ บุคคล ชื่อนั้น ชื่อนี้ สกุนั้น สกุนี ยศอย่างนั้น บรรดาศักดิ์ อย่างนี้. บางทีเบญจขันธ์ ๑ สมมติเป็นอะไรต่ออะไรหลายประการ ไม่ใส่ใจก็มายึดมั่นคำว่า เรา เขา เป็นต้นอันสมมติไว้เอาเป็นจริงเป็นจัง ผู้ได้รับสมมติหลายอย่าง จึงยากที่จะถอนออกจากสมมติ หรือให้เห็นว่าไม่ใช่ของจริงเป็นแต่สมมติ. สมมติดังกล่าวนั้นชื่อว่า สมมติสัจจ์. ความเป็นไปเองของเบญจขันธ์ ก็มีแต่ความไม่เที่ยงไม่คงทนไม่ใช่ตน สภาวธรรมดังกล่าวนั้นชื่อว่าสภาวสัจจ์. เมื่อไม่พุคตามสมมติแล้ว กล่าวโดยความอย่างยิ่งก็ไม่มีอะไรนอกจากเบญจขันธ์ หาใช่ตัวตนไม่ ปรมัตตคืออรรตอย่างยิ่ง ดังกล่าวนั้นนี้ ชื่อว่า ปรมัตตสัจจ์. ของจริงของพระ

อริยเจ้า หรือของจริงอย่างประเสริฐมี ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค นี้ชื่อว่า อริยสัจจ์. ความดับทุกข์สิ้นเชิง ชื่อว่านิพพาน เป็นธรรมชาติแท้จริง จึงชื่อว่านิพพานสัจจ์ สัจจะ ๖ ประการ ท่านกล่าวไว้เป็นปฏิปทาบำรุงปัญญาเห็นชอบ จัดว่าเป็นความจริงแต่ละอย่าง. เห็นจริงอย่างนี้ ก็เป็นความสัตย์แต่ละอย่าง.

อนึ่ง คิด กับ สัตย์ ต่างกัน. เว้นมุสาวาทคือเป็นจริงอย่างใดพูดตามอย่างนั้น เช่นไม่รู้ก็พูดว่าไม่รู้ ชื่อว่ามีคิด เป็นอันมีสัตย์ด้วย. ถ้าพูดอย่างใดเป็นได้จริงอย่างนั้น เช่นพูดว่า จะให้ของสิ่งหนึ่งแก่ผู้หนึ่งก็ได้ให้จริงตามพูด คิดและสัตย์บริบูรณ์. ถ้าเปล่งวาจาว่า จะให้ของสิ่งหนึ่งแก่ผู้หนึ่ง พร้อมด้วยตั้งใจจริง ครั้นเห็นของที่ว่าจะให้ นั้นยังไม่ได้ให้ ก็แสดงความเสียใจบอกให้ผู้นั้นรู้ คิดไม่ขาดแต่เสียสัตย์. เมื่อของที่ว่าจะให้ไม่มี ก็แสวงมาแต่อื่นให้ได้แล้วแก่ผู้นั้น ดังนี้ไม่เสียสัตย์ เพราะฉะนั้น ผู้ถือสัตย์ ถ้าจะถือทั่วไปไม่เลือกก็เห็นทางให้โทษมากมียู่ เช่นนักกันว่าจะไปทำร้ายเขา ภายหลังเห็นโทษ จะบอกคืนก็เสียสัตย์ แต่ไปทำร้ายเขามีโทษมากกว่า ดังนี้เป็นตัวอย่าง. ผู้มีปัญญาควรเลือกถือสัตย์แต่ในทางดี ทางชั่วไม่ควรถือ แม้สมเด็จพระบรมโลกนาถก็ได้ตรัสไว้ว่า สุขเจ อตุเถ จ ฆมุเม จ อหุ สนฺโต ปติญฺฐิตา สัตบุรุษได้ตั้งมั่นในความสัตย์ที่เป็นอรรถและเป็นธรรม ดังนี้แล.

๒๐๓. สจฺจํ เว อมตา วาจา. [๔๒๘]

คำสัตย์แท้ เป็นวาจาไม่ตาย.

(ของพระวังคีสเถระ)

คำว่าเป็นวาจาไม่ตาย แสดงความดีของคำสัตย์. จึงเอาความว่า คำสัตย์เป็นวาจาดี. เมื่อเช่นนี้ คำเท็จก็เป็นวาจาตาย แสดงความชั่วของเท็จ. จึงเอาความว่า คำเท็จเป็นวาจาชั่ว จริงอยู่ คำสัตย์เป็นวาจาไม่ตาย เพราะเป็นวาจาดี ถึงผู้กล่าวจะตายแล้ว วาจาของเขาก็ไม่รู้ตาย ย่อมมีผู้ยกย่องซ่องสุมการเสมอไป และนิยมจำอย่างไว้ประพฤติเอง และแนะนำคนอื่นให้ประพฤติต่อไป พึงเห็นตัวอย่างเช่นพระพุทธภายิต มิรู้จักตายเลย เพราะเป็นพุทธพจน์ดีมีประโยชน์เหลือหลาย.

คำเท็จเป็นวาจาตาย เพราะเป็นวาจาชั่ว ถึงผู้กล่าวจะยังไม่ตาย วาจาของเขาก็เหมือนตายแล้ว ไม่มีใครนิยมชมชื่นใส่ใจไว้ทำตาม พึงเห็นตัวอย่าง เช่นคำสอนของพระเทวทัตต์ ไม่มีใครจำไว้ปฏิบัติตาม.

ผู้มีปัญญาทราบเช่นนี้ ก็คงไม่ยอมที่จะไม่เปล่งวาจาสัตย์เสมอไปเลย.

๒๐๘. สัจเจน กิตฺตี ปโปโปติ. [๔๒๕]

คนได้เกียรติ (ชื่อเสียง) เพราะความสัตย์.

คนมีความสัตย์ ย่อมได้เกียรติคือชื่อเสียง. คนไม่มีความสัตย์
คคโคง ก็หาได้เกียรติไม่.

๒๐๙. สัจเจน อตุเถน จ ฌมเม จ อหุ สนฺโต ปติภูจฺจिता. [๔๓๐]

สัตบุรุษได้ตั้งมั่นในความสัตย์ที่เป็นอรรถและเป็นธรรม.

(ของพระวังคีสเถระ)

ถือความสัตย์นั้น ต้องให้เป็นความสัตย์ ประกอบด้วยประโยชน์
ประกอบด้วยธรรม จึงควรถือ ถ้าไม่อย่างนั้น หากควรถือไม่. ผู้ใด
ไม่ถือตามที่ว่า ผู้นั้นก็หาใช่คนปราชญ์ไม่. ผู้ใดถือตามที่ว่า ผู้นั้น
ชื่อว่านักปราชญ์. ต้องตามพระพุทธโอวาทว่า สัตบุรุษได้ตั้งมั่นใน
ความสัตย์ที่เป็นอรรถและเป็นธรรมดังนี้แล.

๒๑๐. สจฺจมนุรกฺขเขยฺย. [๔๓๑]

พึงตามรักษาความสัตย์.

สัตย์มีอยู่แล้วตามรักษาไว้ อย่าละทิ้งเสีย จะได้เป็นทุน แล้วตั้ง
อยู่ในสัตย์ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

หมวดสัตย์นี้ กระทู้ใดกล่าวย่อ พึงเก็บความกระทู้ ๒๐๖ มา
ประกอบ.

๒๖. สติวรรค คือ หมวดสติ

๒๑๑. สติ โลกสุมิ ชาคโร. [๔๓๒]

สติเป็นธรรมเครื่องตื่นอยู่ในโลก.

สติ มีอันระลึกได้เป็นลักษณะ คือแปลว่า ความระลึกได้นั้น
เอง ขยายความตามนี้ ก็คือกิจการที่ทำ ถ้อยคำที่พูดไว้นาน ๆ ก็ระลึก
ได้ไม่ลืม ก็จัดชื่อว่าสติ ดังในพระพุทธภาษิตแสดงนิเทศแห่งสติพละณะนั้น
ผู้มีกิจการมากจนเหลือปากว่าแรงและต้องพูดจาโต้ตอบหรือแนะนำพร้า
สอนมากหลาย ต้องทำต้องพูดมานมนาน เมื่อระลึกขึ้นเมื่อไรก็ระลึกได้
ทั้งนั้น จะมีได้ก็แต่ผู้ที่ครองสติไว้มั่นคง โดยมากเห็นไม่ไหวคงไม่วาย
ลืมไปบ้าง ยิ่งอายุมากขึ้นยิ่งจะลืมหนักขึ้น เพราะสัญญาของคนชราซึ่งมี
หน้าที่จำเป็นพื้นเดิมก็ชราไปตามวัย และกิจที่ทำถ้อยคำที่พูดนั้นมากมาย
นัก ดูเหมือนชักพาให้ลืมโน่นพลอนี่มากขึ้นตามกันเสียอีก ทำให้สติลอย
เลยพุ่งไปก็ได้. งานที่ทำงานที่พูดซึ่งว่านานแล้วก็ระลึกได้ คงไม่มากเกิน
กว่ากำลังคือสติจะระลึกได้.

สติเป็นโสภณเจตสิก เพราะฉะนั้น เมื่อว่าโดยเป็นธรรมปฏิบัติ
ก็เป็นกุศลธรรม ต้องให้เป็นไปในอารมณ์ที่ควรระลึก จึงจะชื่อว่าสติ
ถ้าระลึกในอารมณ์ที่ไม่ควรระลึก หาชื่อว่าสติไม่. ระลึกถึงอารมณ์ที่ยั่ว
ยวนใจให้รักใคร่ ที่ก่อให้เกิดขัดเคือง ที่ล่อให้ลุ่มหลงเช่นนี้ไม่ควรระลึก
ถึง. ระลึกถึงอารมณ์ที่ไม่ให้เกิดความรักความขุ่นเคือง ความลุ่มหลง
โดยตรงกันข้าม ถึงจะควรระลึก. เพราะฉะนั้น ในพุทธโฆวาทานุศาสนี
ในทางเปลื้องจากทุกข์ จึงให้เจริญสติปฏิฐาน ๔ คือพิจารณาเนื่อง ๆ

ถึงกาย เวทนา จิต ธรรม ที่เป็นกุศลกุศลให้เห็นประจักษ์ว่า เป็นแต่สักว่ากาย เวทนา จิต ธรรม หาใช่ตัวตนไม่ ฉะนั้นก็มี. ให้เจริญอนุสสติ อารมณ์ที่ควรระลึก ๑๐ คือระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์ สัตถุ จาคะ ความดีที่ทำให้เป็นเทวดา ความตาย กาย ลมหายใจเข้าออก และคุณแห่งนิพพาน ให้ได้ความเลื่อมใส ความสังเวชความเชื่อ.

แท้จริง สติก็เป็นสมาธิอย่างหนึ่งมาในองค์มรรค จึงควรให้เป็นไปแต่ในอารมณ์อันเดียวให้แน่วแน่เป็นสมาธิ จึงชื่อว่าสติ.

บุคคลมีสติดังกล่าวมา เชื่อว่าตื่นอยู่ด้วยสติ. สติจึงเป็นธรรมเครื่องตื่นอยู่ในโลก.

๒๑๒. สติ สัพพตถ ปคฺคิยา. [๔๓๓]

สติจำปรารณาในที่ทั้งปวง.

(ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ว. ว.)

บุคคลจำปรารณาเป็นผู้มีสติในที่ทั้งปวง เพราะสติเป็นเครื่องตื่นอยู่ในโลก บุคคลผู้หาสติมิได้ ก็เป็นเหมือนหลับอยู่ในโลก.

คำว่า ในที่ทั้งปวง หมายความว่า ในคติโลกแผนก ๑ หมายความว่า ในคติธรรมแผนก ๑ หมายถึงในคติโลกทั้งในคติธรรมอีกแผนก ๑. บุคคลมุ่งแต่ทางโลกก็จำปรารณาสติในที่ทั้งปวงในทางโลก บุคคลมุ่งแต่ทางธรรมก็จำปรารณาสติในที่ทั้งปวงในทางธรรม บุคคลผู้มุ่งกระทำกิจให้ได้ทั้งทางโลกธรรม ก็จำปรารณาสติในที่ทั้งปวง ทั้ง

ทางโลกทางธรรม แต่คงกว้างมากไป น่าจะครองสติไม่พอ. อันจะให้ดีทั้งทางโลกทางธรรมจะดีได้อย่างไร จะเป็นแต่พองไปเท่านั้น ดีทางธรรมคงเสียทางโลก ดีทางโลกคงเสียทางธรรม เมื่อเช่นนี้จะครองสติให้เป็นไปด้วยดีทั้งโลกทั้งธรรมอย่างไรได้. ถ้ามีภายิตว่าโลกต้องอาศัยธรรม ๆ ต้องอาศัยโลก โลกจะอาศัยธรรมแต่ที่โลกทำได้ และเหมาะแก่โลกไม่ทั้งหมด ส่วนธรรมอาศัยโลกนั้น อาศัยบางอย่างก่อนจริงพอยึดธรรมได้มั่นแล้วก็ปล่อยโลก และโลกก็หลุดไปเอง.

ตามที่บรรยายมานี้ แสดงให้เห็นว่าบุคคลจะประพฤติให้ดีทางโลก จำปรารถนาสติในที่ทั้งปวงทางโลก ถึงจะดีทางโลก. บุคคลจะประพฤติให้ดีทางธรรม จำปรารถนาสติในที่ทั้งปวงทางธรรม ถึงจะดีทางธรรม บุคคลจะประพฤติให้ดีทั้งทางโลกทั้งทางธรรม แม้จำปรารถนาสติในที่ทั้งปวงทั้งทางโลกทั้งทางธรรม ก็ดีทั้งทางโลกทั้งทางธรรมไม่ได้ คงดีทางหนึ่งเสียทางหนึ่งเรื่อยไปตลอดชาติหนึ่ง.

๒๑๑. รุกขมาโน สโต รุกฺเข. [๔๓๗]

ผู้รักษาควรมีสติรักษา.

(ของสมเด็จพระสังฆราช [สว])

รักษาในกิจหน้าที่ เช่นรักษากลับเงิน ก็ต้องมีสติรักษา มิฉะนั้นเงินก็หมดด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง รักษาธรรม เช่นรักษาอินทรีย์ทั้ง ๖ ก็ต้องมีสติรักษา มิฉะนั้นบาปอกุศลก็เกิดเนื่อง ๆ การรักษาต้องมีสติรักษา ขาดสติเสียไม่ได้เป็นอันขาด. สตินั้นเองเป็นตัวรักษา. ถึงคราว

โศกเศร้า ก็โศกเศร้าเหลือเกิน ไม่เป็นอันกินอันนอน ตรอมใจหนัก
เลยเจ็บ ถึงคราวดีใจ ก็ดีใจเหลือเกิน จนลืมกินลืมนอน เลยเฟื่องไป
ทั้งนี้เพราะหาสมฤดีมิได้ ใจปราศจากการรักษา. เพราะฉะนั้น บุคคล
ผู้จะรักษากายวาจาใจให้ดำเนินไปในทางที่ชอบ ให้มีสติรักษา.

๒๓. สัทธาพรรค คือ หมวดศรัทธา

๒๑๔. สทฺธา พนฺชติ ปาเลยฺยิ. [๔๓๘]

ศรัทธารวบรวมไว้ซึ่งเสบียง (คือกุศล).

ศรัทธาเกิดแล้วก็บำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา อันเป็น
กุศลแต่ละประการ. ก็ได้เสวยผลที่ปรารถนาในมนุษย์ในสวรรค์หรือ
ผลอย่างเลิศคือนิพพาน. ศรัทธาไม่เกิดขึ้น บุญกุศลอื่น ๆ ก็หาเกิด
ขึ้นไม่ บุคคลผู้ตั้งใจเดินทางไกลกันดาร จึงจะต้องเตรียมเสบียง
สำหรับกินตามทางจนกว่าจะถึงถิ่นที่มุ่งจะไป ฉะนั้นใด บุคคลผู้มีศรัทธา
เชื่อกรรมเชื่อผลของกรรมว่า ทำลงแล้วไม่ว่าดีหรือชั่วเป็นต้องได้รับ
ผลไม่สูญเปล่า ก็บำเพ็ญส่วนกุศลกรรม เช่นให้ทานรักษาศีลเจริญ
ภาวนา ซึ่งจะได้รับผลที่ปรารถนาทุกประการ ฉะนั้น. ศรัทธาเป็น
ธรรมอันสำคัญ เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็พาให้ปฏิบัติอื่น ๆ เกิดขึ้นและเจริญ
ยิ่ง ๆ จนถึงที่สุด สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สทฺธา พนฺชติ
ปาเลยฺยิ ดังนี้แล.

๒๑๕. สัทธา สาธุ ปติญฺจิตา. [๔๓๕]

ศรัทธาตั้งมั่น แล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จ.

ศรัทธา มีความเชื่อต่อของที่ควรเชื่อเป็นลักษณะ เมื่อเชื่อแต่ไม่ทำตามเชื่อ เป็นแต่สักว่าเชื่อ เรียกว่าไม่เชื่อที่เดียวจะถูกกว่า. เพราะฉะนั้น ศรัทธาซึ่งแปลว่าเชื่อต่อของที่ควรเชื่อ ไม่สักแต่ว่าเชื่อ ต้องประพฤติให้สมกับที่เชื่อ จึงจะจัดว่าเป็นศรัทธาได้. เช่นเชื่อว่ากรรมที่ทำลงเป็นกุศลหรืออกุศล จะต้องได้รับผลของกรรมนั้น เมื่อเชื่อดังนี้แล้ว ก็มุ่งแต่ทำกรรมที่เป็นกุศลไม่ทำกรรมที่เป็นอกุศล ก็ได้รับผลอันดีของกรรมนั้น. เมื่อเชื่อในพระปัญญาของสมเด็จพระศาสดาว่าดีอย่างนั้น ๆ ก็ปฏิบัติตาม ก็ได้ประสบผลตามควรแก่อุปนิสัยสามารถของตน. ศรัทธามีลักษณะดังแสดงมา ชื่อว่าศรัทธาแท้จริง. ศรัทธาอย่างนี้แหละตั้งมั่น. ถ้าจะว่าตามหลักที่มา ศรัทธามี ๒ คือ โลกีย-สัทธา ๑ โลกุตตรสัทธา ๑ โลกียสัทธา (อธิบายโลกียะ) นั้น โดยจะเป็นศรัทธาตั้งมั่นได้ชั่วคราวหนึ่ง ๆ โลกุตตรสัทธา (อธิบายโลกุตตระ) นั้น เป็นศรัทธาตั้งมั่นแท้จริง. ศรัทธาที่ตั้งมั่นชั่วคราวหนึ่งก็ดี ตั้งมั่นแท้จริงก็ดี ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ชั่วคราวหรือเสมอไป.

๒๑๖. สุขา สทฺธา ปติฏฺฐิตา. [๔๔๐]

ศรัทธาตั้งมั่นแล้ว นำสุขมาให้.

กระทู้นี้อธิบายเทียบกับกระทู้ ๒๑๕ ต่างกันแต่แสดงผล กระทู้นี้ว่า ให้เกิดสุข กระทู้ ๒๑๕ ว่ายังประโยชน์ให้สำเร็จได้.

๒๑๗. สทฺธิธ วิตุตฺติ ปุริสสุตฺต เสฏฺฐิ. [๔๔๑]

ศรัทธาเป็นทรัพย์ประเสริฐของคนในโลกนี้.

ศรัทธามีแล้วอาจให้ทรัพย์สามัญมีแก้วแหวนเงินทองและคนใช้ ชายหญิง สัตว์เป็นพาหนะ ปศุสัตว์ของเลี้ยงเป็นต้นเกิดขึ้นได้ ทรัพย์สามัญอยากที่จะให้ทรัพย์คือศรัทธาเกิดขึ้นได้ ศรัทธาจึงเป็นทรัพย์ประเสริฐ ทรัพย์สามัญสู้ไม่ได้. ศรัทธาเป็นอุปการะทั้งฝ่ายโลกฝ่ายธรรม ฝ่ายโลกเช่นเชื่อทำตามคำสั่งสอนของผู้บังคับบัญชาและกฎหมาย ก็เป็นทรัพย์อันประเสริฐ คือก่อให้เกิดลาภยศสรรเสริญสุขเห็นประจักษ์. ฝ่ายธรรมก็นำให้บำเพ็ญธรรมอื่น ๆ จริง ๆ ก็จะได้ความสุขตามควร. ศรัทธาจึงชื่อว่าเป็นทรัพย์ประเสริฐของคนในโลกนี้.

๒๑๘. สทฺธา ทุตฺติยา ปุริสสุตฺต โหติ. [๔๔๒]

ศรัทธาเป็นเพื่อนสองของคน.

ศรัทธา แปลว่าความเชื่อ คือเชื่อต่อของที่ควรเชื่อ. เป็นโสภณเจตสิก เพราะฉะนั้น ความเชื่อต่อของที่ไม่ควรเชื่อ หาชื่อว่าศรัทธาไม่. คำเท็จที่รู้แก่ใจแล้ว เป็นของไม่ควรเชื่อว่าเป็นจริง หรือของสิ่งหนึ่ง

สิ่งใดที่เป็นของไม่จริง ก็เป็นของไม่ควรเชื่อว่าจริง. เชื่อต่อของที่ไม่ควรเชื่อเช่นนี้เป็นตัวอย่าง หาเชื่อว่าศรัทธาไม่. เชื่อต่อของที่ไม่ควรเชื่อว่าเป็นของไม่ควรเชื่อก็ดี เชื่อว่าส่วนที่ใช่ศรัทธาว่าเป็นของไม่ใช่ศรัทธาก็ดี ชื่อว่าศรัทธา ความเชื่อต่อของที่ควรเชื่อ.

อนึ่ง ศรัทธา ท่านจำแนกเป็น ๒ ประการ คือกัมมัสสกตาสัทธา ๑ ตถาคตโพธิสัทธา ๑, กัมมัสสกตาสัทธา คือเชื่อความที่สัตว์มีกรรม คือบุญหรือบาป ดีหรือชั่วเป็นของ ๆ ตน. กัมมัสสกตาสัทธา แยกออกเป็น ๒ คือ กรรม ๑ วิบาก ๑ กรรม คือบุญหรือบาปที่ได้กระทำไว้ วิบาก คือผลของกรรมที่ได้เสวย. รวมความว่าความเชื่อว่าความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน คือมีกรรมที่เป็นบุญหรือบาปที่ได้กระทำไว้ ก็จะได้เสวยผลของกรรมนั้น. ตถาคตโพธิสัทธา คือความเชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้าตามนัยแห่งพระนามทั้ง ๕ มี อิติปิ โส ภควา เป็นต้น.

ศรัทธามีความดังอธิบายมานี้ จัดว่าศรัทธาเป็นของสำคัญ เกิดมีในสันดานแห่งผู้ใด ก็ชื่อว่าเป็นสหายของผู้นั้น. ว่าโดยตรง บุคคลมีศรัทธา ก็ชื่อว่ามีตนเป็นเพื่อนตนเอง. ก็เมื่อใดบุคคลมีศรัทธาตั้งมั่นแล้ว ชื่อว่ามีศรัทธาเป็นเพื่อนสองของตน. แท้จริง ศรัทธาเห็นปานนั้น รวบรวมบุญกุศลทั้งปวงไว้ไม่ให้เสื่อม ศรัทธาจึงเป็นเหมือนทรัพย์ต้นทุนของบุคคล สำหรับที่ได้รวบรวมเสียบงไว้ ฉะนั้นเมื่อนั้น ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จ ยิ่งความสุขให้เกิด.

๒๘. สันตคุณวิวรรค คือ หมวดสันโดษ

๒๑๕. สันตคุณี ปริมฺ ฐนฺ. [๔๔๓]

ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง.

บุคคลทำกิจการอันใดอันหนึ่ง หรือปฏิบัติธรรม ก็มุ่งอยู่แต่ในกิจการที่ทำ ทำไปตามกิจการที่มี มิให้เสื่อมเสีย หรือปฏิบัติธรรมก็ปฏิบัติตามธรรมานุธรรมปฏิบัติ ตั้งหน้าปฏิบัติจริง ๆ ไม่ย่อหย่อน หาได้มุ่งต่อลาภยศสรรเสริญหรือสุขไม่. เมื่อลาภยศเป็นต้นเกิดขึ้นมากหรือน้อย ก็พอใจเท่าที่เกิดขึ้น แม้ไม่เกิด ใจก็เฉย เพราะการทำ การปฏิบัติ หาได้มุ่งต่อลาภยศเป็นต้นไม่. อนึ่ง เมื่อตั้งใจแสวงหาทรัพย์เลี้ยงชีพ ได้เท่าใด ก็พอใจเท่านั้น เพราะไม่ค่อยจะมีความละโมภนัก ความสันโดษด้วยลาภยศเป็นต้นที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจทำกิจการหรือปฏิบัติธรรมนั้น ชื่อว่าเป็นทรัพย์อย่างยอด เพราะไม่ต้องเดือดร้อนในกาลทั้งปวง คือโดยตั้งใจจะให้ได้ ไม่ได้ก็ไม่เดือดร้อนได้มากหรือน้อยก็ไม่เดือดร้อน ที่มีอยู่จะวิบัติอันตรายกันไปสักเท่าไรก็ไม่เดือดร้อน.

๒๒๐. ตฎุจี สุขา ยา อิตริตเรน. [๔๔๔]

ความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นำสุขมาให้.

ความสันโดษเป็นเหตุให้เกิดสุข บุคคลผู้ปรารถนาความสุข ก็ควรยังความสันโดษให้มีบริบูรณ์. อาศั้มาเห็นโทษแห่งความโลภว่า ความโลภเพียงเกิดในจิตก็ครอบงำทำจิตให้เศร้าหมอง เมื่อโลกอยากได้สิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นมาสมปรารถนาก็เดือดร้อน เวลาทำกิจการมุงแต่จะได้สิ่งที่ปรารถนาแล้ว มิได้เห็นแก่เหน็ดเหนื่อยเป็นตายสู้ทนทำไป เหล่านี้ก็เดือดร้อนพอใช้ ได้ของทีโลกอยากได้มาสมปรารถนาแล้ว ก็ยังเป็นห่วงทีจะพิทักษ์รักษามิให้เป็นอันตราย ตอนนีก็เดือดร้อนอีก เมื่อของนั้นมาฉิบหายไปด้วยอัคคีภัยเป็นต้น ก็เดือดร้อนอีก ความโลภมีแต่ทำให้เดือดร้อนตลอดไป เมื่อมาเห็นโทษแห่งความโลภละนี้แล้ว ก็คิดหันหาทางทีไม่เดือดร้อน คือ ยังความสันโดษให้บริบูรณ์ เมื่อประพุดคืออยู่เนื่อง ๆ อัชยาศั้ก็เป็นสันโดษอยู่เป็นปกติ.

ข้อว่า ความสันโดษตามมีตามได้นั้น ก็มียากน้อยคิธรรมเพียงใด ได้มามากน้อยคิธรรมเพียงใด ก็สันโดษคือพอใจเพียงนั้น. ข้อว่าให้เกิดสุขนั้น คือให้เกิดความเย็นใจไม่เดือดร้อนในกาลทั้งปวง. ตามทีพรรณนามานี้ ก็สมกับพุทธภาษิตว่า ตฎุจี สุขา ยา อิตริตเรน ความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นำสุขมาให้ ฉะนี้แล.

๒๒๑. สุโข วิเวโก ตุฏฐสฺส สุตตมมสฺส ปสฺสโต. [๔๔๕]

ความสังัดของผู้สันโดษมีธรรมปรากฏเห็นอยู่ นำสุขมาให้.

อธิบาย วิเวกความสังัดก่อน. วิเวก ๓ ประการ คือ

กายวิเวก ความสังัดกาย ได้แก่ความอยู่ผู้เดียวประการหนึ่ง จิตตวิเวก ความสังัดจิต ได้แก่สมาบัติ ๘ ประการหนึ่ง อูปรวิเวก ความสังัดจากอุปธิ คือกิเลส ได้แก่พระนิพพานประการหนึ่ง. ท่านผู้สันโดษมาได้วิเวกทั้ง ๓ หรือแต่ประการใดประการหนึ่ง วิเวกของท่านย่อมให้เกิดสุข คือสุขที่เป็นไปในกายที่เป็นไปในจิต.

พระพุทธภาษิตนี้ เป็นพุทธอุทาน สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงเปล่งเมื่อแรกตรัสรู้คราวประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ใต้ร่มไม้มุจลินท์ เวลานั้นฝนตกในอันมิใช่ฤดูกาล พระยามุจลินท์นำครามมาวางพระกายด้วยขนดแผ่พังพานเบื้องบน เพื่อป้องกันมิให้พระองค์ทรงสัมผัส วัสโสตกและความเย็นหนาวและอื่น ๆ.

นี้แสดงให้เห็นตัวอย่างพระพุทธจริยา ในสันโดษด้วยสามารถเสด็จนั่งอยู่ ณ ที่นั้นตามปกติ ไม่หลีกเลี่ยงไปหาที่กำบังฝนและเย็นหนาว เพราะพระหฤทัยบริบูรณ์ด้วยสันโดษธรรม และสัมปยุตด้วยวิเวกทั้ง ๓.

๒๒๒. ยํ ลทฺธิ เตน ตุฏฐพฺพํ. [๔๕๖]

ได้สิ่งใด พึงพอใจด้วยสิ่งนั้น.

(ไม่ใช่พุทธภาษิต)

ได้สิ่งใดมาใหม่หรือสิ่งใดที่ได้มาแล้วมีอยู่เก่า พึงพอใจด้วย
สิ่งนั้น. พึงทำใจให้ได้ดังนี้ ก็จะมีแต่ความสุขความเย็นใจทุกทิว
ราตรีกาล เป็นไม่ต้องกังวลในเรื่องอย่างนี้ จะได้เพียรละเว้นกิเลส
เหล่าอื่นอีกต่อไป.

๒๒๓. สลากิ นาทิมญญุย. [๔๔๗]

ไม่ควรครุหมิ่นลาภของตน.

สรรพสิ่งที่มีวิญญาณหรือหาวิญญาณมิได้ที่ได้มา ชื่อว่าลาภ.
บรรพชิตไม่มีกิจที่จะต้องสะสมหาทรัพย์สมบัติไว้ทำอะไร มีแต่จะต้อง
แสวงหาปัจจัย ๔ คือ ฝ้านุ่งผ้าห่มเป็นต้น ๑ อาหาร ๑ ที่อยู่
และเครื่องเป็นอุปการะแก่ที่อยู่ ๑ ยาแก้โรค ๑. ปัจจัยทั้ง ๔ นั้น
ต้องแสวงหาผัดกัน คืออาหารต้องแสวงหาทุกวัน ก็ต้องเที่ยว
บิณฑบาต ส่วนจีวรต้องแสวงหาเวลาจะต้องเปลี่ยน ยาแก้โรคต้อง
แสวงหากราวเจ็บไข้ ที่อยู่ดูเหมือนไม่ต้องแสวงหา เพราะอยู่ใน
เสนาสนะของสงฆ์อันมีอยู่แล้ว. ที่กล่าวว่าจะต้องแสวงหานั้น ก็คือ
ไม่มีใครให้ ถ้ามีผู้ให้ก็ไม่ต้องแสวงหา. บรรพชิตเที่ยวบิณฑบาต
เลี้ยงชีพทุก ๆ วัน เพียงพอแล้ว ก็ไม่ทำอหยาศัยผันแปรไปแสวงหา
อาหารอย่างอื่น เช่นให้ให้มีผู้ส่งอาหารเข้าเพล. ชื่อว่าไม่ครุแคลน
ลาภของตน. ถ้ามีจิตละโมภเที่ยวแสหาอาหารให้มีทายกส่งเข้าเพล
เลิกลีกขาจารวัตรอันเป็นสัลเลขปฏิบัติเพียงพอเลี้ยงชีพสมเป็นสมณสาธูป
นั้นเสีย ชื่อว่าครุแคลนลาภของตน.

คฤหัสถ์จะต้องให้มีโภคทรัพย์เพียงพอเลี้ยงตัว และตลอดถึง

ผู้อื่น ๆ ที่จะต้องเลี้ยง และยังจะต้องมีเตรียมไว้สำหรับเหตุการณ์อื่น อีกเป็นอนันต์ ในขั้นต้น ต่างว่ายังขาดสมิทุนน้อย ทำการค้าขายก็ จะได้กำไรแต่น้อยก่อน เมื่อค่อยทำค่อยไป ได้กำไรทีละเล็กทีละน้อย ผสมกันนานเข้าก็พอมีทุนมากขึ้น ๆ ก็ค่อยขยับทำการค้าขายมากขึ้น ได้กำไรก็ยิ่งมากขึ้นโดยลำดับ เช่นนี้ชื่อว่าไม่ดูแคลนลาภของตน. คน ใจเร็วจ้างขายเล็กน้อยได้กำไรเล็กน้อย ไม่ทันใจเลิกเสีย มัวแต่คิดค้า ใหญ่ ทุนก็มีไม่พอ ชื่อว่าดูแคลนลาภของตน. เพราะฉะนั้น ลาภ ที่เกิดขึ้นอย่าดูแคลนว่าเล็กน้อย จัดการให้ถูกต้อง กลับจะเกิดทวี เป็นลาภที่เพียงพอต้องการ.

๒๕. สมณวรรค คือ หมวดสมณะ

๒๒๔. สมณิธ อรณา โลก. [๔๔๘]

สมณะในศาสนานี้ ไม่เป็นข้าศึกในโลก.

ท่านผู้มีอัธยาศัยสงี่ยม ไม่ประทุษร้ายตนและคนอื่น ไม่เบียดเบียนตนและคนอื่น มีจิตใจเต็มไปด้วยเมตตากรุณาในตนและคนอื่น ชื่อว่าสมณะ. เมื่อกล่าวโดยอุกฤษฏ์ ได้แก่ท่านผู้มีสันดานสงบ ระงับแล้วจากสรรพบาป ชื่อว่าสมณะ. ชื่อว่า ไม่เป็นข้าศึกในโลก คือไม่มีใครระแวงระวังว่าจะมีภัยแต่ท่าน ไม่ต้องหวาดเสียวว่าท่าน จักปองทำร้ายแต่อย่างหนึ่งอย่างใด ตัวท่านเองก็ไม่ต้องระวังว่าจะ ถูกทำร้ายแต่ผู้หนึ่งผู้นี้ เพราะไม่มีสาเหตุอะไรต่อกัน และท่านไม่ต้อง มีเครื่องศาสตราวุธกันตัว. ถึงโดยท่านถูกทำร้ายอย่างหนึ่งอย่างใด

ท่านรู้ซัดว่านั่นเป็นบุรพกรรมชั่วช้า อันตนได้ทำไว้แต่ปางหลังมาถึง
คราวอำนวยผลจะทำอะไรได้ เช่นพระมหาโมคคัลลณะถูกโจรทุบตี
จนนิพพานละนั่น ผู้ร้ายปลอมเพศเป็นสมณะ แสดงตนว่าเป็น
ผู้ถือชฎงค์ กางกลดอยู่หลังบ้านป่าแห่งหนึ่ง ตอนดึกก็ขโมยช้าง
ของชาวบ้านนั้นไป เช่นนี้ไม่ใช่สมณะในที่นี้ เป็นตัวขโมยตรง ๆ
ทำให้เสียเกียรติฝ่ายพระศาสนา และพลอยให้เป็นที่รังเกียจในสมณะ
ที่แท้ ครั้นวันอื่นต่อมามีสมณะจริง สมาทานชฎงค์สัจจมาพักอยู่ที่
นั่นอีก เจ้าของบ้านนั้นเคยถูกสมณะปลอมมาครั้งหนึ่งแล้วนั้น ครั้น
เวลาค่ำจึงยิงสมณะนั้น พยายามยิงเท่าไรก็ยิงไม่ออก จึงรู้ว่าเป็นสมณะ
แท้ ส่วนสมณะนั้นหารู้ตัวไม่ ทำแต่กิจวัตรของตนอยู่ในกลด รุ่งเช้า
ชาวบ้านจัดหาอาหารมาถวายและขอขมาโทษ เล่าความหลังให้ฟัง.
นี่อุทาหรณ์เรื่องสมณะไม่เป็นข้าศึกในโลก.

๒๒๕. น หิ ปพฺพชิตฺโต ปฐฺปะชาติ

สมโณ โหติ ปรี วิหฺลฺยณฺโต. [๔๔๕]

บรรพชิตฆ่าผู้อื่นเบียดเบียนผู้อื่น ไม่เป็นสมณะเลย.

คำว่า บรรพชิต ในสมัยนี้ คือภิกษุสามเณร. ภิกษุสามเณรยังเป็นคน
คู่ร้ายอยู่ ปราศจากขันติคุณเมตตากรุณาพรหมวิหาร. ผู้เป็นสมณะ
จะต้องงดเว้นกายทุจริตวจีทุจริตตลอดจนมโนทุจริต ประกอบไป
ด้วยขันติโสรจจะเมตตากรุณาเป็นเครื่องประดับ. สมณะจะต้องเป็น

สมณะที่ดี ไม่เป็นข้าศึกในโลก ถึงจะชอบสมควรแก่เพศ ถ้ามีจะนั้น
อย่าเป็นเสียดีกว่า แสดงแต่เพศภายนอกให้ผู้อื่นเข้าใจผิดทำไม.

๒๒. สมโณ อสุส สุตสมโณ. [๔๕๔]

สมณะ พึงเป็นสมณะที่ดี.

(ของเหล่าสาวกอชีวก)

ประพุดัตถินใจจะเป็นสมณะที่ดี พึงชักข้อความในกระทู้ ๒๒๔
และ ๒๒๕ มาพรรณนา.

๓๐. สามัคคีวรรค คือ หมวดสามัคคี

๒๒๗. สุขา สงฺฆสฺส สามคฺคี. [๔๕๖]

ความพร้อมเพรียงของหมู่ ให้เกิดสุข.

พระพุทธภาษิตนี้ มีข้อความที่จะอธิบาย ๒ ข้อ ความพร้อม
เพรียงของหมู่ข้อ ๑ ให้เกิดสุขข้อ ๑ ความพร้อมเพรียงดูเหมือน
ย่อมมีในสิ่งทั่วไป. นาฬิกาย่อมมีจักรและเครื่องอื่น ๆ สำหรับกัน
นาฬิกาที่เดินได้ คือสิ่งเหล่านั้นพร้อมเพรียงกันเป็นไปตามส่วนตาม
หน้าที่ของมัน ถ้าไม่ได้ส่วนหรือชำรุดเสียบางอย่าง ขาดไปบางอย่าง
ก็เดินไม่ได้. ชาติทั้ง ๔ ของคนพร้อมเพรียงกันทำกิจตามหน้าที่
ของตนเป็นไปเสมอไม่หย่อนไม่กำเริบ คนก็มีความสบาย ถ้ากำเริบ
หรือหย่อนไป คนก็ไม่สบาย. หมู่ใดมีกิจที่ต้องทำอย่างใด ต่าง
ก็ช่วยกันทำไม่แก่งแย่งกันเอาเปรียบกัน ความพร้อมเพรียงของหมู่นั้นที่

มีกิจต้องทำอย่างนั้นก็ย่อมมีบริบูรณ์. ความพร้อมเพรียงของหมู่มีแล้ว ก็ให้เกิดสุข คือต่างคนต่างอยู่สำราญด้วยกัน ไม่บาดหมางกัน ควบคุม หมู่ นั้น ให้เป็นไปมั่นคง เป็นที่ครั่นคร้ามของเหล่าชนจะมาดูหมิ่นข่มเหง ยังโภคทรัพย์ศฤงคารบริวารให้เจริญทวี.

ตอนนี้ จะอธิบายเหตุให้มีสามัคคี เหตุให้มีสามัคคีมีเป็นอนุ- ประการ คือต่างคนต่างมีอริชยาศัยต่อกัน ผ่อนหนักผ่อนเบาต่อกัน ไม่ถือกัน ไม่ล่วงเกินกันให้เหลือเกิน ช่วยตักเตือนกัน เห็นแก่กัน มากกว่าเอาเปรียบแต่ประโยชน์ตนหวังดีต่อกัน. มีเมตตากาย- กรรม เมตตาวจีกรรม เมตตา मनกรรมต่อกัน. ตามที่บรรยาย มาพอเป็นตัวอย่างนี้ เป็นเหตุให้มีสามัคคี.

อนึ่ง ความพร้อมเพรียงของหมู่ธรรม ก็เป็นข้อปฏิบัติอันสำคัญ คือธรรมบางหมวดไม่ปฏิบัติให้ครบทั้งนั้นก็ไม่ได้ ไม่สำเร็จกิจ เช่น จักร ๕ คือ ความอยู่ในปฏิรูปเทศ คบกับสัตบุรุษ ตั้งตนไว้ชอบ ความ เป็นผู้มีความดีทำไว้ในกาลก่อน. และอัญจังกิมรรค ๘ คือ สัมมา- ทิฎฐิ ฯ ล ฯ ความพร้อมเพรียงของหมู่ธรรมเหล่านี้ ด้วยอำนาจ ปฏิบัติครบทุกข้อ ให้เกิดสุขตามสมควรแก่เหตุ มีอันให้ถึงปรมัตสุข เป็นที่สุด.

๒๒๘. สมคุดานํ ตโป สุโข. [๔๕๗]

ความเพียรของผู้พร้อมเพรียงกัน ให้เกิดสุข.

หมู่ชนที่พากันพากเพียรในกิจที่ชอบ ความเพียรของเขาให้เกิด

สุข. จริงอยู่ หมูชนรักพร้อมกันทำการด้วยความอุตสาหะ ไม่เห็น
แก่เห็นดเหนื้อย หรือดิคข์อันมีในระหว่าง ๆ พร้อมใจกันทำเป็น
น้ำหนึ่งใจเดียวกันทีเดียว ความเพียรของเขาให้เกิดสุขกายใจสมกับที่
เขารักพร้อมใจกันเพียร.

เมื่อกล่าวด้วยภูมิธรรม ตปธรรม ความเพียรเพากิเลสของหมู
ท่านผู้สามัคคี คือมีจิตเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ให้เกิดสุขแก่หมูท่าน
ตามสมควรแก่เหตุ คือเพียรละกิเลสโดยเอกเทศหรือโดยสมุจเฉท ตป-
ธรรมของท่านผู้มีจิตเป็นอันเดียวกันให้เกิดสุขเห็นปานดังนี้ สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุจักเป็นผู้พร้อมเพรียงกันประชุม
พร้อมเพรียงกันเล็ก พร้อมเพรียงกันทำกิจแห่งสงฆ์ พึงหวังความ
เจริญส่วนเดียว ไม่มีเสื่อมเลยดังนี้.

ความเพียรของผู้พร้อมเพรียงกันให้เกิดสุข มีอรรถาธิบายดัง
กล่าวมา.

๒๒๕. สฬเพสั สงฺฆภูตานิ สามคฺคิ วุฑฺฒิสาทิกา. [๔๕๘]
ความพร้อมเพรียงของปวงชนผู้เป็นหมู ยังความเจริญให้สำเร็จ.

(ของสมเด็จพระสังฆราช [สว])

กระทู้นี้ควรอธิบายเทียบอย่างกระทู้ ๒๒๗ แปรลกกันแต่กล่าวถึง
ผล กระทู้นี้ว่า ยังความเจริญให้สำเร็จ กระทู้ ๒๒๗ ว่า ให้
เกิดสุข

๓๑. สิวรรค คือ หมวดศีล

๒๓๐. สິลฺ ยาว ชรา สาธุ. [๔๕๕]

ศีลยังประโยชน์ให้สำเร็จตราบเท่าชรา.

ศีล ๕ ศีล ๘ ของคฤหัสถ์ ศีล ๑๐ ของสามเณร ศีล ๔ ของภิกษุ. แก้วแหวนเงินทองเครื่องประดับอวัยวะซึ่งใช้สำหรับประดับกายเด็กประดับกายคนชราที่ใช้ไม่ได้ คนแก่เอามาประดับก็ต้องปรับว่าหย่อนบาท อย่างว่าแต่ไม่ควรประดับกายคนแก่เลย ถึงคนผู้ใหญ่ก็ใช้ไม่ได้. ส่วนศีลนั้น ไม่ว่าเด็กผู้ใหญ่คนชราผู้หญิงผู้ชายถือได้ทั้งนั้น. เมื่อใครถือศีลแล้วก็เป็นคนเรียบร้อยงดงาม. บุคคลที่ตกแต่งอวัยวะด้วยเครื่องประดับ โลกก็นิยมว่างามเป็นสง่าผ่าเผย. คนมีศีลถึงไม่ได้ตกแต่งเครื่องประดับ ทางธรรมก็นิยมว่างาม บุคคลมีเครื่องประดับทั้งภายในภายนอก คือทั้งมีศีลทั้งมีเครื่องประดับกายเหมาะแก่วัย ย่อมงามน่ายกย่องนาทิตีเดียว. ศีลจึงเป็นเหมือนอสังการกุสิดอันหาค่ามิได้ อันบุคคลไม่ว่ามีวัยชั้นไหนประดับคือถือได้ทั้งนั้น ให้สำเร็จประโยชน์ทั่วหน้า สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า สິลฺ ยาว ชรา สาธุ ศีลยังประโยชน์ให้สำเร็จตราบเท่าชรา ดังนี้แล.

๒๓๑. สุขํ ยาว ชรา สิลฺ. [๔๖๐]

ศีลนำสุขมาให้ トラบเท่าชรา.

กระทู้นี้อธิบายเหมือนกระทู้ ๒๓๐ ต่างกันแต่กระทู้นี้นำสุขมาเป็นผล กระทู้ ๒๓๐ ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ เป็นผล.

๒๓๒. สิวาเสน สิลิ เวทิตพฺพ. [๔๖๓]

ศีลพึงทราบได้เพราะอยู่ร่วมกัน.

ต่อผู้ที่อยู่ด้วยกัน จึงจะสังเกตเห็นปกติของกันได้. อยู่ห่างไกลกัน หรือแม้พบปะกันครู่หนึ่งบางครั้งบางคราวจะรู้ปกติของกันแน่นอนไม่ได้. อยู่ใกล้ชิดกันยาวนาน ยิ่งสังเกตรู้ได้ละเอียด. เพราะฉะนั้น บุคคลต้องเสพกับผู้ใด จำต้องสังเกตปกติของผู้นั้นให้ละเอียดเสียก่อน เห็นว่าเป็นผู้มีศีลจึงต้องเสพ อย่าด่วนได้ใจเร็วจะเสียที. จะหาคนทำกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งเหมือนกัน จำต้องหาคนที่ศีล ในสังฆมณฑลก็ล้วนตรวจตรากันให้มีแต่ผู้มีศีล คอยกำจัดผู้ไม่มีศีลออกจากสังฆมณฑล การจะสังเกตรู้ได้ว่ามีศีลหรือไม่มีศีลก็ด้วยอุบายดังกล่าวมาแล้ว สุภาษิตว่า สิวาเสน สิลิ เวทิตพฺพ ศีลพึงทราบได้เพราะอยู่ร่วมกัน ย่อมมีประโยชน์ดังอธิบายมา.

๒๓๓. สาธุ สพฺพตฺถ สิวโร. [๔๖๔]

ความสำรวมในที่ทั้งปวง เป็นดี.

สังวร ความสำรวม เป็นชื่อของศีล. แต่ในที่นี้ว่า สพฺพตฺถ สิวโร ความสำรวมในที่ทั้งปวง กินความกว้างขวางทั่วไป ยิ่งกว่าศีล เพราะศีลมีกำหนด เช่น ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๔. สัทธา ขันติ วิริยะ สติ อญาณ ทั้ง ๕ นี้ก็มี สังวรก็มี. อสัทธา อักขันติ โภสัชชะ มุฏฐัสสัจจะ (ความไม่มีสติ) อญาณ ทั้ง ๕ นี้มี อสังวรก็มี สรรพสังวร ความสำรวมในที่ทั้งปวง คือในกิจการ ในหน้าที่

ในความประพจน์ ในธรรมจริยา เป็นต้น มิให้พลาด มิให้ผิด มิให้เสีย มิให้เป็นบาป มิให้เป็นอกุศล. ความสำรวมในที่ทั้งปวงได้ตั้งอธิบายมา เป็นดี คือมีแต่วุฒิสิริสวัสดิ์ ไม่มีความเสื่อมแต่อย่างหนึ่งอย่างใดเลย. (กระทู้นี้ระวางย่ออธิบายชื่อว่าในที่ทั้งปวง ว่าได้แก่ปาริสุทธิศีล ๔ หรืออินทรีย์ ๖ ไม่ถูก. เพราะท่านพรรณนาว่า สังวรทวาร ๘ อสังวรทวาร ๘. ทวารแห่งความสำรวมทางจักขุ ๑ โสตะ ๑ ฉานะ ๑ ชิวหา ๑ กาย ๑ วาจา ๑ มนะ ๑ กับทั้งทวารแห่งสรรพสังวร คือสำรวมในที่ทั้งปวง นี้เป็นสังวรทวาร ๘. ทวารแห่งความไม่สำรวมทางจักขุ ๑ โสตะ ๑ ฉานะ ๑ ชิวหา ๑ กาย ๑ วาจา ๑ มนะ ๑ กับทั้งทวารแห่งสรรพอสังวร คือความไม่สำรวมในที่ทั้งปวง นี้เป็นอสังวร ๘. สรรพสังวรตรงกับกระทู้นี้).

๒๓๔. สลฺยญฺมโต เวรํ น จียติ. [๔๖๕]

เมื่อคอยระวางอยู่ เวรย่อมนำไม่ก่อขึ้น.

สลฺยญฺมะ เป็นชื่อแห่งศีล. บุคคลมากคอยระวางทางกาย ทางวาจา ตลอดจนทางใจ (แจกทุกจริต) ย่อมไม่ก่อเวรขึ้น.

สังวร ควรอธิบายแต่สำรวมบาปความชั่วอย่าให้เกิด ไม่ควรอธิบายว่า สำรวมบุญความดีให้เกิด ใช้ไม่ได้. มีศัพท์สำหรับคือ ภาวนา อนุรักษฯ ประกอบกับบุญความดี ยังบุญความดีให้เกิด

เจริญ ตามรักษานุญความดีได้ ดังนี้. แม้สัญญาจะเข้าใจว่าจะเป็น
คุณสังวรแล.

๓๒. สุขวรรค คือ หมวดสุข

๒๓๕. สัพพตถ ทุกขสุต สุขํ ปหานํ. [๔๖๗]

ละเหตุทุกข์ได้ เป็นสุขในที่ทั้งปวง.

ตัณหา เป็นเหตุแห่งทุกข์ ละตัณหาได้ขาด ด้วยยังอริยมรรค
มีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิเป็นต้นให้มีให้เป็นขึ้น อันเป็นทางแห่งนิโรธ
ดับตัณหาและทุกข์ทั้งปวง. เมื่อละตัณหาอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง
ขาดแล้ว ก็ให้เกิดสุขอย่างยิ่ง ไม่มีสุขอื่นจะเทียม. ผู้หวังความ
สุขอย่างยิ่ง พึงพยายามละตัณหา คือปฏิบัติดำเนินตามอริยาชฎางคิก-
มรรค ดังกล่าวมาแล้วนั้นเถิด.

ใจความในพระพุทธานุญาตนี้ ก็สอนให้เห็นอริยสัจทั้ง ๔ ด้วย
ปัญญาชอบนั่นเอง.

๒๓๖. อพฺยาปหุณฺณํ สุขํ โลก. [๔๖๘]

ความไม่เบียดเบียน เป็นสุขในโลก.

อันจะไม่เบียดเบียนกัน ต้องเห็นโทษแห่งความเบียดเบียน
คือจะมีแต่บาดหมางกัน ร่างกายเจ็บ บางทีอวัยวะพิการ ทรัพย์
สมบัติเสียหาย เป็นศัตรูกันอยู่เสมอ ไม่เป็นอันประกอบการหาเลี้ยง
ชีพ และต้องเห็นคุณแห่งความไม่เบียดเบียนกัน คือจะมีแต่ชอบ

พอรักใคร่กัน มีกิจการอาศัยให้วามช่วยเหลือกัน ได้อยู่เป็นผาสุก
กายใจ ไม่ต้องระวังภัยอันจะมีแก่ทรัพย์สินสมบัติ ได้ตั้งหน้าทำมาหากิน
ตามกำลังเมื่อมาเห็นโทษแห่งความเบียดเบียนกัน เห็นคุณ
แห่งความไม่เบียดเบียนกันดังนี้ ก็จะไม่เบียดเบียนกัน นัยหนึ่ง
เอาความปรารถนาของตนและของคนอื่นเทียบกันก็ได้ คือ เราไม่
ปรารถนาความทุกข์ความลำบากด้วยประการทั้งปวง ปรารถนาแต่
ความสุขสำราญ ความทุกข์ลำบากนั้น แม้ยังไม่มาถึง เพียง
แต่ได้ทราบว่ เมื่อนั้นเมื่อนี้จักต้องทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ จักทุกข์ จักลำบาก
ก็ไม่ปรารถนาเสียแล้ว เพียงแต่ได้สดับว่า จะทุกข์ลำบากอย่างนั้น
อย่างนี้ ก็ไม่ปรารถนาจะฟัง ใจเราเป็นเช่นนี้ฉันใด ใจคนอื่นก็เป็น
เช่นนี้ฉันนั้น เมื่อมาเปรียบเทียบความปรารถนาของตนกับของคนอื่น
อย่างนี้ ก็เป็นอุบายไม่ให้เบียดเบียนกัน ข้อว่า ความไม่เบียดเบียน
เป็นสุขในโลก คือถ้าไม่เบียดเบียนกันแล้วก็เป็นสุขในโลก คือจะได้
ประสบคุณานิสงส์ดังกล่าวมาแล้ว สุภายิตนี้ส่อให้เห็นความตรงกันข้าม
คือถ้าเบียดเบียนกันแล้ว ก็เป็นทุกข์ในโลก คือจะได้ประสบอาทินพ-
โทษดังกล่าวมาแล้ว.

๒๓๗. นตฺถิ สนฺติปริ สุขํ. [๔๗๐]

ความสุข (อื่น) ยิ่งกว่าความสงบ ไม่มี.

กระทู้นี้ควรยกไปเป็นที่อ้างในท่อนปลายกระทู้ ๗๐ ซึ่งว่าสุข
ก็ตัวทุกข์นั่นเองนั้น ก็ได้ความสงบจากราคะโทสะโมหะ หรือคือ

นิพพานนั่นเอง ความสงบนี้เป็นสุขแท้ ผู้หวังจะให้บรรลุสันติความ
สงบ ก็ต้องตรัสรู้จตุราริยสัจ.

๒๓๘. นิพพานัน ปรมฺ สุขํ. [๔๗๑]

นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง.

สามัญชนเพียงแต่รู้ตามที่ท่านกล่าวไว้ว่า นิพพานเป็นสุขอย่าง
ยิ่ง ก็พลอยรู้ไปด้วยอย่างนั้น แต่จะรู้เหมือนท่านผู้ใดผู้ถึงที่ไหน ห่าง
ไกลกันมากนัก คนเคยไปประเทศหนึ่งเล่าให้อีกคนหนึ่งผู้ยังไม่เคยไป
ให้ทราบว่าเป็นอย่างไร ผู้ที่ยังไม่เคยไปก็พลอยรู้ด้วยว่าเป็นอย่างไร
แต่ความรู้ของคนทั้ง ๒ คงผิดกันไกลมาก ถามว่า นิพพาน นั้น
พรรณนาว่า ไม่เกิดไม่แก่ไม่ตายอีก ก็แปลว่าไม่มีตัวตนอะไรอีก
แล้ว จะเอาอะไรมาเป็นสุข ตอบว่า ความที่หาตัวตนมิได้นั้นแล
เป็นสุข.

๒๓๙. สุโข พุทฺธานํ อุปาปาโท. [๔๗๒]

ความเกิดขึ้นแห่งท่านผู้รู้ทั้งหลาย นำสุขมาให้.

คือท่านให้โอวาทสั่งสอนให้คนทั้งหลายรู้จักเหตุแห่งสุขและทุกข์
ให้ละเหตุแห่งทุกข์ บำเพ็ญเหตุแห่งสุข จึงชื่อว่าให้เกิดสุข ท่าน
ผู้รู้นั้น พึงบรรยายตามกระทู้ ๑๐๒ ซึ่งอธิบายมาแล้วนั้นเถิด.

๒๔๐. สุขา สทุทมมเทศนา. [๔๗๓]

การแสดงสัทธรรม นำสุขมาให้.

การแสดงสัทธรรม ถือพระธรรมของสัตบุรุษ ผู้แสดงนั้น
จะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ก็ตาม ไม่นิยม แต่ท่านผู้แสดงนั้นเป็น
ผู้รู้ศึกษาพระธรรมชำนาญคล่องแคล่ว หรือท่านผู้แสดงนั้นเป็น
สัตบุรุษนั่นเอง ความแสดงพระสัทธรรมของผู้รู้พระสัทธรรมหรือ
ของสัตบุรุษนั้นให้เกิดสุข

๒๔๑. อทสฺสเนน พาลานํ นิจฺจเมว สุขี ลียา. [๔๗๔]

จะพึงมีความสุขเที่ยวแท้ ก็เพราะไม่พบเห็นคนพาล.

อทสฺสเนน เพราะไม่พบเห็นนั้น ประสงค์ไม่พบเห็นจนได้พูด
กัน ซึ่งจะชักให้คุ้นเคยเลียบกัน พาลานํ คนพาล ได้แก่คนตัดเสียว
ซึ่งประโยชน์ชาตินี้ประโยชน์ชาติหน้า มีชีวิตเป็นอยู่สักแต่ว่าหายใจเข้า
ออก ประพฤติแต่เบียดเบียนตนและคนอื่น หากทุกข์ใส่ตนใส่ท่าน
อยู่เสมอ. นิจฺจเมว สุขี ลียา บุคคลพึงเป็นผู้มีความสุขเที่ยงแท้ คือ
ได้ความสำราญสบายกายสบายใจทุกอิริยาบถแท้จริง.

เมื่อเก็บความในกระทู้นี้อธิบายเป็นส่วน ๆ แล้วร้อยความเข้า
ทั้งหมดว่า บุคคลไม่คบคนพาลแล้ว ย่อมมีความสุขทุกวันไป ดังนี้
ก็เป็นอันได้ความสมตามกระทู้ที่ตั้งไว้แล้ว.

๓๓. เสนาวรรค คือ หมวดคบหา

๒๔๒. ยี่ เว เสวติ ตาทิโส. [๔๗๕]

คบคนใด ก็เป็นเช่นคนนั้นแล.

(ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ว. ว.)

คบคนใดก็เป็นเช่นนั้น เพราะความต่างแห่งผู้คบ ๒ ประการ คือ เพราะผู้คบเป็นเหมือนคนนั้นอยู่แล้วประการหนึ่ง เพราะผู้คบยังไม่เป็นเหมือนคนนั้น แต่ชอบเป็นเหมือนคนนั้น และคนนั้นชักนำให้เป็นเหมือนตนประการหนึ่ง.

จะชักอุทาหรณ์สำหรับความต่างแห่งผู้คบ ๒ ประการนี้. คนสัตย์ชื่อไม่คบคนโกง ๆ ก็ไม่คบคนสัตย์ชื่อ คนชราก็ไม่คบคนหนุ่ม ๆ ก็ไม่คบคนชรา. บัณฑิตก็ไม่คบคนพาล ๆ ก็ไม่คบบัณฑิต ตามอุทาหรณ์นี้ เพราะคนนั้น ๆ มีอธยาศัย มีความประพฤติ มีวัยต่างกัน.

บุคคลมีจิตยังไม่ตั้งอยู่แน่นอน บางคราวเป็นคนสัตย์ซึ่ง บางคราวเป็นคนโกง บางคราวเป็นนักปราชญ์ บางคราวเป็นนักพาล เปรียบเหมือนผลฟักเขียวตั้งอยู่บนหลังสัตว์มีม้าเป็นต้น จะตั้งอยู่ได้ที่ไหน ต้องกลิ้งตก. เช่นบุคคลคราวเป็นนักพาลจะแลเห็นไปว่า นักปราชญ์คบบกับนักพาลอย่างไรได้ เพราะเวลาจะไปคบบนักพาลนิสัยเป็นนักปราชญ์ค่อยกลายเป็นนักพาลไปเต็มที่แล้ว จึงได้คบบนักพาลได้ เพราะฉะนั้น นักปราชญ์กลายเป็นนักพาลแล้วนี้แหละ คบบนักพาลคนใดก็เป็นเช่นนักพาลคนนั้น.

บุคคลผู้มีค้อยนิยมในการฝึกหัดตัดสันดานตนในทางดี ชอบ

อย่างไร ก็ประพฤติอย่างนั้น บุคคลเช่นนี้ คบคนพาล ๆ ก็ป้อนให้
ประพฤติอย่างพาลเหมือนตน คนเช่นนี้จึงมีนิสัยใจคอเช่นคนพาล.

บุคคลเช่นนี้คบบัณฑิต ๆ ก็โน้มน้ำหนักาสอนให้ประพฤติอย่าง
บัณฑิตเหมือนตน คนเช่นนี้จึงมีนิสัยใจคอเช่นบัณฑิต เพราะฉะนั้น
ควรใส่ใจไว้ว่า คบพาล พาลพาไปหาผิด คบบัณฑิต บัณฑิต
พาไปหาชอบ และว่า คบคนดีมีศรีแก่ตัว คบคนชั่วถึงความพินาศ
ดังนี้. สมเด็จพระผู้มีพระภาคก็ทรงแสดงการไม่คบคนพาล การ
ไม่คบคนพาลก็จะไม่เป็นเช่นคนพาล การคบบัณฑิตก็จะเป็นเช่น
บัณฑิต เป็นเหตุนำมาซึ่งสิริสวัสดิ์พัฒนามนุญผล ในทิฏฐธรรม
และสัมปรายภพ.

คนพาลนั้นประพฤติทุจริตครบไตรทวาร และพาผู้อื่นผู้มาคบบ
ตนให้ประพฤติทุจริตนั้นด้วย บัณฑิตนั้นประพฤติสุจริตพร้อม
ไตรทวาร และพาผู้อื่นผู้มาสมาคมกับตนให้เป็นคนประพฤติสุจริต
นั้นด้วย. อนึ่ง คนพาลก็คือคนลามกประพฤติทุจริตอยู่ฉะนั้น
บาปทุจริตยังไม่ให้ผล ก็ยังเห็นเป็นความเจริญ ครั้นบาปทุจริตให้
ผล จึงจะแลเห็นเป็นความเสียหาย ครั้นแลเห็นความเสียหาย เกิด
ทุกข์โทมนัส หากกลับใจได้ก็เป็นการดี จักว่ามีดวงสว่างไป เอา
ตัวรอดได้ หากกลับใจไม่ได้ก็เป็นคนชั่วอยู่ต่อไป จักว่ามีดวงมืด
ไปอยู่ตนเอง เอาตัวรอดไม่ได้. ฝ่ายบัณฑิตคือคนมีความเจริญ
ประพฤติสุจริตอยู่ฉะนั้น กุศลสุจริตยังไม่อำนวยผล ก็ยังเห็นเป็นไม
ดีอยู่บ้าง ครั้นกุศลสุจริตให้ผล จึงแลเห็นชัดซึ่งความเจริญ. ครั้น

แลเห็นความเจริญแน่จะนั้นแล้วก็เกิดสุขโสมนัส หากใจคงที่อยู่ใน
สุจริตธรรม จัดว่าสว่างมาสว่างไป เอาตัวรอดได้ หากใจเวิงไป
ประพฤติกุจจริตซึ่งเป็นกิจของคนพาล ก็กลับเป็นคนพาลไป จัดว่า
สว่างมากกลับมืดไป เอาตัวรอดไม่ได้.

คนในโลกถ้าพรรณนาไปก็ไม่รู้ว่าจะมีสักกี่จำพวก แต่เมื่อ
กล่าวพอจับเค้าได้ก็มี ๒ จำพวก คือดีจำพวกหนึ่ง ชั่วจำพวกหนึ่ง
จำพวกดีได้แก่บัณฑิต จำพวกชั่วก็ได้แก่คนพาล. เพราะฉะนั้น
พรรณนามาแต่ต้นก็ยกคน ๒ จำพวกนี้ขึ้นกล่าวพอเป็นเค้า และเพื่อ
มิให้เผลอ.

พระมหาสมณภิกษุที่ตั่งขึ้นไว้เป็นกระทู้ว่า ยี่ เว เสวติ ตาทิโส
คบคนใด ก็เป็นเช่นคนนั้นแล นั้นก็มีอธิบายดังพรรณนามา
มีใจความที่ควรจำโดยสังเขป ก็คือประสงค์ว่า จะคบคนให้พิจารณา
ให้รอบคอบ รู้ว่าเป็นคนพาลแล้วอย่าคบ จินคบจะเป็นเช่นคนพาล
รู้ว่าเป็นบัณฑิตแล้วรีบคบ คบแล้วจะเป็นเช่นบัณฑิต ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

๒๔๑. ทุกฺโข พาลลหิ สฺวาโส อมิตฺเตเนว สพุพทา. [๔๘๑]

อยู่ร่วมกับพวกพาลนำทุกข์มาให้เสมอไป เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู.

คนอยู่คลุกคลีร่วมกินร่วมนอนไปไหนไปด้วยกัน จะทำอะไรเป็น
น้ำหนึ่งใจเดียวกับศัตรู อย่าหวังความสบายเลย มิแต่ให้เกิดยาก
ลำบากระทมกายไม่สบายจิตอยู่เสมอ ไม่อย่างนั้นก็อย่างนี้ เป็นมิแต่

เรื่องทุกข์นั้นแหละ ฉันทใด บุคคลอยู่ระคนปนด้วยคนพาลสันดานหยาบ ก็จะได้แต่ทุกข์เดือดร้อนเสมอไป ฉันทนั้น.

พระพุทธภาษิตนี้ เป็นเรื่องเตือนใจให้รู้ตัวว่าคนพาลก็เป็น เหมือนสัตว์ ธรรมดาสัตว์ใครจะอยากคบ ฉันทนี้แล้ว จึงได้หลีกเลี่ยง ไม่พอใจคบคนพาล.

๒๔๔. ธีโร จ สุขสวาโส ชาติินว สมากโม. [๔๘๒]

อยู่ร่วมกับปราชญ์นำสุขมาให้ เหมือนสมาคมกับญาติ.

บุคคลสมาคมด้วยญาติ โดยธรรมดาก็ย่อมเป็นที่วางใจได้ว่า คงไม่มีเหตุให้เกิดทุกข์ มีแต่จะนำสุขมาเนื่อง ๆ ฉันทใด บุคคลอยู่ ร่วมด้วยปราชญ์มีแต่ให้เกิดสุขเย็นใจเป็นนิตย์ ฉันทนั้น.

ปราชญ์นั้น ก็บุคคลมีปัญญา ยึดไว้ซึ่งประโยชน์ทั้ง ๒ คือ ประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ในชาติหน้า.

ตัวอย่าง อยู่ร่วมกับนักปราชญ์มีแต่ให้ความสุข เช่นพระ อานนท์พุทธอุปัฏฐาก จักว่าเป็นผู้อยู่ร่วมกับสมเด็จพระศาสดาด้วย สามารถบำรุงปฏิบัติพระองค์ ท่านบริบูรณ์ด้วยอนุตรियธรรมทั้ง ๖ คือ เห็นพระองค์ ฟังธรรมของพระองค์ ได้ศรัทธาในพระองค์ ศึกษา ไตรศึกษาในพระธรรมวินัยของพระองค์ บำรุงพระองค์ ระลึกถึงพระ- องค์. อนุตรियธรรมทั้ง ๖ ล้วนแต่ให้เกิดสุขทุกประการ.

ผู้ดำเนินด้วยปรีชาพึงคบปราชญ์เสมอไป ก็จะได้ความสุขสำราญ ทั้งภพนี้ภพหน้า.

๒๔๕. ทุกุโฆ พาเลหิ สงฺคโม. [๔๘๕]

สมาคมกับคนพาล นำทุกข์มาให้.

(ของโพธิสัตว์ดาบส)

กระทู้นี้อธิบายตามอย่างกระทู้ ๒๔๖ ต่างกันแต่ผล.

๒๔๖. พาลสงฺกตจาริ หิ ทีทมทฺธาน โสจติ. [๔๘๘]

ผู้เที่ยวสมาคมกับคนพาล ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน.

ตามกระทู้นี้ ก็มีตัวอย่างเช่นพระเจ้าอชาตศัตรูคบพระเทวทัตต์
ถูกยูให้ปลงพระชนม์พระชนก ภายหลังรู้สึกพระองค์ ก็ทรงเดือด
ร้อนพระทัย เสด็จไปเฝ้าสมเด็จพระบรมโลกนาถ ได้สดับธรรมใน
ครั้งนั้น หากไม่ได้ทำปิตุฆาตก็จะได้รับบรรลुरुณิผล เลยเป็นอกัปปไป
ชาติหนึ่ง ถึงกระนั้นยังได้เพียงถึงไตรสรณคมน์ เป็นทางให้พอมิที่พึง
พำนักบ้าง. นี้แหละการคบพาลเช่นพระเจ้าอชาตศัตรูคบพระเทวทัตต์
ย่อมเศร้าโศกตลอดกาลยี่ดยาวนาน ดังนี้แล.